พระราชพงศาวดาร
กรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ ๒
ของ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์

802

พระราชพงศาวดาร

พระราชพงศาวดาร

กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒

ของ

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์

ด้วยอนุเคราะห์การ

จาก ครอบครัวพระยาอนุมานราชธน

พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง ๓,๐๐๐ ฉบับ

พ.ศ. ๒๕๐๔

ปกอ่อนราคาเล่มละ ๑๐ บาท

องค์การค้าของคุรุสภา

ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์

ถนนราชดำเนินกลาง

หอสมุดแห่งชาติ

จัดพิมพ์จำหน่าย ๑ ก.ย. ๒๕๐๔

เลขทอง ๕๑๑

เลขหมู่ 959.3053
น375พท
ฉ.5

เลขทะเบียน

NATIONAL LIBRARY OF THAILAND

31111004444335

สารบาญ

	หน้า
๑. ตั้งพระบรมศพสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ	๑
๒. ชำระคดีกบฏกรมขุนกระษัตรานุชิต	๒
๓. เสด็จปราบดาภิเษก	๔
๔. ทรงแต่งตั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล	๕
๕. สถาปนาพระบรมวงศานุวงศ์	๖
๖. แต่งตั้งสมุหนายก	๘
๗. แต่งทูตไปเมืองญวน และรับศึกพม่า	๙
๘. ส่งทัพหลวงไปป้องกันพม่าทางบั๊กษ์ใต้	๑๑
๙. พม่าล้อมเมืองถลาง	๑๒
๑๐. พม่าเลิกทัพ	๑๔
๑๑. อุปหาดเมืองนครพนมมาสวามิภักดิ์	๑๕
๑๒. พระอุไทยราชาไม่มาเฝ้า	๑๖
๑๓. ทูตเวียตนามเข้าเฝ้า	๑๘
๑๔. ทรงตั้งมหาอุปโยราชเมืองเขมร	๒๐
๑๕. เชิญพระราชสาสน์ไปกรุงบั๊กกิ่ง	๒๒
๑๖. เจ้านายเมืองเขมรแตกกัน	๒๓

๑๗. งานพระบรมศพสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ ๒๕
๑๘. ดาวหางขึ้น ๓๐
๑๙. เหตุการณ์ทางกัมพูชา ๓๑
๒๐. แต่งทูตไปคำนับศพด็กทายเฮาประเทศญวน ๓๕
๒๑. พระแก้วผลึก ๓๖
๒๒. ส่งสาสน์ไปถวายเจ้าเวียตนามเรื่องเมืองเขมร ๓๖
๒๓. พระยามหาอำมาตย์เป็นทูตไปเมืองญวน ๓๙
๒๔. พระราชพิธีลงสรง สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ ฯ ๔๓
๒๕. ได้ช้างเผือกผู้ จากเมืองโพธิสัตว์ ๔๘
๒๖. สงฆ์เมืองพม่าเดือดร้อน ๕๐
๒๗. เรื่องปิดน้ำบางแก้ว ๕๑
๒๘. เรื่องพม่าขอเป็นไมตรี ๕๒
๒๙. ศุภอักษรไทยตอบพม่า ๕๓
๓๐. พม่านำหนังสือมาแขวนไว้ที่ด่านสิงขร ๖๐
๓๑. สร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์ ๖๑
๓๒. มอญขอเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ๖๓
๓๓. แต่งสมณทูตไปลังกา ๖๕

หน้า

๓๔. เขมรตีเมืองบัตบอง ๖๘

๓๕. หนังสือของญวนเข้ามาสนับสนุนเขมร ๗๐

๓๖. มอญอพยพครอบครัวมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ๗๓

๓๗. ได้ช้างจากเชียงใหม่และเวียงจันทร์ ๗๖

๓๘. เชลยศึกพม่าแหกคุก ๗๖

๓๙. สถาปนาสมเด็จพระสังฆราช ๗๘

๔๐. ได้พระยาเศวตรไอยราช้างเผือกเมืองเชียงใหม่ ๗๘

๔๑. พระราชาคณะต้องอธิกรณ์ ๘๐

๔๒. กรมหมื่นศรสุเรนทรทิงบัตรสนเท่ห์ ๘๐

๔๓. พระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าพามงกุฎ ฯ ๘๒

๔๔. ได้พระยาเศวตคชลักษณ์ช้างเผือกเมืองน่าน ๘๕

๔๕. เริ่มทำพิธีวิสาขบูชา ๘๗

๔๖. นายนกเผาตัว ๘๗

๔๗. กรมพระราชวังบวรสถานมงคลสวรรคต ๘๙

หอสมุดแห่งชาติ NATIONAL LIBRARY

หน้า

๔๘. สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าพามงกุฎ
ทรงผนวชสามเณร ๘๐
๔๙. งานพระเมรุกรมพระราชวังบวร ฯ ๘๐
๕๐. เกิดพายุใหญ่ที่กรุงเก่า ๘๒
๕๑. ขยายเขตพระบรมมหาราชวัง ๘๒
๕๒. ราชทูตไปเมืองจีน ๘๓
๕๓. พระสงฆ์ไทยกลับจากลังกา ๘๔
๕๔. การสร้างสวนขวา ๘๗
๕๕. โปรตุเกสเมืองมาเกาแต่งทูตมาเจริญ
ทางไมตรี ๑๐๖
๕๖. แต่งกำปั่นไปซื้อขายสินค้า ณ เมืองมาเกา ๑๐๘
๕๗. สมเด็จพระสังฆราช (ม) ถึงแก่มรณภาพ ๑๐๘
๕๘. การเปลี่ยนแปลงทางศาสนาในเมืองพม่า ๑๑๐
๕๙. วิธีสึกพระในเมืองพม่า ๑๑๒
๖๐. อ้ายสาเกียดโง้งตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ ๑๑๒
๖๑. ปราบกบฏอ้ายสาเกียดโง้ง ๑๑๓
๖๒. โปรตุเกสทำหนังสือสัญญาทางไมตรีค้าขาย ๑๑๔

หน้า

๖๓. เกิดอหิวาตกโรค ๑๑๕

๖๔. ราชทูตญวนแจ้งข่าวพระเจ้ายาลอง
สิ้นพระชนม์ ๑๑๖

๖๕. ทำพิธีอาพาธพินาศ ๑๑๗

๖๖. ทูตไทยไปคำนับพระศพพระเจ้ายาลอง ๑๒๐

๖๗. ถอดพระพนรัตนวัดมหาธาตุ ๑๒๑

๖๘. ทูตไทยกลับจากญวน ๑๒๒

๖๙. ข่าวอหิวาตกโรคในประเทศญวน ๑๒๗

๗๐. สังคายนาสวดมนต์ ๑๒๘

๗๑. สถาปนาสมเด็จพระสังฆราช ๑๓๐

๗๒. ข่าวศึกพม่า ๑๓๐

๗๓. ราชสาสน์จีนแจ้งข่าวพระเจ้าเกียเข่ง
สิ้นพระชนม์ ๑๓๒

๗๔. เจ้าเมืองมาเกามาขอต่อกำปั่น ๑๓๔

๗๕. พระราชพิธีโสกันต์ สมเด็จพระเจ้าลูก
ยาเธอ พระองค์น้อย ๑๓๕

๗๖. ทัพไทยที่เมืองกาญจน์กลับกรุง ๑๓๕

หน้า

๗๗. ราชทูตไทยไปคำนับศพพระเจ้าเกียเข่ง ๑๓๘
๗๘. พ่อค้าชาวอเมริกันเข้ามาค้าขาย ๑๔๐
๗๙. พม่าชวนเมืองไทรบุรีตีไทย ๑๔๑
๘๐. ตีเมืองไทรบุรี ๑๔๒
๘๑. เจ้าพระยานครฯ รบกับพระยาไทรบุรี ๑๔๓
๘๒. อังกฤษที่อินเดียขอเจริญทางไมตรีกับไทย ๑๔๓
๘๓. เสด็จออกรับการะฝัด ๑๔๕
๘๔. หนังสือกล่าวโทษการะฝัด ๑๔๗
๘๕. เจ้าพากรมหลวงพิทักษมนตรีสิ้นพระชนม์ ๑๔๘
๘๖. การะฝัดเป็นเจ้าเมืองสิงคโปร์ ๑๔๙
๘๗. สร้างพระวิหารวัดสุทัศน์ ๑๕๐
๘๘. สมเด็จพระสังฆราชถึงแก่มรณภาพ ๑๕๐
๘๙. พ่อค้าอังกฤษถวายม้า ๑๕๑
๙๐. เมรุกรมหลวงพิทักษมนตรี ๑๕๒
๙๑. ญวนขุดคลองและสร้างเมืองโจฎก ๑๕๒
๙๒. สร้างบอมเมืองสมุทรปราการ
และนครเขื่อนขันธ์ ๑๕๓
๙๓. ตั้งพิธีผังหลักเมือง ๑๕๔

หน้า

๙๔. สถาปนาพระวันรัตน (ด่อน) เป็นสมเด็จพระสังฆราช ๑๕๕

๙๕. พม่าชักชวนญวนตีเมืองไทย ๑๕๕

๙๖. สร้างวัดอรุณราชวราราม ๑๖๐

๙๗. เจ้าพ่ากรมหลวงเทพยวดีสนพระชนม์ ๑๖๑

๙๘. ข่าวอังกฤษจะเกิดรบกับพม่า ๑๖๒

๙๙. อังกฤษรบกับพม่าที่เมืองมนปูและจิตตกอง ๑๖๕

๑๐๐. สืบได้ข่าวว่าอังกฤษกับพม่ารบกันขึ้นแล้ว ๑๖๗

๑๐๑. พระเมรุเจ้าพ่ากรมหลวงเทพยวดี ๑๖๘

๑๐๒. พวกเจ้าพระยาอภัยภูธรกับเจ้าพระยามหาเสนาวิวาทกัน ๑๖๘

๑๐๓. ชำระคดีเจ้าพระยามหาเสนากับเจ้าพระยาอภัยภูธร ๑๖๙

๑๐๔. ญวนแจ้งให้ไทยทราบเรื่องพม่ามาชวนรบไทย ๒๐๐

๑๐๕. พระยาเศวตไอยราล้ม ๒๐๑

หน้า

๑๐๖. สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ
ทรงผนวชเป็นภิกษุ ๒๐๑

๑๐๗. พระราชกรณียกิจ ๒๐๓

๑๐๘. ทรงพระประชวรแล้วเสด็จสวรรคต ๒๐๕

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์

รัชกาลที่ ๒

ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

ตั้งพระบรมศพสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ

ครั้นรุ่งขึ้นวันศุกร์ แรม ๕ ค่ำ เวลาเช้า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระบัณฑูรใหญ่ กับสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ ซึ่งดำรงที่พระบัณฑูรน้อย พร้อมด้วยพระราชวงศานุวงศ์ฝ่ายใน เสด็จเข้าไปสรงน้ำทรงเครื่องพระบรมศพสำหรับกษัตริย์เสร็จแล้ว เชิญพระบรมศพเข้าสู่พระลองเงิน ตำรวจแห่ออกประตูสนามราชกิจ เชิญขึ้นพระยานุมาศประกอบพระบรมโกศชั้นนอก ทำด้วยทองคำจำหลักลายกุดั่นประดับพลอยเนาวรัตน์ พระโกศนั้นรับสั่งให้ช่างทองทำไว้แต่ยังไม่ทรงพระประชวร ตั้งกระบวนแห่เชิญไปประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทด้านมุ

ประจิมทิศประดับด้วยพระมหาเศวตฉัตรแลเครื่องสูง ตั้งเครื่องต้น เครื่องราชูปโภคเฉลิมพระเกียรติยศตามโบราณราชประเพณีพระบรมศพ พระเจ้าแผ่นดินใหญ่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเก่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวรสถานมงคลได้สำเร็จราชการแผ่นดิน เสด็จประทับแรมพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ครั้นเวลาเช้าเย็นเสด็จไปถวายบังคมพระบรมศพ ถวายไทยทานพระสงฆ์สดับปกรณ์

ชำระคดีกบฏกรมขุนกระษัตรานุชิต

ครั้นเดือนสิบ ขึ้นสองค่ำ มีกาคาบหนังสือทิ้งที่ต้นแจงหน้าพระมหาปราสาท พระยาอนุชิตราชาเป็นผู้เก็บได้ อ่านดูใจความว่า พระเจ้าหลานเธอเจ้าพ่าธรรมธิเบศร ซึ่งเป็นกรมขุนกระษัตรานุชิต เป็นบุตรเจ้ากรุงธนบุรี กับพี่น้องร่วมบิดาเดียวกันอีกสองคนคือนายหนูดำหนึ่ง จอมมารดาสำลีในพระบัณฑูรน้อยหนึ่ง คบคิดกับขุนนางเป็นหลายนายจะแย่งชิงเอาราชสมบัติ จึงนำความขึ้นกราบทูลแต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรมพระราชวังบวรสถานมงคล โปรดให้ไต่สวนได้ความจริงแล้ว รุ่งขึ้นวันจันทร์ เดือนสิบ ขึ้นสามค่ำ จึงให้นายเวรกรมพระตำรวจวังไปหากรมขุนกระษัตรานุชิตเข้ามาที่ประทูพิมานไชยศรี

สองชั้นแล้วจับ โปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ชำระ
ซัดถึงเจ้าพระยาพลเทพยุนนาก พระยาเพชบำณีกล่อม พระอินทร
เดชะกระต่าย จะหมื่นประท้านมณเฑียรอ่อน พระยารามทอง
นายขุนเนน หลานเจ้าพระยาพลเทพ สมิงรอดสองราม สมิง
สิริบุนโดด บุตรเจ้าพระยามหาโยธา สมิงพัดเบิดม่วง สมิง
ป่อนทะละ รวมสิบคนกับข้าในกรมทั้งชายทั้งหญิงอีกสามสิบคน
ได้ตัวมาชำระเป็นสัจแล้ว จึงมีพระราชบัณฑูรดำรัสสั่งให้ถอด
กรมขุนกระษัตรานุชิต ออกจากตำแหน่งที่เรียกตามชอเดิมว่า
หม่อมเหมน ลงพระราชอาญาแล้วชำระอยู่สองวัน ครั้นรุ่งขึ้น
วันพุธ เดือนสิบ ขึ้นห้าค่ำ ก็ให้เอานักโทษ ๔๐ คนทั้งตัวนาย
ไปประหารชีวิตเสีย พร้อมด้วยหม่อมเหมนแลนายหนูดำ เจ้า
จอมมารดาสำลี แต่หม่อมเหมนนั้น ให้เอาไปสำเร็จโทษด้วย
ท่อนจันทน์ทวัดประทุมคงคา ฝ่ายบุตรชายนั้นให้ถ่วงน้ำเสียท
ปากอ่าวทั้งสิ้น บุตรแลภรรยาพวกอ้ายขบถที่เป็นแต่ปลายเหตุ
นั้น โปรดให้ยกโทษประหารชีวิต พระราชทานให้ส่งไปเป็นคน
โทษระยาด ดำรัสว่ากามีความชอบโปรดให้พระราชทานข้าวกา
ตั้งแต่นั้นมาจนทุกวันนี้ ทั้งแลทรัพย์สิ่งของผู้คนข้าไทยของ
หม่อมเหมน พระราชทานให้พระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ทั้งสิ้น

เสด็จปราบดาภิเษก

ครั้นชำระพวกขบถแล้ว พระราชวงศานุวงศ์เสนาบดี
แลสมเด็จพระสังฆราชพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยพร้อมกัน
เชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรมพระราชวังบวรสถานมงคล
ขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติปราบดาภิเษก เป็นเอกอรรคมหาราชา
ธิราชดำรงพิภพสยามประเทศ จึงได้ตั้งการพระราชพิธีบรม
ราชาภิเษก พิธีสงฆ์พิธีพราหมณ์ เจริญพระปริตพระพุทธมนต์
ณ วันพฤหัสบดี เดือนสิบสอง ขึ้น ๗ ค่ำ ครั้น ณ วันอาทิตย์ เดือนสิบ
๘
สองขึ้นเก้าค่ำ เวลาได้พระฤกษ์จะได้สรงสหัสธาราปัญจสุทธิ
มหาน้ำมุรธาภิเษก ทรงผลัดเครื่องขาวเสด็จขึ้นทรงราช
๘ ๘ ๘
เสร็จแล้ว เสด็จขึ้นบนพระที่นั่งอัฐทิศรับน้ำ ๘ ทักษิณาวัฏสังข ทรงแปดทิศแล้ว
๘
เสด็จไปประทับพระที่นั่งภัทรบิฐ พระมหาราชครูพราหมณ์
โหรดาจารย์ถวายพระสุพรรณบัฏจารึกพระนามและเครื่องราช
กกุธภัณฑ์ ทั้งพระแสงขรรค์พระแสงอัษฎาวุธ เครื่องสรรพยุทธ
ทั้งปวง ตามเยี่ยงอย่างพระราชพิธี สมเด็จพระมหากษัตริย์
เสวยราชสมบัติใหม่ ทรงพระนามว่าสมเด็จพระเจ้าศรีอยุธยา

อย่างพระนามในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเสด็จสวรรคต แล้วไม่ยักเยื้องอะไร พระนามวิเศษนั้นแจ้งอยู่ในพระสุพรรณบัฏนั้นแล้ว รุ่งขึ้นพระราชวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือนก็ได้ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาแล้ว ถวายดอกไม้ธูปเทียนขอยอมกายถวายตัวเป็นข้าพระเจ้าแผ่นดินไปจนกราบเท้าสิ้นชีวิต แล้วก็ได้จัดการกระบวนแห่เลียบพระนครตามอย่างธรรมเนียมโบราณราชประเพณีสืบมาแต่ก่อน เมื่อได้เฉลิมถวัลยราชสมบัตินั้น พระชนมายุได้สี่สิบสามพรรษา

ทรงแต่งตั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ พระยณฑูรน้อยขึ้นดำรงที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ได้ตั้งการพระราชพิธีอุปราภิเษก เฉลิมพระราชมนเทียรวันอังคาร เดือนสิบ แรมสามค่ำ พระราชาคณะหกสิบรูปสวดพระปริตพุทธมนต์ ณ พระที่นั่งพรหมภักตร์พุทไธสวรรค์สามวัน ตั้งพลับพลาที่เสด็จประทับ ณ โรงละคร หลังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตั้งกระบวนแห่เป็นพยุหยาตราเวลาบ่ายทั้งสามวัน ณ วันศุกร์

เดือนสิบ แรมหกค่ำ ได้ศุภวารมหามงคลฤกษ์เสด็จเข้าสู่ทสรง
น้ำพระมุรธาภิเษกทรงเครื่องเสร็จแล้ว พระสงฆ์ฉันถวาย
ไทยธรรมแก่พระสงฆ์ราชาคณะ แล้วเสด็จลงมารับพระสุพรรณ
บัฏ ต่อพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในพระที่นั่ง
จักรพรรดิพิมาน ครั้นได้อุดมฤกษ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ก็พระราชทานพระสุพรรณบัฏจารึกพระนามตามโบราณราช
ประเพณี พระชนมพรรษาได้สามสิบหกพรรษา ได้ดำรงทิมหาอุปราช

ครั้นการอุปราภิเษกเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวมีพระราชโองการดำรัสสั่งเสนาบดี ให้ทำบาญชีคนนักโทษ
นอกจากพม่าข้าศึกที่ต้องเวรจำอยู่ ณ คุกเป็นคนสี่ร้อยสี่สิบสาม
คน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พ้นโทษ อนึ่งราษฎรซึ่งร้อง
พ้องกล่าวหาแก่กันค้างอยู่โรงศาลใดยังมิได้สำเร็จนั้น ทรงพระ
มหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ลูกขุนแลเสนาบดีชำระ
ว่ากล่าวเสียให้แล้วโดยเร็ว ห้ามมิให้เรียกค่าฤชาธรรมเนียม
แต่ฝ่ายโจทก์ฝ่ายจำเลย ซึ่งโทษหลวงแลเงินพินัยนั้นยกพระ-
ราชทานให้

สถาปนาพระบรมวงศานุวงศ์

แล้วจึงตั้งแต่งพระราชาคณะเป็นฤกษ์ก่อน แล้วตั้งพิธี
เฉลิมพระนามเป็นการฉลองพระเดชพระคุณ สมเด็จพระบรม

ราชชนนีสถาปนาขึ้นเป็นกรมสมเด็จพระอมรินทรามาตย์ ต่อมา
จึงได้พระราชทานตำแหน่งที่พระราชวงศานุวงศ์แลเสนาบดีให้
มีอิสริยยศโดยสมควรแก่ความชอบในเวลานั้น พระเจ้าน้องยาเธอ
พระองค์เจ้าทับทิม โปรดให้เป็นกรมหมื่นอินทรพิพิธหนึ่ง
พระองค์เจ้าทับ เป็นกรมหมื่นจตุรภักดีหนึ่ง พระองค์เจ้าคันธรส
เป็นกรมหมื่นศรสุเรนทรหนึ่ง พระองค์เจ้าสุริยา เป็นกรมหมื่น
รามอิศเรศหนึ่ง พระองค์เจ้าฉัตร เป็นกรมหมื่นสุรินทรักษ์หนึ่ง
พระองค์เจ้าไกรสร เป็นกรมหมื่นรักษรณเรศหนึ่ง พระองค์เจ้า
วาสุกรีซึ่งทรงผนวชอยู่เป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติย
วงศ์หนึ่ง จึงโปรดให้สถาปนาพระเจ้าลูกเธอให้มีอิสริยยศ
พระองค์เจ้าต่างกรมสี่พระองค์ พระเจ้าลูกยาเธอพระราชโอรส
ผู้ใหญ่เป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทรหนึ่ง พระเจ้าลูกเธอพระองค์
เจ้ากล้วยไม้เป็นกรมหมื่นสุนทรธิบดีหนึ่ง พระเจ้าลูกเธอพระ-
องค์เจ้ามงเป็นกรมหมื่นเดชอดิศรหนึ่ง พระเจ้าลูกเธอพระองค์
เจ้ารัสเป็นกรมหมื่นพิพิธภูเบนทร์หนึ่ง จึงโปรดให้เจ้าหลานเธอ
ในกรมพระราชวัง พระองค์เจ้ายงเป็นกรมหมื่นอิเศรยวรหนึ่ง
พระองค์เจ้าฉิมในกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ เป็นกรมหมื่นนรินทร
เทพหนึ่ง

แต่งตั้งสมุหนายก

แล้วจึงพระราชทานที่ตั้งเสนาบดีมุขมนตรี ซึ่งขาดตำแหน่งยังว่างอยู่ที่จักรนั้น เจ้าพระยารัตนาพิพิธ ถึงอนิจกรรมเสีย แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง จึงโปรดให้เลื่อนเจ้าพระยาพระคลังกุน ขึ้นเป็นที่เจ้าพระยารัตนาธิเบศรที่สมุหนายก แต่ที่สมุหพระกระลาโหมนั้น เจ้าพระยาอรรคมหาเสนาบุนนากถึงอนิจกรรมในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ว่างอยู่จึงโปรดให้เลื่อนเจ้าพระยามหาราชบุญมาขึ้นเป็นเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาที่สมุหพระกระลาโหม โปรดให้เลื่อนพระยาอนุชิตราชาน้อย ซึ่งเกิบหนังสือกาคาบได้มานั้นเป็นเจ้าพระยามหาราช ครั้นภายหลังมาเจ้าพระยารัตนาธิเบศรถึงอนิจกรรมลง โปรดให้เจ้าพระยามหาราชน้อย เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาอภัยภูธรที่สมุหนายก จึงโปรดให้พระยาศรีสุริยภาหน้อยมาเป็นเจ้าพระยามหาราช ท่านทั้งสองนี้อยู่มาจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วโปรดให้พระยาไกรโกษาปลัดกรมช้าหลวงเดิมมาเป็นพระยาพระคลัง ภายหลังมาพระยาพระคลังถึงอนิจกรรมแล้วจึงโปรดให้พระยาศรีสุริยวงศ์เชื้อพระวงศ์จางวางมหาดเล็ก เป็นเจ้าพระยาพระคลัง เขาเรียกว่าเจ้าคุณโกษาสั้น ครั้นเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาบุญมาถึง

อนิจกรรมแล้ว โปรดให้พระยาราชบุรีแสงมาเป็นเจ้าพระยาวงษาสุรศักดิ์ ทสมุหพระกระลาโหม ครั้นถึงอนิจกรรมแล้ว จึงโปรดเลื่อนเจ้าพระยาพระคลังขึ้นเป็นเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาอยู่ตลอดมาจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ท่านโกษาน้อยว่างมาจนถึงปลายแผ่นดิน จึงได้ตั้งพระยาสุรวงศ์มนตรีเป็นท่านโกษาเรียกกันว่าเจ้าคุณพระคลัง อยู่ตลอดมาจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทกรมวังนั้นเจ้าพระยาธรรมาสดถึงอนิจกรรมแล้วว่างอยู่ จึงโปรดให้พระยาเพชรบุรีเทดเป็นเชอพระวงศ์ ผ่ายกรมสมเด็จพระอมรินทรา-มาตยมาเป็นเจ้าพระยาธรรมาแล้วโปรดให้พระยาสันทมิตรสาเป็นเจ้าพระยาพลเทพ ครั้นถึงอนิจกรรมแล้ว จึงโปรดให้พระยาราชภักดีทองอินเป็นเจ้าพระยาพลเทพ ท่านทั้งสองนี้อยู่มาจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

แต่งทูตไปเมืองญวน และรับศึกพม่า

ครั้นโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมตั้งข้าหลวงใหญ่ขึ้นเต็มเดม ตามตำแหน่งที่ทุกพนักงานแล้ว ถึงเดือนสิบเอ็ด แต่งให้พระยาเพชปาณีเป็นทูตออกไปกรุงเวียตนาม ขอการสวรรคตแล

การราชาภิเษกสืบพระวงศ์ใหม่ด้วย ราชการฝ่ายข้างพม่าเมืองเดอนย บ่มะโรงสัมฤทธิศกนั้น พระเจ้ากรุงอังวะให้อะเต่งวุ่นแม่ทัพลงมาเกณฑ์คนหัวเมืองย่างกุ้ง เมืองพม่า เมืองมอญตลอดลงมาถึงเมืองทวายได้คนสี่หมื่นว่าจะเข้ามาตีกรุงเทพมหานคร ลองดูอีกสักครั้งหนึ่ง ครั้นอะเต่งวุ่นมาตั้งอยู่เมืองเมาะตะมะ หักคราวละพันหนึ่งบ้าง สองพันบ้าง สี่ร้อยบ้าง ห้าร้อยบ้าง อะเต่งวุ่นให้กองทัพเทียวจับตัวได้ทีละร้อยหนึ่งบ้าง ห้าสิบบ้าง หกสิบบ้าง ก็ให้ตัดศีรษะบ้าง ผ่าอกบ้าง แล้วข้ามฟากมาตั้งอยู่เมาะลำเลิง แต่งเรือออกลาดตะเวน ไม่ให้กองทัพหนีข้ามฟากไป ฝ่ายขุนนางเมืองอังวะกราบทูลทัดทานพระเจ้ากรุงอังวะ ว่าพระองค์ได้แต่งพระราชสาส์นไปขอเจริญทางพระราชไมตรี กับสมเด็จพระเจ้าปราสาททองแล้ว บัดนี้มาเกณฑ์ให้กองทัพไปตีบ้านเมืองไทยอีก จะมีเสียพระเกียรติยศไปหรือ พระเจ้ากรุงอังวะทรงเห็นชอบด้วยก็โปรดให้มีตราให้หาอะเต่งวุ่นกลับ อะเต่งวุ่นได้ทราบตามท้องตราแล้วจึงตอบไปว่าได้ลงทุนเสียยังอาหารเกณฑ์ไพร่พลมาได้มากแล้ว ไม่โปรดให้ไปตีกรุงศรีอยุธยา ก็จะขอไปตีเมืองชุมพร เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เกาะถลางกวาดต้อนครอบครัวมาใช้ทนรอนเสียก่อนจึงจะกลับไป แล้วอะเต่งวุ่นก็ยกกองทัพไปตั้งอยู่เมืองทวาย

กะเกณฑ์ให้ต่อเรือรบใหญ่น้อยเป็นอันมาก ครั้งนั้นคนในกอง-ทัพอะเติงวุ่นเกิดโรคลงท้องตายวันละ ห้าสิบคน หกสิบคนบ้างเสมอทุกวัน ครั้นเรือรบเสร็จแล้วเมื่อเดือนสิบเอ็ด ปีมะเส็งเอกศก ศักราช ๑๑๗๑ ปี อะเติงวุ่นให้แยกองคุมนายทัพกองแลไพร่พลสี่พันลงเรือรบไปตีเกาะกลางกองหนึ่ง ให้ดุเรียงสาละกะยอคุมพลสามพันไปขนทหารเมืองระนองเมืองตะกั่วเมืองชุมพร พระยาเคางะธราธิบดีผู้รักษาเมืองชุมพร ยอกเข้ามา ณ กรุงเทพมหานครว่าอ้ายพม่าซึ่งตั้งอยู่ปากจั่น ยกเข้ามาตีเมืองชุมพรเมื่อ ณ วันเสาร์ เดือนสิบสอง ขึ้นสิบสองค่ำ

ส่งทัพหลวงไปป้องกันพม่าทางปักษ์ใต้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรายแล้ว โปรดให้พระยาจ่าแสนยากรคุมพลห้าพันเดินยกลงไปก่อน ให้เจ้าพระยาพลเทพไปอยู่รักษาเมืองเพชรบุรี โปรดให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิทักษมนตรี ไปจัดการคอยส่งกองทัพอยู่ที่เมืองเพชรบุรี ถ้าการหนักแน่นมาประการใด ให้เจ้าพระยาพลเทพเป็นทัพหน้า กรมหลวงพิทักษมนตรีเป็นทัพหลวงยกหนุนออกไปอีกทัพหนึ่ง แล้วจะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้สมเด็จพระ

อนชาธิราชเป็นจอมพยุหพล ยกออกไปทางสถลมารคอกทัพหนึ่ง รวมสองทัพเป็นคนสองหมื่น ฝ่ายแยฆองยกมาตีเมืองตะกั่วป่าได้เมื่อวันอังคาร เดือนสิบเอ็ด ขึ้นเก้าค่ำ แล้วก็ยกลงไปตีเมืองตะกั่วทุ่งได้ ไม่ต้องรบผู้คนหนีเข้าป่าไปหมด แล้วก็ยกไปเกาะถลาง เข้าเมืองตะกั่วป่าเมืองตะกั่วทุ่ง ก็ยกเข้ามา ณ กรุงเทพมหานคร แล้วพม่ายกไปตั้งค่ายใหญ่อยู่ที่ปากพระ

พม่าล้อมเมืองถลาง

ฝ่ายพระยาถลางรู้ความแล้วก็ยกข้อราชการเข้ามา ณ กรุงเทพมหานคร แล้วก็เกณฑ์พลไพร่เข้ารักษาค่ายอยู่พร้อมกัน พม่าตั้งค่ายแล้วก็ยกเดินขึ้นไปตีค่ายบ้านดอนเมืองถลาง ตั้งค่ายล้อมอยู่สิบห้าค่าย พวกชาวเมืองถลางต่อสู้รบพุ่งกันเป็นสามารถ พม่าจะหักเอามิได้คิดอุบายให้ถอยทัพกลับลงเรือแล่นไปเมื่อเดือนสิบสองข้างแรม ฝ่ายพระยาถลางแต่งให้คนไปสืบดู ได้ความว่าพม่ายกกองทัพกลับไปหมดแล้วก็ปล่อยคนออกจากค่ายไปเที่ยวหากิน เพราะเวลานั้นอดเสบียงอาหารนักอยู่แล้ว จึงมิได้กักคนไว้ พม่าคาดคะเนการเห็นว่าไทยปล่อยคนออกจากค่ายแล้ว ก็กลับยกกองทัพมาขึ้นเดินที่ปากพระ มาขึ้นเดินที่ท่าฉางมูแขวงเมืองภูเก็ตบ้าง เข้าล้อมเมืองถลางไว้เมื่อ

ณ วันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ พระยาฉลางให้เรียกคนเข้าค่ายไม่ทันคนไม่เต็มหน้าที่ ครั้นหนังสือบอกเข้ามากรุงเทพมหานคร แล้วโปรดให้เกณฑ์พระยาทศโยธา พระยาราชประสิทธิ์คุมทัพเมืองไชยาขึ้นทางปากพนมเดินไปช่วยเมืองฉลางทางหนึ่ง โปรดให้เจ้าพระยายมราชน้อยเป็นแม่ทัพ พระยาท้ายน้ำเป็นทัพหน้า ให้มีตราออกไปถึงเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ให้เกณฑ์กองทัพไปกับเจ้าพระยายมราช ช่วยราชการเมืองฉลางให้ได้

เจ้าพระยายมราช พระยาทศโยธา พระยาราชประสิทธิ์ได้ยกออกจากปากน้ำเจ้าพระยาเมื่อวันเสาร์ เดือนสิบสอง แรมสิบเอ็ดค่ำ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวรได้ยกออกไปเมื่อ ณ วันอังคาร เดือนอ้าย ขึ้นสิบสามค่ำ ขึ้นที่เมืองเพชรบุรี เจ้าพระยายมราชไปถึงเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว เจ้าพระยายมราช เจ้าพระยานครยกลงไปตั้งอยู่เมืองตรัง เรือที่จะบรรทุกคนข้ามไปนั้นมีน้อย จึงตั้งต่อเรือรบอยู่ที่นั่น จัดเรือที่เมืองตรังได้ ให้พระยาท้ายน้ำยกข้ามทะเลไปก่อน พระยาท้ายน้ำยกไปถึงเกาะฉนัก พบทัพเรือพม่าที่มาขึ้นท่ายามูนั้น พม่ากรีบต้านทานไว้ เรือพระยาท้ายน้ำแลกองทัพไทยก็เข้ายิง

เรือพม่าแตกหนีกระจัดกระจายไป เพราะด้วยพม่าเอาปืนใหญ่น้อยขึ้นบกแล่นผ่อนผันคนไปล้อมเมืองถลาง เมืองภูเก็ตอยู่จึงสู้ไม่ได้ เมื่อเวลารบนั้นเรือพระยาท้ายน้ำมีความประมาทมิได้ยิดระวังถังดินให้ดี ละอองปลิวไปตกถูกถังดินลุกขึ้นระเบิดเรือแตกออกไป พระยาท้ายน้ำแลคนในลำเรือนั้นก็ตาย เหลืออยู่สิบห้าคน เรือหลวงสุนทร แลเรือหลวงกำแหงก็เกยเอาศพพระยาท้ายน้ำมาส่งขึ้นที่คลองปากลาวแขวงเมืองนคร จัดให้คนคุมศพเข้ามาส่ง ณ กรุงเทพมหานคร เรือนายทัพนายกองก็กระจัดกระจายกันไป แต่พระยาทศโยธายกไปตั้งอยู่ปากน้ำเมืองพังงา หาได้ข้ามไปเกาะถลางไม่

พม่าเลิกทัพ

ฝ่ายพม่ารู้ข่าวว่ากองทัพกรุงไปช่วยเมืองถลาง จึงเร่งรัดเข้าตีค่ายเมืองภูเก็ตแตกแล้วก็จะยกไปสมทบกันตีค่ายเมืองถลาง ตั้งล้อมเมืองอยู่ ๒๗ วัน เมื่อ ณ วันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้นเก้าค่ำ เมืองถลางแตก พม่าก็วาดต้อนครอบครัวชาวเมืองถลางแลเก็บทรัพย์สิ่งของต่าง ๆ ได้มากแล้วก็ลงเรือกลับไป ฝ่ายสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าเสด็จไปถึงเมืองชุมพร ให้พระยาจ่าแสนยากรยกจัดทัพเข้าตีพม่าเมืองชุมพรแตกกลับไป จับได้พม่า

ที่ตกค้างอยู่เมืองชุมพรบ้าง เมืองตะกั่วป่าบ้าง เอาเข้ามากรุงบ้าง ฆ่าเสียบ้าง ครั้นสืบได้ความว่าพม่าไปตีเกาะถลางแตกแล้วเลิกทัพกลับไปหมด จึงให้พระยาจ่าแสนยากรอยู่รั้งณเมืองชุมพร พระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวรก็ให้ยกทัพหลวงเสด็จกลับด้วยเรือพระที่นั่งทางชลมารค คนที่เหลือเรือก็ให้เดินบกเข้ามา ครั้นเสด็จมาถึงเมืองสมุทรปราการแล้วก็พักอยู่ ยอกขนมากราบบังคมทูลตามพระราชกำหนดกองทัพกลับ จึงโปรดให้มีตราเชิญเสด็จขึ้นมา ณกรุงเทพมหานคร จึงขึ้นมาเฝ้าได้

อุปหาดเมืองนครพนมมาสวามิภักดิ์

ฝ่ายที่เมืองนครพนมเมื่อ ณ เดือนอ้าย พระยมราชาเจ้าเมืองอุปหาดชื่อท้าวไชยวิวาทกันขึ้นด้วย บ่าวไพร่อุปหาดก็ไม่ยอมเข้นฝืนน้อย จึงพาสมัครพรรคพวกบุตรหลานท้าวเพี้ยอพยพมาสวามิภักดิ์ประมาณสองพันเศษ มาถึงกรุงเมื่อ ณ เดือนอ้าย โปรดให้ตั้งบ้านอยู่คลองมหาวงศ์เมืองสมุทรปราการ ครั้นทำขาญชีตรวจดูได้ชายฉกรรจ์แปดร้อยหกสิบคน จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งท้าวอินทิศาลบุตรผู้ใหญ่ของอุปหาดเป็นพระยาปลัดเมืองสมุทรปราการ จะได้ดูแลไม่ให้กรมการข่มเหงลาว

ครั้นมาถึงวันเสาร์ เดือนสาม ขึ้นสิบสี่ค่ำ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีตราออกไปถึงเจ้าพระยายมราช ใจความว่าพม่าเข้ามาตีเมืองถลางถึงสองกลับ ถ้าทัพเจ้าพระยายมราช เจ้าพระยานครศรีธรรมราชรีบยกไปช่วยเมืองถลางให้ทันเวลาก็คงจะไม่เสียแก่ข้าศึก ด้วยพม่าขัดสนเสบียงอาหารลงแล้ว ก็ยอกว่าตั้งต่อเรือรบอยู่ยังไม่แล้ว จนพม่าข้าศึกเลิกกลับไปเรือรบจึงแล้ว พม่าไปครั้งนี้แล้ว มันจะกลับมาตีเมืองตรัง เมืองนครศรีธรรมราชอีกดอกกระมัง เมืองตรังก็เป็นที่ไว้เรือรบเป็นอันมาก ให้เจ้าพระยายมราช เจ้าพระยานครศรีธรรมราช คิดอ่านจัดการรักษาบ้านเมืองไว้ให้จงดี ถ้าการหนักแน่นมาประการใด จะโปรดให้กรมพระราชวังบวรยกพยุหทัพเรือลงไปช่วยอีก

พระอุไทยราชาไม่มาเฝ้า

ฝ่ายพระอุไทยราชาเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีทราบว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงสวรรคตแล้ว ก็ไม่เข้ามาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติใหม่ แลเยี่ยมพระบรมศพโดยอย่างธรรมเนียมบิดาพึงเสีย ด้วยมีเหตุสามประการ คือขอนักองอีไม่โปรดพระราชทานให้อย่างหนึ่ง ขอ

พระยาเดโชเมง ซึ่งมีความอริกันหนีเข้ามาอาศัยอยู่ ณ กรุง ไม่ได้อย่างหนึ่ง คือต้องพระราชดำริทรงขัดเคืองเมื่อเวลาเข้ามาเฝ้าในวันกราบถวายบังคมลาจะกลับออกไปกรุงกัมพูชานั้น อย่างหนึ่ง เป็นความโทมนัสกล้า จึงจัดให้นักองสงวนพระองแก้ว กับพระยากลาโหมเมืองพระยาจักรีแยกเข้ามาเฝ้าพระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฝ่ายนักองสงวนพระองแก้วเข้ามาถึงกรุงเทพมหานคร เมื่อณเดือนสิบสองแรม เข้าเฝ้ากราบทูลว่าพระอุไทยราชาไม่สบาย ให้ข้าพระยาทเข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระยาทแทน ครั้งนั้นพระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดำรัสว่าองสงวน พระองแก้วพระยาเขมรเข้ามากราบถวายบังคมพระบรมศพ พระยาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงในพระบรมโกษฐ์ ทรงพระราชดำริเห็นว่ากรุงกัมพูชาธิบดีสืบมาแต่ก่อน มีพระมหาอุปราชฝ่ายหน้า พระมหาอุปโยราชฝ่ายหลังนั้น ตั้งขุนนางตามตำแหน่งสืบต่อมา แลพระองแก้วก็มีวัยเจริญมากอยู่แล้ว องสงวนองค์มอนุชาพระยาอุไทยราชาธิราชนั้นเจริญชนมายุควรจะเป็นกำลังราชการได้อยู่แล้ว ครั้งนี้ควรจะให้อิสริยยศมีฐานันดรศักดิ์ออกไปเสียทีเดียว

ทูตเวียตนามเข้าเฝ้า

ศุศักราช ๑๑๗๒ ปีมะเมียโทศก เป็นปฐมสองเมอเดือนห้า พระเจ้ากรุงเวียตนามแต่งให้ทูตญวนเข้ามา ณ กรุงเทพมหานคร แจ้งความว่าพระเจ้ากรุงเวียตนามแต่งราชทูตอุปทูตตรีทูต เข้ามาสองสำรับๆ หนึ่งกรายถวายบังคมพระบรมศพมของสดับปกรณ์ น้ำตาลทรายหนักห้าสิบหาบ น้ำตาลกรวดหนักสิบหาบ น้ำตาลกรวดหนักสิบหาบ ขผึ้งหนักห้าหาบ แพรเกวียรขาวร้อยพับ ผ้าขาวตังเกี๋ยร้อยพับ ทูตอีกสำรับหนึ่งเข้ามากรายถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติดำรงแผ่นดินใหม่คุมเครื่องมงคลราชบรรณาการเข้ามาทรงยินดี กระลำพักหนักสองชั่ง อบเชยหนักสามชั่ง แพรเกวียรขาวร้อยพับ แพรเลอดต่างสีสองร้อยพับ แพรแถบยางต่างสีร้อยพับ ผ้าขาวตังเกี๋ยร้อยพับ แลมพระราชสาส์นอกฉบับหนึ่ง สำเนาความกล่าวโทษเจ้าเมืองพไทมาดว่าเป็นคนไม่ดีหลายประการ พระเจ้ากรุงเวียตนามจึงให้ขุนนางญวนมาว่าราชการรักษาเมืองอยู่ แลว่าเมืองพไทมาดแต่ก่อนเป็นเมืองขึ้นฝ่ายญวน บัดนี้พระเจ้ากรุงเวียตนามจะขอยกไปเป็นเมืองขึ้นฝ่ายญวนเหมือนอย่างแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้

ทรงทราบ แล้วทรงพระดำริพร้อมกับดำริพระราชวงศานุวงศ์
แลท่านเสนาบดี เห็นว่าจะขัดขวางไว้นั้นด้วยเป็นแผ่นดินใหม่
การจะไม่ตลอดไปได้ ญวนคงจะคิดรบกวนทำให้หมองหมาง
ทางพระราชไมตรีไป จึงยอมให้เมืองพไทมาด ๆ ตกไปเป็น
ของญวนตั้งแต่นั้นมา ทูตญวนเข้ามาครั้งนั้น โปรดให้รับรอง
แข็งแรงมากกว่าทูตญวนเข้ามาแต่ก่อน ๆ แล้วรับสั่งให้จัดเรือ
เอกไชยโปรับราชสาส์นถึงเมืองสมุทรปราการ เรือพิฆาต เรือ
เหราเชิญรูปสัตว์แปดลำ เรือกัญญารับทูตญวนแปดลำ มี
พิณพาทย์ฆ้องกลองแตรสังข์ แห่ขึ้นมาจนถึงกงกวนรับทูต
ญวน แล้วโปรดให้ทูตญวนเข้าเฝ้าทุกวันเหมือนชุนนางในกรุง
พระราชทานสำรับคาวหวานวันละเก้าคู่ เบี้ยเลี้ยงรายวันทุกวัน
ฝ่ายทูตญวนพักอยู่จนเสร็จราชการ ได้พระราชทานเงินตรา
เสื้อผ้าตามผู้ใหญ่ผู้น้อยทุกนาย แล้วโปรดให้มีพระราชสาส์น
ตอบขอบพระทัย แลโปรดให้จัดของทรงยินดีออกไปด้วย
พลอยจันทบุรีขนาดใหญ่หนักชั่งหนึ่ง ขนาดเล็กหนักสองชั่ง
แพรต่วนดำสองม้วน แพรต่วนสีม่วงสองม้วน แพรกระบวน
ลายทองม้วนหนึ่ง ผ้าขาวสามสิบพับ จันทน์เทศหนักสองหาบ
หลักก้อนหนักร้อยหาบ เสื่ออ่อนสองชั้นห้าสิบผืน ทูตได้รับ

พระราชทานสาส์นตอบแลของทรงยินดีแล้ว ณ วันพฤหัสบดี เดือนหก แรมเจ็ดค่ำ ก็กรายถวายบังคมลากลับไป

ฝ่ายสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้า กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จกลับมาถึงพระนครแล้ว ทรงพระประชวรไข้พิษพระอาการมากจนถึงบนพระองค์บรรพชา ครั้นหายขึ้นแล้วก็ได้ทรงบรรพชาประทับอยู่วัดมหาธาตุเจ็ดวันแล้วก็ลาผนวชในปีมะเมียโทศกนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน แล้วให้ข้ามฟากไปอยู่พระราชวังเดิม โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนอิศรานุรักษ์เป็นผู้สำเร็จราชการในกรมมหาดไทย โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิพลเสพ สำเร็จราชการในกรมพระกลาโหม โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ สำเร็จราชการในกรมท่า

ทรงตั้งมหาอุปโยราชเมืองเขมร

แล้วโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมเสกให้นักองสงวนเป็นมหาอุปโยราชฝ่ายหลัง พระราชทานสุพรรณบัฏจารึกพระนาม

ว่า พระไชยเชษฎาราชามหาอุปโยราชฝ่ายหลัง เศกให้องอม
เป็นที่พระศรีไชยเชษฐราชาพระมหาอุปราชฝ่ายหน้า เพราะ
เขมรนับถือมหาอุปโยราชฝ่ายหลัง เป็นใหญ่กว่ามหาอุปราช
จะได้ช่วยคิดราชการบ้านเมือง กับด้วยพระอุไทยราชา ทั้งจะ
ได้สืบวงศานุวงศ์ในกรุงกัมพูชาธิบดีต่อไป ได้พระราชทาน
กลดหนึ่ง มาลาเส้าสเทินหนึ่ง ฉลองพระองค์ทรงประพาส
หนึ่ง พานหมากเสวยทองคำหนึ่ง เต้าน้ำทองคำหนึ่ง พาน
รองเต้าน้ำทองคำหนึ่ง บ้วนพระโอษฐ์ทองคำหนึ่ง แก่องสงวน
ผู้เป็นพระไชยเชษฎามหาอุปโยราชฝ่ายหลัง แต่องอมผู้เป็น
พระศรีไชยเชษฐราชามหาอุปราชฝ่ายหน้า มิได้เข้ามาเผ้าทูล
ละอองธุลพระบาทก็ไม่ได้ทรงถือโทษ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า
โปรดกระหม่อม ให้จัดเครื่องอสรยยศเหมือนอย่างองสงวน
มอบให้พระองค์แก้วออกไปพระราชทานองอมแล้ว องสงวน
จะกราบถวายบังคมลาออกไป ได้โปรดให้พระยาเดโชเมืองออก
ไปด้วยแล้ว โปรดให้แต่งศุภอักษรเกณฑ์กองทัพเมืองเขมร
ให้เข้ามาช่วยราชการรักษาพระนคร ด้วยครั้งนั้นหวาดพม่า
อยู่ว่าผลัดเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ ไม่ไว้ใจแก่ราชการด้วยพม่ามา
ตั้งเมืองกลาง ครั้นนั้นองสงวนองแก้วกราบถวายบังคมลาออก

ไปถึงเมืองบัตของ พระยาเดโชเมงก็ลาพระมหาอุปโยราชไป
อยู่เสียเมืองกะพงสวาย ฝ่ายสมเด็จพระมหาอุปโยราชพระองค์
แก้วออกไปถึงเมืองพไทเพช เมื่อ ณ เดือนเจด ปีมะเมียโทศก
ศักราช ๑๑๗๒ นั้น จึงเข้าเฝ้าพระอไทยราชาเจ้ากรุงกัมพูชา-
ธิบดี แลทราบว่าทรงตั้งแต่งพระอนุชาทั้งสองให้มอสรยยศขน
เข็นฝ่ายหน้า ฝ่ายหลัง ก็ขัดเคืองอยู่ในใจ เมื่อได้ทราบความ
ตามศุภอักษรก็นิ่งเฉยเสีย ไม่กะเกณฑ์ทองทัพให้เข้ามาช่วย
ราชการกรุงเทพมหานคร

เชิญพระราชสาส์นไปกรุงปักกิ่ง

ฝ่ายทกรุงเมื่อวันพฤหัสบดี เดือนแปดขึ้นสิบสี่ค่ำ พระบาท-
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริให้แต่งทูตานุทูตเชิญพระ-
ราชสาส์นออกไป ณ กรุงปักกิ่งฉบับหนึ่ง ใจความว่าพระราช
สาส์นสมเด็จพระเจ้ากรุงพระมหานครศรีอยุธยาบรมดาภิเษก
ใหม่ คิดถึงทางพระราชไมตรีสมเด็จพระเจ้าเกยเช่งผู้ใหญ่ซึ่ง
มีมาแต่ในกาลก่อน จึงแต่งทูตานุทูตราชทูตพระสุพรรณบัฏ
พระราชสาส์นเครื่องมงคลราชบรรณาการยกช้างออกเสียสิ่ง
ของตามอย่างธรรมเนียม ออกมาขอก้องเชิญหองสมเด็จ
พระเจ้าเกยเช่งตามโบราณราชประเพณี สมเด็จพระมหากษัตรา-

ธิราชเจ้าสืบมาแต่ก่อน ถ้าแลราชทูตอุปทูตตรีทูตข้าหลวงมาช้อ
มาถึงเมื่อใด ขอให้ได้เฝ้ากราบถวายบังคมสมเด็จพระเจ้าเกยเช่ง
ผู้ใหญ่โดยสวัสดิมงคล ได้ประทับตราโลโตออกมาจะเหลือเกิน
ประการใด ขอได้ทรงพระเมตตาด้วย

เจ้านายเมืองเขมรแตกกัน

ครั้นทูตกราบถวายบังคมลาไปแล้ว ฝ่ายเมืองเขมร
สมเด็จพระมหาอุปโยราช พระยาจักรี พระยากลาโหม พระยา-
สังคโลก เห็นพระอุไทยราชาเพิกเฉยเสียกลัวจะมีความผิดขึ้น
ก็ปรึกษากันเกณฑ์คนจะยกเข้ามาตามมีในศุภอักษร พระอุไทย
ราชามีความโทมนัส จึงให้พระยาแสนทองฟ้า พระยาราช-
อาญาคุมคนถือเครื่องศาตราวุธจับพระยาจักรีแขน พระยา-
กลาโหมเมือง ฆ่าเสียเมื่อวันศุกร์ เดือนสิบ แรมค่ำหนึ่ง ปี
มะเมียโทศก ศักราช ๑๑๗๒ แต่พระยาสังคโลกกับไพร่
ยี่สิบสามคนหนีเข้ามากรุงเทพ ฯ ได้ แล้วพระยาอุไทยราชาขอก
กล่าวโทษพระยาจักรี พระยากลาโหมไปถึงองตากุนเมือง
ไซ่ง่อนว่า พระยาจักรี พระยากลาโหม ยุให้พี่น้องวิวาทกัน
ขึ้น ทำให้เมืองเขมรเป็นสองแผ่นดินออกไป แล้วกะเกณฑ์ผู้
คนตามอำเภอใจตนจึงได้ฆ่าเสีย จะขอพึ่งพระบารมีพระเจ้า-

กรุงเวียตนามเป็นที่พำนัก แล้วพระอุไทยราชามีศุภอักษรตอบเข้ามา ณ กรุงเทพมหานครว่า ได้กะเกณฑ์กองทัพจะเข้ามาตามศุภอักษรแล้ว พอพระยาจักรี พระยากลาโหม พระยาสังคโลกเป็นขบถขึ้นจึงให้งดกองทัพไว้ แล้วให้พาทะละหะพระองแก้วยอกเข้ามาเป็นพยานด้วยฉบับหนึ่ง ว่าพระยาจักรี พระยากลาโหม พระยาสังคโลก คบคิดกันเป็นขบถจึงได้ขับฆ่าเสีย แต่พระยาสังคโลกหนีเข้ากรุงเทพมหานคร พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า ครั้นจะไม่ทำโทษพระยาสังคโลกเล่าเขาก็จะว่าเข้าด้วยคนผิด จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จำพระยาสังคโลกไว้ ฝ่ายพระยาเดโชเมงรู้ว่าพระอุไทยราชาฆ่าพระยาจักรี พระยากลาโหมเสียด้วยหาความผิดมิได้ ก็อพยพครอบครัวหนีเข้ามา ณ กรุงเทพมหานคร อีก ฝ่ายผู้ถือหนังสือของพระอุไทยราชาไปถึงองต๋ากุนๆ แจ้งในหนังสือพระอุไทยราชาทุกประการแล้ว เมื่อเดือนอ้ายจึงให้กิมเตงกรันคุมไพร่พลพันหนึ่งมาตั้งอยู่เกาะจัน กิมเตงกรันจึงยอกหนังสือเข้ามาถึงพระอภัยภูเบศร ซึ่งเป็นบุตรเจ้าพระยาอภัยภูเบศรที่ถึงแก่อนิจกรรม พระยาอภัยภูเบศรจึงยอกส่งต้นหนังสือกิมเตงกรันเข้ามา ณ กรุงเทพมหานคร ฝ่ายพระอุไทย

ราชาภะเกณฑ์พระยาพระเขมร คุมทัพไปตั้งรักษาอยู่ที่ด่านทางทุกตำบล กัมเตงกรันแข็งดังนั้นก็คิดว่าไม่มีราชการสิ่งใดแล้ว เมื่อเดือนยี่ข้างแรมก็ยกทัพกลับไปถึงเมืองไซ่ง่อน จึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริแล้วโปรดให้พระยาพิไชยรณฤทธิ์ พระยาราชรองเมือง หลวงสุเรนทรวิชิตร คุมไพร่พอสมควรถือหนังสือออกไปจะได้พูดจากับกัมเตงกรัน ครั้นออกไปถึงเมืองพระตะบองทราบว่า กัมเตงกรันกลับไปเมืองไซ่ง่อนแล้ว ก็ยังอยู่ที่เมืองบัตบอง ที่กรุงเทพมหานครเมื่อณเดือนสามน้ำเค็มขึ้นไปถึงบางพูด ในปีมะเมียโทศก เจ้าพ่าพิกุลทองในพระบวรราชวัง ซึ่งเป็นกรมขุนศรีสุนทรสันพระชนม์

งานพระบรมศพสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ

ครั้นลุศักราช ๑๑๗๓ ปีมะแมตรีศก เป็นปีที่สามเมื่อเดือนหก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริการที่จะทำพระเมรุขนาดใหญ่ฉลองพระเดชคุณในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ จึงมีพระราชโองการดำรัสสั่งให้เกณฑ์ไม้เครื่องพระเมรุหัวเมืองเอกโทตรีจัตวา ปากใต้ฝ่ายเหนือทั้งปวง

ให้จัดส่งมา ณ กรุงเทพมหานคร เจ้าพนักงานก็ได้จัดการทำพระเมรุเสาเส้นหนึ่ง ๆ ยาวเจ็ดวา พระเมรุสูงตลอดยอดนั้นสองเส้น ภายในพระเมรุทองสูงสิบวาตั้งเขญจาทองรับพระบรมโกศ มีเมรุทิศทั้งแปดทิศมีลำซ่างตามระหว่างเมรุทิศชั้นในมีราชวัติทึบ ฉัตรเงินฉัตรทองฉัตรนากสลับกัน หลังชั้นนอกมีโรงรูปสัตว์รายรองลำซ่างมีราชวัติไม้จริงทรงเครื่อง ฉัตรเขญจรงค์ล้อมโรงรูปสัตว์ชั้นหนึ่ง มีดอกไม้พุ่มรายรอบราชวัติอีกชั้นหนึ่ง แล้วมีระทาดอกไม้สูงสิบสองวาสิบหกระทา โรงรำห่างระทาสิบห้าโรงให้ตั้งเสาหกสามต่อหน้าระทาลวดสี่ หกสี่แพนสี่ มีโรงโขนโรงละครโรงงิ้วสิ่งละสอง โรงโขนโรงใหญ่หนึ่ง มีต้นกัลป์พฤกษ์ทั้งแปดทิศ มีไม้ลอยลวดเลวลวดลังกา นอนร้านหอก ร้านดาบ คาบค้อน ย่วงพวง ย่วงเพลิง เล่นที่หน้าไม้สามต่อออกเป็นหลายอย่าง โรงงานครั้งนั้น ตั้งแต่ย่อมมณฑปราการตลอดไปถึงสะพานตรงวังหน้า และให้ตั้งโรงทานของกินคาวหวานให้เป็นทานเลี้ยงไพร่บ้านพลเมือง ที่จะมาดูงานพระบรมศพ เจ้าพนักงานจัดการเสร็จแล้ว

ถึง ณ วันเสาร์ เดือนหก ขึ้นห้าค่ำ เชิญพระบรมสารีกธาตุในพระบรมมหาราชวัง ตั้งกระบวนแห่ออกไปยังพระเมรุมาศประดิษฐานบนพระเบญจาทอง ถวายไทยธรรมแก่พระสงฆราชาคณะฐานานุกรมเปรียญ ฝ่ายคามวาสีอรัญวาสีแปดสิบรูป สวดพระพุทธมนต์ มีหนังตอกไม้เพลิงเป็นการสมโภชวันหนึ่งคืนหนึ่ง ครั้นรุ่งขึ้นเวลาเช้าพระสงฆ์รับพระราชทานฉันแล้ว มีงานสมโภชเวลาบ่ายทั้งทานวันหนึ่ง เวลาค่ำแห่พระบรมสารีกธาตุกลับเข้าในพระบรมมหาราชวัง

ครั้นรุ่งขึ้นวันเจ็ดค่ำ เชิญพระบรมศพสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ซึ่งสถิตไว้ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทขึ้นพระราชยานสามคาน พระยานุมาศนั้นทำใหม่เป็นที่พระที่นั่งมีภาพสองชั้น ยกพระมหาเศวตฉัตรเก้าชั้น ออกประตูศรีสุนทรแห่ไปขึ้นพระมหาพิไชยราชรถ ที่ถนนระหว่างวัดพระเชตุพนหน้าหอกลอง แห่เป็นกระบวนอย่างใหญ่ ชักไปถึงพระเมรุแล้ว เชิญพระบรมโกศลงจากพระมหาพิไชยราชรถ ทรงพระยานุมาศเข้าสู่พระเมรุด้านบูรพทิศ แห่เวียนพระเมรุโดยอุตราวัฏสามรอบ เชิญพระบรมโกศขึ้นบนเกริน แทยบันไดนาคอย่าง

กรมหลวงพิทักษมนตรีทรงคิดขึ้นใหม่ แต่ก่อนใช้เป็นไม้ลมลุก
ไม่คงเหมือนอย่างเป็นแบบอย่างมาจนทุกวันนี้ ขันช่อ
กว้านเกรินเสียนขึ้นไปสุดบันไดนาคแล้วเดินกว้าน ภายใน
พระบรมโกศ เลื่อนไปประดิษฐาน บน พระเขญจาทอง รอง รับ
พระบรมโกศ ภายใต้พระมหาเศวตฉัตรในพระเมรุทอง
เจ้าพนักงานประดับเครื่องสูง มีเครื่องห้าชั้นบังแทรกชุมสาย
รอบพระเมรุทองเสร็จแล้ว พระสงฆราชาคณะฐานานุกรม-
สดับปกรณ์ แลพระสงฆสวดพระอภิธรรมที่พระเมรุทิ้งสร้าง
เป็นพระสงฆประจำสวด ๖๔ รูป ภายใต้รัตนเครื่องบริขาร
ไทยธรรมแก่พระสงฆราชาคณะฐานานุกรมเปรียญเจ้าอธิการ
พระสงฆอันดับ ในพระนครนอกพระนคร แลหัวเมืองเป็น
จำนวนพระสงฆหมื่นเศษ ครั้นเวลาเช้ากเสด็จพระราชดำเนิน
ออกทรงปฏิบัติพระสงฆในพระเมรุ ทำภัตกิจเสร็จแล้วได้
สดับปกรณ์แล้วเสด็จไปประทับพระที่นั่งทรงธรรมครั้นเวลาเย็น
เสด็จพระราชดำเนินเข้าไปในพระเมรุ ทรงจุดเครื่องนมัสการ
แล้วเสด็จออกพลับพลาสนามมวย มีพระราชดำรัสสั่งให้ทิ้งทาน
ทั้งแปดทิศ แล้วทรงโปรยผลกัลปพฤกษ์แหวนฉลากนากทอง

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์

เงินให้เป็นทาน ทั้งคนสูงอายุเจ็ดสิบขึ้นไปพระราชทานเตรื่
แลเสื้อผ้าให้ทุกคนทั่วกัน ทั้งนามหน้าพลายงาเล่นต่าง ๆ จนเวลาค่ำกลับหนังรอบพระเมรุแล้วจึงออกไม้ระทาใหญ่กับทั้งดอกไม้เพลิงต่าง ๆ เมื่อจุดเสร็จแล้วระทาใหญ่ได้จุดลายผ้าม่านเพลิงแก้วเป็นที่สุด แล้วก็จุดดอกไม้พุ่มรอบพระเมรุอีกคราวหนึ่ง เป็นธรรมเนียมการพระบรมศพใหญ่ครั้นดอกไม้เพลิงจุดเสร็จแล้วก็เสด็จพระราชดำเนินกลับยังพระราชวัง

ครั้น ณ เดือนหก ขึ้นสามค่ำถวายเจ็ดวันเจ็ดคน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระราชวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายในเสนาบดี ท้าวพระยาประเทศราชพร้อมกันกรายถวายยังคมถวายพระเพลิงพระบรมศพเสร็จแล้ว รุ่งขึ้นก็ได้แจงพระรูปเชิญพระบรมอัฐิประดิษฐานในพระโกศลงยาราชาวดี แล้วเชิญพระองค์การขึ้นสู่พระยานุมาศ ตั้งกระบวนแห่ทางประตูพระเมรุด้านตะวันตก ออกประตูท่าพระทรงเรือพระที่นั่งกิ่งกระบวนแห่เรือดั้ง เรือข้าราชการโดยมาก ไปลอยหน้าวัดประทุมคงคา แล้วมีการสมโภชพระบรมอัฐิอีกสามวันสามคน ครั้นเดือนหกแรมสองค่ำ เชิญพระบรมอัฐิขึ้นพระราชยานคง

กระบวนแห่แต่ประตูพระเมรุด้านตะวันออก เข้าสู่พระบรมมหาราชวังประดิษฐานไว้บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทำการสมโภชทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอีกสองสี่วันสี่คืนเป็นคำรบเจ็ดวันเจ็ดคืน แล้วได้เชิญพระบรมอัฐิประดิษฐานไว้ในหอพระอัฐิ ครั้นการพระบรมศพเสร็จแล้ว โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้จัดข้าหลวงใหญ่ข้าหลวงเดิมกำกับกันไปเดินสวนเดินนาสักเลขหมายหมู่ขึ้นหลังมอตามเยี่ยงอย่างแผ่นดินใหม่

ดาวหางขึ้น

ในปีมะแมตรีศก ศักราช ๑๑๗๓ นั้น เมื่อวันพุธ เดือนสิบเอ็ด แรมค่ำ เกิดดาวหางขึ้นข้างทิศพายัพ หางนั้นอยู่ทิศอีสานขึ้นอยู่หลายวัน ถึงวันอาทิตย์ เดือนยี่ แรมเจ็ดค่ำนั้น จึงสูญไป ดาวนั้นใหญ่ผิดกว่าดาวหางที่ขึ้นมาแต่ก่อน ๆ พิเคราะห์ดูตามเหตุมีแต่ไข้ช้างม้าโคกระบือกับเมืองเขมรเป็นขบถเท่านั้น เมื่อเดือนสิบเอ็ดนั้น โปรดให้จัดการเรียกกระบวนแห่ผ้าไตรที่จะทรงพระราชทานพระกฐินและไตรบริวารพระนครให้แต่งเป็นกระบวนพยุหยาตราอย่างใหญ่ เรือเอกไชย เรือกิ่งพระที่นั่งเรือประกอบทรงไตรพระกฐินบ้างไตรบริวารบ้าง เรือกราบและเรือต่าง ๆ ฝีพายสวมเสื้อแดงหมวกแดงกางเกงสีต่าง ๆ ทุกลำ

เกณฑ์ข้าราชการให้ทำเรือแห่กคิดประดิษฐ์ทำต่าง ๆ กัน เป็นเรือจระเข้เรือปลาเหราเรือมังกรรูปสัตว์น้ำต่าง ๆ มีเครื่องเล่นไปในลำเรือประกวดประขันกัน คนขี่จระเข้คนขี่ปลาคนเกิดในหอยเป็นการเอิกเกริกเหมือนอย่างเมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระราชทานเงินหลวงแจกคนละสลึงสิ้นเงินสามสิบชั่งเศษ

เหตุการณ์ทางกัมพูชา

ฝ่ายเมืองบรรไทเพชองสงวนระแวงพระอุไทยราชา ผู้มีความรังเกียจอยู่ไม่ไว้ใจ ครั้น ณ เดือนสาม ขนสองค่ำเวลากลางคืน องสงวนกับพระยาพระเขมรเจ็ดนาย ไพร่ประมาณร้อยเศษ หนีพระอุไทยราชามาตั้งอยู่เมืองโปริสาท พระอุไทยราชาให้ขุนนางมาเกลี้ยกล่อมถึงสองครั้ง องสงวนก็ไม่ยอมกลับไป ยึดเอาตัวขุนนางเหล่านั้นไว้ ข้าหลวงนายทัพนายกองแลพระยาอภัยภูเบศรผู้รักษาเมืองบ๋อยของแจ้งเหตุดังนี้ก็ยกเข้ามากราบทูลพระกรุณา ครั้นทราบใต้ฝ่าละอองธุลพระบาทแล้วโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมคำรัสว่าพี่น้องวิวาทกันใหญ่โตจนถึงฆ่าขุนนางผู้ใหญ่ แล้วองสงวนหนีมาตั้งอยู่เมืองโปริสาทจะมีแต่ศุภอักษรออกไปว่ากล่าวให้สมัครสมานคืนเป็นปรกตินั้น

เห็นจะไม่ได้ จะต้องให้มีกองทัพออกไปด้วยจึงจะเป็นทีทำเกรง จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าพระยายมราชน้อย คุมกองทัพไปสมทบกับทัพพระยาพิไชยรณฤทธิ์ พระยาราชรองเมืองซึ่งไปตั้งอยู่เมืองบ้ตของแต่ก่อน แลเชิญศุภอักษรออกไปพูดจาเกลี้ยกล่อมให้พี่น้องร่วมสามัคคีกันเสีย เจ้าพระยายมราชได้ยกไปจากกรุงในเดือนสี่ ขึ้นแปดค่ำ

ศุกราช ๑๑๗๔ ปีวอกจัตวาศก เป็นปีที่ ๗ ฝ่ายพระยาอภัยภูเบศรแจ้งว่าพระอุไทยราชาให้กองทัพมาคอยขัดน้องชายตั้งอยู่หลายทาง จึงให้พระยาโกษา พระยาวิเศษ พระยาสุนทรเขมรคุมคนลงไปเมืองโปริสาทคอยห้ามปรามอยู่ เจ้าพระยายมราชยกไปถึงเมืองบ้ตของแล้วได้ทราบความดังนั้น ก็ยกทัพตามลงไปเมืองโปริสาท แจ้งว่าพระอุไทยราชาให้พระยาพิษณุโลก พระยาเอกราช พระยาเพชเดโชเจ้าเมืองลาดปลาเอ๋ยยกกองทัพมาตั้งอยู่ตำบลวัดฉนากทัพหนึ่ง เจ้าพระยายมราชรู้ความดังนั้น แล้วจะยกกองทัพลงไปเมืองประทายเพชทีเดียว เกลือกว่าพระอุไทยราชาจะไม่ทันรู้เหตุผลหนักเบาก็จะตันตกใจหนีไป จึงให้พระยารองเมืองมีหนังสือแจ้งความลงมาให้พระอุไทยรู้ก่อน พระอุไทยราชาก็นิ่งเสียหาตอบหนังสือไม่ เจ้าพระยายมราชคอยท่าอยู่หาหายไปจึงแต่งให้พระภักดีนุชิต

ปลัดแทนเชิญศุภอักษรลงมาแจ้งอีกครั้งหนึ่ง ครั้นถึงตำบล
ริวฉนาก พระยายมราชเขมร พระยาพิษณุโลก พระยาเพช
เดโช ซึ่งคุมกองทัพมาตั้งค่ายกันทางอยู่ ให้ยึดศุภอักษรแล
คุมข้าหลวงผู้ถือศุภอักษรนั้นไว้ แล้วยกมาถึงพระอุไทยราชาฯ
ให้พระยาพระเขมรไปไล่พระภักดีนุชิตข้าหลวงเสีย มิให้รับ
ศุภอักษรไว้ พระภักดีนุชิตปลัดแทนผู้ถือศุภอักษรนั้น กลับมา
แจ้งความแก่เจ้าพระยายมราช ฯ จึงพานักองสงวนยกทัพยก
ลงมา ถึงตำบลริวฉนากเห็นแต่ค่ายเปล่าหาพบพระยาพระเขมร
ที่ตั้งอยู่ไม่ แต่พระยาสุรสงครามซึ่งคุมทัพแลเรือเสบียงมาถึง
ตำบลกระพงชนังพบกองทัพเรือพระยาธรรมาเดโช พระยา
โยธาสงคราม พระยามนตรีเสนหา เอาปืนใหญ่หน้าเรือยิงเอา
พวกไทย ๆ ก็มิได้ยิงตอบ ทัพไทยกรูรุดลงไป ครั้นเรือใกล้
กันเข้าพระยาธรรมาเดโช พระยาโยธาสงคราม พระยามนตรี
เสนหาก็ถอยทัพหนีไป พระยาธรรมาเดโชใช้ให้พระยามนตรี
สงครามลงเรือเร็วรีบไปทูลแก่พระอุไทยราชา ว่ากองทัพเจ้า
พระยายมราชมาทางบกทางเรือผู้คนมากนักเหลือที่จะสู้รบ ฝ่าย
พระอุไทยราชาได้ทราบดังนั้นก็อพยพครอบครัวรวบรวมทรัพย
สิ่งของลงบรรทุกเรือ วันพุธ เดือนห้า แรมสิบสามค่ำ ก็หนีออก
จากเมืองพิไทเพช ไปพักอยู่เมืองพนมเพ็ญ

ครั้นรุ่งขึ้นวันพฤหัสบดี เดือนห้า แรมสิบสี่ค่ำ นักพระองค์อิมนักพระองค์ด้วง ซึ่งไปในเรือลำหนึ่งปรึกษากันว่าเราจะไปด้วยพระอุไทยราชาผู้พี่จะพลอยเป็นขบถไป เมื่อลงไปอาศัยญวนต่อไปภายหน้า ถ้าญวนกักเราไว้ไม่ปล่อยให้คนมาก็จะไปตายอยู่เมืองญวน ถ้าเราหนีขึ้นบกไปอยู่ด้วยองสงวนเห็นจะดีกว่า เมื่อการสงบเรียบร้อยแล้วคงจะได้กลับมาอยู่บ้านของเรา ครั้นปรึกษากันแล้วเวลากลางคืน ก็พามารดากับสมัครพรรคพวกหนีขึ้นบกไป รุ่งขึ้นพระอุไทยราชารู้ความแล้วให้คนตามก็ไม่ทัน ฝ่ายพระยาสุรสงครามมาถึงโพโตก เขมรบอกความว่าพระอุไทยราชา พาครอบครัวลงมาทางเมืองพนมเพญ พระยาสุรสงครามรบมาจะห้ามพระอุไทยราชาไว้มิทัน พบแต่เรือครอบครัวไพร่เขมรสับสนวุ่นวายอยู่ จึงประกาศบ่าวร้องให้ขึ้นมาอยู่บ้านเรือนตามเดิม ฝ่ายเจ้าพระยายมราชครั้นมาถึงเมืองบรรไทเพชก็หาพบกองทัพพระอุไทยราชาไม่ สืบได้ความว่าพระอุไทยราชาอพยพครอบครัวไปถึงเมืองไซ่งอน แต่ณ วันเสาร์ เดือนหก ขึ้นสิบห้าค่ำแล้ว เจ้าพระยายมราชจึงให้มีหนังสือไปถึงองต๋ากุนฉบับหนึ่ง ถึงพระอุไทยราชาฉบับหนึ่ง ก็ไม่เห็นตอบมาว่าประการใด เจ้าพระยายมราชก็รอรังคอยฟังราชการอยู่ ฝ่ายนักองอิมนักองด้วง แข่งว่าเจ้าพระยายมราช

กับองสงวนผู้พี่ยกมาตั้งอยู่เมืองบรรไทเพชก็มาอยู่ด้วยองสงวน เจ้าพระยามราชก็ยอกข้อราชการเข้ามา ณ กรุงเทพมหานคร

แต่งทูตไปคำนับศพดิกทายเฮาประเทศญวน

ฝ่ายกรุงเทพมหานครเมื่อ ณ วันเสาร์ เดือนสี่ ขึ้นสี่ค่ำ ปีมะแมตรีศก ได้แต่งให้พระราชเสนาเป็นทูตเชิญพระราชสาส์นออกไปคำนับศพดิกทายเฮาซึ่งเป็นพระชนนีของเจ้าเวียตนาม แล้วมีหนังสือเจ้าพระยาพระคลังไปถึงองค์เลโปฉบับหนึ่ง ใจความว่าขุนวิสูตสงครามซึ่งออกไปเมืองบรรไทมาศ กลับเข้ามากราบทูลว่าผู้รักษาเมืองบรรไทมาศบอกว่ามีหนังสือลงมาแต่กรุงเวียตนามว่า ณ วันอังคาร เดือนสิบเอ็ด ขึ้นเจ็ดค่ำ ดิกทายเฮาถึงแก่พิราลัย ครั้นจะงดไว้คอยฟังพระราชสาส์นแลหนังสือบอกเข้าไปก็ช้านัก จึงแต่งให้พระราชเสนาราชทูต หลวงสุริยภักดีอุปทูต หลวงรัตนาภิบาลทูต คุมสิ่งของออกมาคำนับศพดิกทายเฮา ส่วนในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผ้าขาวหน้าทองยี่สิบพับ ผ้าขาวซ่าห่านสี่สิบพับ ผ้าขาวผืนสองร้อยผืน ขผึ้งหนักสามหาบ จันทน์เทศหนักห้าสิบชั่ง กฤษณาหนักห้าสิบชั่ง เครื่องหอมปรุงแล้วหนักสี่สิบชั่ง ส่วนในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ขผึ้งหนักหาบหนึ่ง จันทน์เทศหนัก

หาบหนึ่ง ไม้กฤษณาหนักสามสิบชั่ง ผ้าขาวซ่าห่านสี่สิบพับ ผ้าขาวผืนร้อยห้าสิบผืน เครื่องหอมหีบหนึ่ง ครั้นทูตกราบถวายบังคมลาไปแล้ว เมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือนห้า ขึ้นสิบค่ำ ปีวอกจัตวาศก ศักราช ๑๑๗๔ เกิดพายุพัดเย็นค่ำวันนั้นลุมไปทั้งนคร

พระแก้วผลึก

ณ วันพฤหัสบดี เดือนหก ขึ้นสิบสามค่ำ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เชิญพระแก้วผลึกมาแต่เมืองนครจำปาสักลงมาพักอยู่วัดศาลาปูนกรุงเก่า ทรงพระราชศรัทธาให้จัดเรือพระที่นั่งเอกไชย เรือพระที่นั่งกิ่ง เรือพระที่นั่งกราย แลพระราชาคณะฐานานุกรมขึ้นไปรับตั้งกระบวนแห่แต่วัดศาลาปูนลงมาพักที่วัดเขียนตลาดแก้ว ครั้น ณ วันศุกร์ เดือนหก ขึ้นสิบสี่ค่ำ เสด็จขึ้นไปรับพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึก แห่ลงมาทอดทุ่นไว้ที่หน้าพระตำหนักแพ มีการสมโภชสามวันแล้ว แห่ขึ้นประดิษฐานไว้ในหอพระเจ้า

ส่งสาส์นไปถวายเจ้าเวียตนามเรื่องเมืองเขมร

ฝ่ายข้างเมืองเขมรนั้นเจ้าพระยายมราช ปรึกษาด้วยองสงวนว่าเดียวนี้เข้าฤดูฝนแล้ว ขัดสนด้วยเสบียงอาหาร

ประการหนึ่งญวนจะยกทัพมาตีเอาบ้านเมืองคืนให้แก่พระอุไทยราชา ไพร่พลของเราก็ยอยชำอยู่แล้วเห็นจะรักษาเมืองอยู่มิได้ องสงวนก็เห็นชอบด้วย จึงให้พระยารองเมืองอยู่ฟังราชการก่อน แล้วให้จุดเผาเมืองพนมเพญ เมืองกระพงหลวง เมืองบรรไทเพช แล้วกวาดครอบครัวอพยพเข้ามา พักอยู่ที่เมืองบัตบอง องสงวน องอม องด้วง ก็เข้ามาเฝ้าด้วยเจ้าพระยายมราช โปรดให้เดินครัวเข้ามา ณ กรุงเทพมหานคร จึงโปรดพระราชทานให้องสงวน องอม องด้วง ไว้ใช้สอยเป็นกำลังราชการบ้าง ขอเอามาหัดเป็นช่างรักบ้าง ช่างสลักบ้าง ช่างประดับกระจกบ้าง ช่างต่าง ๆ บ้าง องสงวน องอม องด้วง ก็โปรดให้อยู่ที่บ้านสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี องสงวนอยู่ได้สิบกถึงแก่พิราลัย อายุยสิบสี่ ความเรื่องที่เจ้าพระยายมราชออกไปนั้น กรมพระราชสาส์นให้ขุนอนุรักษ์ภูธร หมื่นสุนทรภักดีเชิญออกไปให้พระราชเสนา ซึ่งเป็นทูตคุมส่งของออกไปคำนับศพก็ทายเฮายังค้างอยู่ที่เมืองเว้ ให้ถวายพระราชสาส์น ความในพระราชสาส์นนั้นก็เล่าความตามเรื่องที่พี่น้องว่าทากันขึ้น โปรดให้เจ้าพระยายมราชออกไประงับจะให้ดีกัน พระอุไทยราชาก็หนีเสีย ศุภอักษรก็ไม่รับกลับไล่ผู้ถือหนังสือเสีย พระอุไทยราชานั้นได้ทรงพระมหากรุณา ชุบเลี้ยงมาแต่ยังเยาว์

อยู่ไม่รู้จักพระเดช มิได้เข้าไปเฝ้าเคารพพระบรมศพแล
คุณ
แผ่นดินใหม่ ขุนอนุรักษ์ภูธรไปเมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือนแปด
ปฐมาสาฒ แรมสิบค่ำ ปีวอกจัตวาศก เจ้าเวียตนามได้ทราบ
ในพระราชสาส์น แล้วมีพระราชสาส์นตอบให้พระราชเสนา
ขุนอนุรักษ์ภูธรเข้ามา ใจความว่าเจ้าเมืองไซ่ง่อน มีหนังสือ
บอกขึ้นไปถึงเจ้าเมืองเวียตนามว่า พระเจ้ากรุงพระมหานคร-
ศรีอยุธยา ให้ยกกองทัพใหญ่ไปตั้งอยู่แดนพนมเพญ เจ้าเมือง
เขมรตกใจกลัวจึงหนีไปอยู่เมืองไซ่ง่อน กองทัพตั้งแต่ไปอยู่
เมืองเขมรเบียดเบียนริบราชยาตรไพร่พลเมืองเขมรได้ความ
เดือดร้อนนัก จนชั้นแต่ระเบียดค่ายวังของพระอุไทยราชาก็รื้อ
เอาไปทำพังเสีย พระเจ้ากรุงเวียตนามก็คอยฟังราชสาส์นอยู่
จะได้รู้เหตุผลต้นปลาย ก็พอมีพระราชสาส์นพระเจ้ากรุงศรี-
อยุธยาออกไป ในพระราชสาส์นมีความจะแจ้งอยู่ว่าขอให้พระ
เจ้ากรุงเวียตนามช่วยดำริ อย่าให้เสียประเพณีที่เมืองใหญ่
โอบอ้อมเมืองน้อยดังนั้น พระเจ้ากรุงเวียตนามเห็นว่าทางพระ
ราชไมตรีทั้งสองพระนครจะยืนยาวไป ก็เพราะตั้งอยู่ใน
ประเพณีกษัตริย์ซึ่งอยู่ในสัตยธรรมเหมือนองสงวนนั้น เป็นข้า
ก็ไม่ตรงต่อเจ้า เป็นบุตรก็หามีความกตัญญูไม่ เป็นน้องก็ไม่

อดออม โทษขององสงวนนั้นใหญ่นัก คิดอย่างหนึ่งเล่าองสงวนยังเยาว์อยู่ ถ้ารู้ว่าตัวผิดรับขอโทษต่อพักพอจะหายโทษ ถ้าเป็นได้ดังนี้แล้วเนื้อกับกระดูกจะได้ร่วมกัน กรุงเวียตนามจะได้แต่งให้ขุนนางพาองจันกลับเข้ามาเมืองเขมร กรุงพระมหานครศรีอยุธยาจะต้องมีขุนนางผู้ใหญ่ออกไป กรุงเวียตนามจะได้ชี้แจงข้อความพร้อมด้วยขุนนางเมืองญวน ๆ จะได้พาองจันคืนไปเมืองเขมรอย่างนี้จึงจะควรกับสองพระนครเป็นใหญ่ จำจะปลูกฝังทำนุบำรุงเมืองน้อยขึ้น

พระยามหาอำมาตย์เป็นทูตไปเมืองญวน

ฝ่ายกรุงพระมหานครศรีอยุธยาเห็นว่าญวนไม่พึงแล้วจะขืนให้องจันเป็นเจ้าเมืองให้ได้ จึงยอมให้องจันไปเป็นเจ้าเมืองแล้วแต่งทูตให้พระยามหาอำมาตย์เป็นราชทูต พระยาราชโยธาเป็นอุปทูต พระทองสอเป็นตรีทูต ทูตได้กราบถวายบังคมลาไปเมื่อ ณ วันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้นสามค่ำ ถึงเมืองไซ่ง่อน องต๋ากุนได้รับแห่พระราชสาส์นแล้วเลี้ยงทูตมิงวให้ทูตดู เอาช้างที่ตัดไว้ออกสู้เสือ สู้ไฟ สู้ปืน ช้างนั้นก็มิได้ตกใจกลัวเข้าแย่งร้านไฟแลแทงเสือ เสียงปืนสนั่นก็ไม่ถอยหนี เอาคนโทษที่ถึงตายเอามามัดให้ช้างแทงทำอวดทูต แล้วส่งทูตขึ้นไปถึงเมืองเว้

เป็นธรรมเนียมเจ้าเวียตนามโปรดทูตคนไร ก็ให้ขุนนางพาไป
เที่ยวดูบ้านเมืองฉางข้าวตกดินแลที่ไว้เครื่องศาตราวุธ แล้วมี
งวให้ทูตดู ผูกหัดช้างแลหัดทหารให้ทูตดูด้วย ช้างนั้นเล่นที่
สนามนอกกำแพงเมือง ทำเป็นแผงยกตั้งเป็นสามชั้นห่างกัน
ประมาณสามเส้น หน้าค่ายนั้นยกรูปหุ่นร้านไฟสลับสามสิบ
แปดร้าน มีคนถือปืนคาบศิลาปลายหอกอยู่ในค่ายนั้นประมาณ
ชั้นละร้อยเศษ มีธงทวนสลับกับปืน แล้วมีกลองใหญ่คู่หนึ่ง
มีรามแดงกางสองคัน มีคนหามองธงเจ็นนั้นอยู่กับกลองทำนอง
เป็นแม่ทัพ มีธงใหญ่อยู่กับธงเจ็นห้าคัน สีเหลืองคันหนึ่ง
สีแดงข้างละสองคัน แล้วจึงตีกลองสัญญาเข้าสามที ให้คน
ขี่ม้ามาหน้าช้างประมาณสามสิบเศษ มีม้าเทศสีขาวสูง
ประมาณสามศอกเศษม้าหนึ่ง ห่างต่อมาช้างพลายสามสิบแปด
ช้าง ผูกห่วงมีธงสักหลาดแดงช้างละคัน ก็ไสให้วิ่งเข้าแทง
หุ่นหน้าค่ายแล้วเสียร้านไฟ คนถือปืนอยู่ในแผงค่ายยิงปืน
จุดพลุตะไลกลองม้าล่อเสียงโห่ออง ช้างก็เข้ายอแย้งแทง
แผงค่ายล้มกระจัดกระจาย แต่ทำอย่างนั้นถึงสามครั้ง แล้ว
ทูตจึงเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงเวียตนามรับสั่งว่า จะให้องจันไปขึ้น
กับกรุงเทพมหานครดังเก่า แล้วจะให้ตัวเข้าไปเฝ้าด้วย ทำผิด
มาแต่ก่อนนั้นพระเจ้ากรุงเวียตนามจะขอโทษเสียครั้งหนึ่ง จึง

ให้องต๋ากุนพร้อมกับพระยามหาอำมาตย์ พระยาราชโยธา พระทองสอ พาองจันไปส่งเมืองบรรไทเพช เมื่อ ณ เดือนสิบเอ็ดขึ้นค่ำ องจันว่าเมืองบรรไทเพชนั้นเย็นเดือนไม่พอใจอยู่ ขอตั้งอยู่ที่เมืองพนมเปนด้วยใกล้แม่น้ำ ครั้นเสร็จส่งองจันแล้ว พระยามหาอำมาตย์ พระยาราชโยธา ข้าหลวงมีชอไทยกเดินบกมาเมืองบัตบอง ครั้งนั้นองต๋ากุนทำสง่าอวดพวกเขมรว่าเป็นคนโอยอ้อมอารีมีเมตตาแก่ราษฎรเขมรจะให้เขมรนับถือประกาศนายทัพนายกองไพร่พลของตัวคนถึงสองพันเศษไม่ให้ไปเที่ยวเกะรบทรัพย์สิ่งของพวกเขมร ตั้งแต่ผักต้นหนึ่งเป็นของมีเจ้าของมาแล้วจะประหารชีวิตเสีย

อยู่มา ณ วันหนึ่งองต๋ากุนเห็นพวกญวนถือผักมากำมือหนึ่ง จึงให้เอาตัวมาถาม อ้ายญวนแจ้งว่าขอชาวบ้านเขาให้โดยปรกติไม่ได้ข่มเหงเขา องต๋ากุนว่ากฎหมายวางไว้แล้วตัวรู้หรือไม่ อ้ายญวนก็ให้การว่ารู้แล้วแต่เห็นว่าไม่ได้ข่มเหงเขา องต๋ากุนตัดสินว่าในหมายประกาศไม่ได้ว่าขอเขาให้โดยดีแล้วไม่มีโทษ ตัวทำผิดต้องตาย จึงสั่งให้เอาตัวไปประหารชีวิตเสียเอาศีรษะมาเสียบไว้ เขมรก็ได้มีความเดือดร้อนสิ้นหนึ่งใด องจัน

จะให้สิ่งไรญวนก็ไม่เอา องจันจึงให้เขมรจับสุนัขแลจระเข้ไปส่งกองทัพ องตากุนเห็นว่าสุนัขแลจระเข้ไม่มีเจ้าของก็ให้รับไว้แจกจ่ายกัน องตากุนให้เขมรปลูกหอสูงหลังหนึ่ง ตั้งโต๊ะเครื่องบูชาพระนามพระเจ้ากรุงเวียตนามแล้ว ถึงวันขึ้นค่ำหนึ่งขึ้นสิบห้าค่า ก็ให้องจันแลพระยาเขมรผู้ใหญ่ แต่งตัวอย่างญวนตามยศขึ้นไปคำนับพระนามทุกเดือน แลเครื่องแต่งตัวนั้นก็ประทานมาให้ไว้สำหรับตัวทุกคน ให้คิดถึงพระเดชพระคุณพระเจ้าเวียตนามอย่าให้ลืมเสีย ตั้งแต่นั้นมาองจันก็มิได้เข้ามาเฝ้า ส่งแต่เครื่องบรรณาการเข้ามาถวายตามอย่างตามธรรมเนียมทุกปี คือผ้าแพรไม้เลยนห้าสิบผืน ผ้าด้ายสองร้อยผืน ขผึ้งหนักหาบหนึ่ง ผลเร่วหนักสองหาบ ครั่งหนักหาบหนึ่ง รงหนักห้าหาบ น้ำรักห้าสิบกระออม ทกรุงจะบังคับบัญชาสิ่งไรไปก็ไม่ได้เหมือนแต่ก่อน ของบรรณาการจมก้องเมืองญวนนั้น ขผึ้งหาบหนึ่ง กระวานหาบหนึ่ง ครั่งหาบหนึ่ง รงหาบหนึ่ง เร่วหาบหนึ่ง งาช้างหาบหนึ่ง นอระมาดสองยอด เจ้าเวียตนามว่าเมืองเขมรเป็นเมืองยากจนเอาของไว้สิ่งละเล็กละน้อย นอระมาดสองยอด งากึ่งหนึ่ง สิ่งของนอกนั้นก็เอาไว้แต่สิ่งละสิบ

ซึ่งพอเป็นเกียรติยศ แล้วจัดของตอบให้ทูตคุมมาให้องจัน ผ้าแพรลายมังกรทอง แลแพรอย่างอ่อน ๆ กับผ้าขาวด้วย ตั้งแต่นั้นองจันกับเมืองเขมรทั้งสามสิบสี่หัวเมืองใหญ่ก็ไปขึ้นอยู่แก่ญวนฝ่ายเดียว ญวนก็เกณฑ์เขมรไปตัดไม้กระดานกงส่ง แลทำถนนหนทางใช้สอย ไพร่ได้ความเดือดร้อนมาก วัดมิโยสถวิหารแลพระพุทธรูปพระเจดีย์ กรอเอาอิฐไปทำกำแพงเมืองตกแลเก็งทอยู่ พระพุทธรูปที่เป็นทองเหลืองก็เอาไปหลอมทำบ้านหลักบ้านหามแล่นใช้สอย พวกพระยาพระเขมรได้ความเดือดร้อนพากันจะคิดขบถ ญวนรู้จับฆ่าเสียเป็นอันมาก

พระราชพิธีลงสรง สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ ฯ

ฝ่ายที่กรุงเทพมหานคร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่พระชนมายุได้เก้าพรรษาแล้ว การพระราชพิธีโสกันต์เจ้าฟ้าได้ทำเป็นอย่างมีแบบแผนเป็นจดหมายเหตุอยู่แล้ว แต่การพระราชพิธีลงสรงตั้งพระนามเจ้าฟ้าโดยอย่างเต็มตามตำราครั้งกรุงศรีอยุธยาเก่ายังหาได้ทำเป็นแบบอย่างลงไม่ ผู้หลัก

ผู้ใหญ่ที่เคยเห็นก็แก่ชราเกือบจะหมดไปแล้ว จะสาบสูญเสียจะ
ใคร่ทำไว้เป็นเกียรติยศแบบอย่างสักครั้งหนึ่ง มุขมนตรีเห็น
พร้อมตามกระแสพระราชดำรัส จึงรับสั่งให้สมเด็จพระเจ้าน้อง
ยาเธอ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราชเป็น
ผู้อำนวยการ จึงได้ตั้งพระราชพิธีลงสรงสมเด็จพระเจ้าลูกยา
เธอเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ ผูกแพไม้ไผ่ที่หน้าพระตำหนักน้ำ มี
พระมณฑปทำด้วยไม้อุทุมพรหุ้มผ้าขาวอยู่กลางแพ มีกรงทสรง
อยู่ในพระมณฑป กรงนั้นปูด้วยกระดาน ล้อมด้วยซี่กรงชั้น
หนึ่ง ตารางไม้ไผ่ชั้นหนึ่ง ร่างแหชั้นหนึ่ง ผ้าหุ้มนอกอีกชั้น
หนึ่ง มีกระดานเลียบรอบนอกเสมอพื้นกรงพอคนลงไปยืนได้
ในกรงนั้นมีตรุผ้าชั้นล่างแลข้างกรง มีบันไดเงิน ด้านเหนือ
ด้านใต้ ด้านตะวันออกทำพระตำหนักน้ำ เป็นอัฒจันทร์ลงไปเรียก
ว่าบันไดแก้ว ด้านข้างตะวันตกตั้งพระแท่นสองชั้น สำหรับเป็น
ที่สรงน้ำมุรธาภิเษก ในกรงนั้นมีกุ่ง นากทอง แลปลานากทอง มี
มะพร้าวงอกคู่หนึ่งบัดทองบัดเงิน มีฝารอบมณฑป มีซุ้มประตู
สี่ทิศ มีราชวัติฉัตรทองล้อมพระมณฑปชั้นหนึ่ง ราชวัติ

ฉัตรนากชั้นหนึ่ง ราชวัติฉัตรเงินชั้นหนึ่ง พราหมณ์ตั้งโต๊ะ
รอบน้ำสังข์น้ำกลศบูชาถวายชัยสี่มุมกรง ราชวัติชั้นกลาง
มีทหารถือทวนด้ามหุ้มทองสามด้าน ๆ ละสิบคน ห่างราชวัติ
ชั้นนอกมีทหารถือดาบโล่สามด้าน ๆ ละสิบห้าคน ทหารถือ
ดาบนั่งรายริมแพนอกราชวัติสามด้าน ๆ ละสิบหกคน ทหาร
ถือดาบอยู่ในน้ำริมแพสามด้าน ๆ ละสิบหกคน ทหารถือปืน
คาบศิลาอยู่นอกราชวัติด้านเหนือแปดคน มีเรือยิลลังก์ประทับ
หน้าพระตำหนักแพ แล้วมีเรือพิฆาตเขียนรูปสัตว์ต่าง ๆ มี
เรือดงเรือกัญญาเรือกระบี่เรือครุฑ เรือรูปสัตว์เรือญวน รวม
สามสิบเก้าลำทอดทุ่นเหนือน้ำท้ายน้ำรายรอบล้อมวง พลพาย
สวมเสื้อแดงสวมหมวกแดง มีเรือหมอพระเข้เรือทอดแหอยู่ใน
ที่ล้อมวง ตั้งโรงพิธีพราหมณ์ตรงประตูออกโรงแสงใน ครั้น
จัดการขนพระมหาปราสาทแลแพสรงเสร็จแล้ว ครั้น ณ วัน
ศุกร์ เดือนสิบ ขึ้นสี่ค่ำ ห้าค่ำ หกค่ำ ก็ได้แห่อย่างกระบวน
เหมือนอย่างโสกันต์เครื่องขาว เสด็จไปฟังสวดพระพุทธมนต์
ขนพระที่นั่งดุสิดามหาปราสาทสามวัน ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันจันทร์
เดือนสิบ ขึ้นเจ็ดค่ำ เวลาเช้าแบ่งพระสงฆ์ในพระราชพิธีลงไป

คอยสวดไชยมงคลทั้งสรงน้ำสิบห้ารูป แล้วแห่ลงไปประทับที่เกย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวคอยรับพระกรอยู่บนเกย นางราชนิกูลรับต่อพระหัตถ์ขึ้นมาประทับที่พระตำหนักแพ เปลี่ยนเครื่องทรงผลัดเครื่องขาว แล้วพระราชวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่กับพระกรสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า กรมสมเด็จพระยาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เข้าสู่พระมณฑปพระกระยาสนานเสด็จประทับอยู่บนพระเก้าอี้ในราชวัติ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าประทับอยู่บนเบาะขาว รวมพระเก้าอี้ พระมหาราชครูพราหมณ์ปล่อยกุ้งนาก ปลา ทอง นาก ทอง สุ่มกรงลอยมะพร้าวเงิน เงิน ลงในพระกรง พระโหราลอยบัตรตามสายน้ำ พอได้อุดมฤกษ์โมงหนึ่งกับสามบาท เจ้าพนักงานลั่นฆ้องไชยประโคม ยิงปืนสัญญาหน้าเรือขนพร้อมกัน พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อุ้มสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอยังบันไดแก้ว เจ้าฟ้ากรมขุนอศรานุรักษ์ลงอยู่ในกรงรับต่อพระหัตถ์ แล้วให้สรงด้วยมะพร้าวในกรงก่อนแล้วยกเสด็จขึ้นบนพระแท่นสรงพระยาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานน้ำสังข์ทักขิณาวัฏ สมเด็จพระสังฆราช

ประพรมน้ำพระปริต พระราชวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่สรงน้ำประทุม
นิมิต พราหมณ์กถวายน้ำ สังข์ ครั้นเสร็จการสรงกระยา
กลศ
สนานแล้ว เสด็จมาทรงเครื่องอย่างเทศทพระตำหนักแพ กระ-
บวนแห่ผลัดเครื่องแดงแห่กลับขึ้นไป ไม่ได้แวะพระมหา
ปราสาทเลยไปเข้าประตูราชสำราญขึ้นสู่พระมหามนเทียร
เปลื้องเครื่อง แล้วสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จตามกระบวนแห่
ขึ้นมาแวะทพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทอังคาสพระสงฆ์ทำภัต-
กิจเสร็จแล้ว สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอครั้นเปลื้องเครื่องเสร็จ
แล้วเสด็จมาทางในพระราชวัง ขึ้นสู่ประตูหลังพระมหาปราสาท
ทรงถวายผ้าไทยธรรมพระสงฆ์ แล้วเสด็จกลับเข้าในพระ
ราชวังตามทางข้างใน ครั้นเวลาบ่ายแห่มาสมโภชเวียนพระเทียน
รับพระสุพรรณบัฏ ทพระที่นั่งจักรพรรดพิมาน เจ้าพนักงาน
แก้ว
กตกแต่งเครื่องตั้งบายศรี ทอง ตั้งเตียงหน้าบายศรีสำหรับทรง
เงิน
นั่ง ห่างพระแท่นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสามศอกคับหก
นิ้ว ครั้นเพลาบ่ายกตั้งกระบวนแห่ออกมา สมเด็จพระเจ้าอยู่
หัวได้ส่งขึ้นพระราชยาน แล้วกเสด็จมาทางในพระราชวังคอย

รับพระกรอยู่ที่เกยหน้าพระที่นั่งดุสิดาภิรมย์ กระบวนแห่มาถึงแล้วก็ทรงรับเข้าไปในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ให้เสด็จขึ้นสถิตย์บนเตียง ได้ฤกษ์ย่ายสองโมงหกบาทก็พระราชทานพระสุพรรณบัฏจารึกพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติเทวาวงศ์ พงศ์อิศรกษัตริย์ขัตติยราชกุมาร แล้วชาวประโคมก็ประโคมเวียนพระเทียนแล้วก็แห่กลับ ครั้นรุ่งขึ้นเวลาย่ายวันแปดค่ำแห่มาสมโภชอีกสองเวลาเย็นสามเวลาด้วยกัน การลงสรงครั้งนี้ก็เหมือนอย่างแห่โสกันต์ทุกสิ่ง ผิดกันอยู่แต่ที่มีกรงลงสรงแทนเขาไกรลาสเท่านั้น

ได้ช้างเผือกผู้ จากเมืองโพธิสัตว์

เมื่อ ณ วันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้นค่าหนึ่ง ยี่วอกจัตวาศก นายมกหมอนายคงควาญคล้องได้ลูกช้างเผือกผู้ ที่ทุ่งยั้งเขากระพ้อปลายน้ำเมืองโพธิสัตว์ช้างหนึ่ง เมื่อแรกคล้องได้เห็นแต่จักขุขาวหางขาวตัวนั้นมอมเยื่อนอยู่ หารู้แน่ว่าเป็นเผือกไม่ ต่อเข้าไม้ฝนตกใหญ่จึงรู้ว่าเป็นเผือกแท้ หมอควาญจึงมาแจ้งความต่อพระยาอภัยภูเบศรเมืองบัตของ พระยาอภัยภูเบศรเห็นว่า จะให้ผูกหัดในบ่าแขวงโพธิสัตว์ไม่ได้ กลัวเขมรจะแย่งชิงเอาไป จึงกะเกณฑ์ผู้คนแล้วก็ขึ้นไปรับ ติด

ผนึกออกลำโยงนำมา เห็นว่ายังเล็กนักกลัวจะเป็นอันตรายเสีย
จึงทำเป็นแท่นมิล้อมรั้วโรงคนทำทาง ลากมาปลูกโรงพักไว้
ที่เมืองบัตของผักหัดเชองราบ วัดได้สูงสองศอกคืบแปดนิ้ว
จึงมีตราโปรดออกไปให้เดินบกเข้ามาลงแพที่บ่อโพง โปรด
เกล้าโปรดกระหม่อมให้กรมหมื่นเทพพลภักดี เจ้าพระยาศรี
ธรรมาธิราชขึ้นไปรับด้วย พระยาช้างมาถึงบ่อโพงแล้ว โปรด
ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เอาเงิน
ตราสิบชั่งขึ้นไปพระราชทานให้แก่หมอควาญ แลผู้คุมช้างมา
ได้รับพระราชทานทั่วกัน แล้วกลับลงมากราบทูลว่าเป็นช้าง
เผือกเอกขาวบริสุทธิ์ ปลูกโรงทำพิธีพิมมไชยบาทว์ฟาดเคราะห์
เสียไพรสมโภชแล้ว ก็ลงแพชักลองมาถึงกรุงเทพมหา
นคร ณ วันศุกร์ เดือนสี่ แรมสามค่ำ ให้ปลูกพลับพลาน้อย
เสด็จลงไปรับถึงท่าพระได้มีราชวัตฉัตรเบญจรงค์สองฟาก
ถนน แล้วแต่งพระเทพกุญชรอินไอยรา พระยรมฉัททันต์ช้างมิสกุล
ลงไปรับ แห่พระยาช้างขึ้นจากแพไปเข้าโรงสมโภชที่หน้า
พระที่นั่งพลับพลาสูง มีการมหรสพสามวันสามคืน แล้วพระ
ราชทานนามขึ้นระวาง ว่าพระยาเศวตกุญชรอดิศรประเสริฐ

ศักดิเผือกเอกอรรคไอยรามงคลพาหนนารถ บรมราชจักรพรรดิวเชียรรัตนาเคนทร์ ชาติคเชนทรฉัททันต์หริญรัศมีศรีพระนคร สุนทรลักษณเลิศฟ้า แล้วแห่เข้ามาผูกไว้โรงในพระราชวังสมโภชทำขวัญอีกสามวันสามคืน

สงฆ์เมืองพม่าเดือดร้อน

ศุกราช ๑๑๗๕ ปีระกา เบญจศก เป็นปีที่ห้าที่เมืองพม่า เจ้าอังวะปะดุงให้หล่อพระพุทธรูปด้วยเหล็กองค์หนึ่ง สูงแปดศอกถวายพระนามว่าพระมหาจันทามุนี ประดิษฐานไว้มณฑปในพระราชวังแล้วทำรูปพระอรหันต์แปดสิบรูป รอบมณฑปมหาจันทามุนี แล้วเจ้าอังวะให้ประกาศราษฎรชาวเมืองว่า พระพุทธศาสนาของสมเด็จพระมหากรุณากำหนดไว้เพียงห้าพันปี บัดนี้สิ้นพระพุทธศาสนาแล้วไม่มีพระสงฆ์ แต่นี้สืบไปให้อาณาประชาราษฎรทั้งปวง มาทำบุญให้ทานเฉพาะแต่แก่พระพุทธรูป แลรูปพระอรหันต์จะมีประโยชน์ไปภายหน้า ซึ่งจะทำบุญแก่ภิกษุสงฆ์ทุกวันนี้หามีผลประโยชน์ไม่ แล้วเจ้าอังวะให้เอาบุตรพวกข้าพระโกนศีรษะนุ่งผ้าเหลืองครบองค์พระอรหันต์ ครั้นเจ้าอังวะจะทำบุญครั้งใดให้แต่งเครื่องสักการบูชา บิณฑบาตถวายไว้หน้าพระพุทธปฏิมาก่อน

หนึ่ง อังคาสยิณฑยาตทานส่วนพระอรหันต์แปดสิยองค์นั้น ให้คนนุ่งผ้าเหลืองนั่งหน้าพระอรหันต์เป็นผู้ฉันแทน ให้ราชบัณฑิตยาจารย์นุ่งขาวนั่งตรงหน้าพระปฏิมากรถวายศีลแก่เจ้าอังวะ ครั้นเสร็จการทานบริจาคแล้ว ให้ราชบัณฑิตยาจารย์ทำภัตานุโมทนาบอกอานิสงส์ทาน ครั้นสำเร็จแล้วทำบุญแล้ว เจ้าอังวะให้เอาใบบัวใบตองปูลาดลงกับพื้นแผ่นพสุธา เอาข้าวสุกกองเรียงไปทุกใบบัว ตักเอาแกงถั่วเทศถั่วเขียวใส่กระทงเรียงไป เจ้าอังวะนั่งบริโภคเป็นประธาน พระญาติวงศ์ กับข้าราชการพวกบริวารใหญ่น้อย ก็พร้อมกันบริโภคด้วยเจ้าอังวะเรียกว่ากินบวชคราวหนึ่ง แล้วเจ้าอังวะประกาศห้ามไม่ให้สัปปุรุษทายกทำบุญให้ทานแก่พระภิกษุสงฆ์สามเณร ถ้าผู้ใดไม่ฟังจะลงโทษ ประการหนึ่งภิกษุรูปใดอยากบวชร่ำเรียนอยู่ ก็ให้คิดอ่านทำไร่นาค้าขายหากินเอง เพราะเจ้าอังวะสำคัญพระทัยว่าพระสงฆ์บัติอุปสมบทไม่ขึ้นแล้ว ที่บวชอยู่ก็ไม่เป็นพระสงฆ์เลย ครั้งนั้นพระสงฆ์พม่าได้ความเดือดร้อนก็พากันหนีไปทิศน้อยทิศใหญ่

เรื่องขุดน้ำบางแก้ว

ฝ่ายพระกรุงเทพมหานครทรงราชดำริ ว่าคลองบางแก้วตื้นเขิน ฤดูแล้งน้ำแห้งเรือเดินไม่ได้ เพราะน้ำเดินเสียทาง

แม่น้ำใหญ่แรง จะต้องปิดทำนบทลำแม่น้ำใหญ่ ให้น้ำหักเข้าไปในคลองบางแก้ว น้ำจะได้กัดพัดเอาทรายให้ลึกลงไปได้ จึงโปรดให้เจ้าพระยาอภัยภูธรเกณฑ์เลขหัวเมืองโคราชลาวพุงขาว ลาวเวียงจันทน์อนุให้ราชวงศ์คุมลงมา ได้ลงมือทำการตัดต้นตาลได้ลงมือฉมเมื่อเดือนสี่ ปีระกาเบญจศก แลเมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ แรมห้าค่ำ เวลาแดดอุ่น เห็นดวงพระจันทร์ปรากฏมีดาวพฤหัสบดีเคียงพระจันทร์ เมื่อเดือนยี่นั้นเกิดเพลิงไหม้ตั้งแต่ตลาดบ้านหม้อ เห็นอัคเลยตลอดมาถึงวัดพระเชตุพน เพลิงไหม้บ้านข้าราชการขุนนางเป็นอันมาก

เรื่องพม่าขอเป็นไมตรี

ในเดือนยี่นั้นมีหนังสือบอกเมืองกาญจนบุรีเข้ามาว่า พม่าแต่งให้สุริยนันทสูรบุตรเจ้าหมื่นเสมอใจราชครูกรุงเก่า กับพราหมณ์ชื่อสังฆรันชาวกรุงเก่าตกไปอยู่เมืองพม่านายไพร่เจ็ดสิบเอ็ดคน ถือหนังสือรับสั่งเจ้าอังวะให้เข้ามาเจรจาความเมือง พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า เป็นแต่หนังสือเสนาบดีมิใช่พระราชสาส์นไม่ควรจะเชื่อฟัง จึงรับสั่งให้มีตราให้ข้าหลวงถือออกไป ถึงพระยากาญจนบุรีให้คุมตัวสุริยนันทสูร พราหมณ์สังฆรันนายไพร่ไว้ที่เมือง

กาญจนบุรีก่อน แล้วให้แปลหนังสือออกดูได้ความว่า หนังสือ
อรรคมหาเสนาบดีผู้ใหญ่กรุงอังวะ มาถึงเสนาบดีผู้ใหญ่กรุง-
เทพมหานครศรีอยุธยา ด้วยพระเจ้ารัตนบรรองวะประกอย
ไปด้วยสัจธรรมสิบประการ แต่ได้ผ่านสมบัติรักษาแผ่นดินกรุง
อังวะมาก็ได้ทำราชยุทธนาการสงครามขัดเคียวกับกรุงพระมหา
นครศรีอยุธยามาถึงสองแผ่นดินแล้ว ก็ไม่แพ้ชนะกัน ทแกล้ว
ทหารไพร่พลช้างม้าล้มตายทั้งสองฝ่าย เหลือที่จะนับจะประมาณ
จนพระชนมายุล่วงมาถึงเพียงนี้มีความสังเวชพระทัยนัก เหนื่อย
หน่ายในการยุทธสงคราม ขัดตั้งพระทัยฝักใฝ่ในการกองกุศลหา
ความพยาบาทมิได้ จะใคร่ให้สองพระนครเป็นมหามิตรอันเดียวกัน ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินจะได้อยู่เย็นเป็นสุขไปชั่วบุตรแลหลาน จึงมีรับสั่งให้มีหนังสือมาถึงเสนาบดีกรุงพระมหานครศรีอยุธยา จึงตรวจตรองดูให้เป็นผลประโยชน์ เมื่อเห็นชอบด้วย ก็ให้นำขันกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าช้างเผือกกรุงศรีอยุธยาให้ทราบ แล้วขอตอบไปให้แจ้งด้วย สิ้นความในหนังสือแต่เท่านี้

ศุภอักษรไทยตอบพม่า

จึงรับสั่งให้ทำเป็นจดหมายเสนาบดีให้ข้าหลวงออกไปให้สุริยนันทสูรพราหมณ์สังฆรัน ใจความว่า เสนาบดีกรุงอังวะ

ได้มีหนังสือมาว่าดังนี้หลายครั้ง การก็ไม่จริงเหมือนถ้อยคำครั้งนี้ว่าพระเจ้าอังวะส่งกำลังด้วยไม่ แลวกเข้ามาแต่หนังสือเสนาบดีมาเจรจาความเมือง มิใช่ราชสาส์นไม่ต้องด้วยราชประเพณีพระเจ้าแผ่นดินธรรมิกมหาราชาธิราชแต่ปางก่อน เมื่อพระเจ้าอังวะมีพระทัยสังเวชเกรงยาปกรรมจะติดตามไปภายหน้า จะเป็นทองแผ่นเดียวกับกรุงมหานครศรีอยุธยาจริง ก็ให้มีพระราชสาส์นแต่งทูตานุทูตเชิญเข้าไป กับพระสงฆ์ไทยอันทรงศีลบริสุทธิ์ ให้ต้องด้วยอย่างธรรมเนียม แม้นมิได้ทำดังนี้อย่าเจรจาต่อไปเลย ถ้อยทีหาความสุขทั้งสองฝ่ายเถิดอย่าทำอันตรายแก่กัน จึงโปรดให้พระยากาญจนบุรีหนังสือตอบไปถึงเจ้าเมืองเมาะตะมะทีหนังสือมาถึงพระยากาญจนบุรีฉบับหนึ่ง มีความว่าอักษรวรวาทีศรีสุทธิอัชฌาศัย ในท่านผู้ครองเมืองกาญจนบุรี มาถึงท่านผู้ครองเมืองเมาะตะมะด้วยให้สุรยนันทสูรพราหมณ์สังฆรัน ถือหนังสือมาถึงเรา เนื้อความตักเตือนจะให้เราทำนุบำรุงพระราชไมตรี แลไมตรีให้ราชธานีทั้งสองมีสมานสุจริตสนิทเสน่หาแก่กันไป จะได้เป็นที่ตั้งบวรพุทธศาสนาเป็นอกสมณพราหมณ์ประชาราษฎรทั้งปวง แลมีเนื้อความเป็นหลายประการ คือจะให้เรามีหนังสือ

ส่งให้คนไปถึงท่าน ๆ จะได้ให้คนถือหนังสือขึ้นไปกราบทูลเจ้า
อังวะ ขอให้มีทูตานุทูตจำทูลพระราชสาส์นมาถึงกรุงเทพมหา
นครนั้น ได้ส่งหนังสือเข้าไป กราบเรียนท่านอรรคมหา
เสนาบดี ๆ ได้ชุมนุมเสนาพฤฒามาตย์ราชปโรหิตพร้อมกัน
ปรึกษาว่า หนังสือนี้แก้เกยวหาต้องกันกับข้อศุภอักษรซึ่งกรุง
ศรีอยุธยาให้ไปแต่ก่อนนั้นไม่ ๆ ควรจะนำขึ้นกราบบังคมทูล
พระกรุณา ท่านจึงบังคับให้เราตอบหนังสือขึ้นไปว่า ซึ่งข้อ
กาลมีสองประการ คือ กาลวิบัติหนึ่ง คือกาลสมบัติหนึ่ง แล
กาลวิบัตินั้น คือเกิดทุพภิกขันตรกัลป์ แลสัตถันตรกัลปรย
พุ่งฆ่าฟันกัน โรคันตรกัลป์ แลกาลวิบัตินี้จะไกลสิ้นอยู่แล้ว
จะถึงกาลสมบัติบริบูรณ์ขึ้น เพราะผลกุศลอุตสาหะตั้งจิตบำเพ็ญ
ทานรักษาศีลภาวนาตามพระบรมพุทธศาสนาขึ้นอาจบันดาลให้
เทวดารักษาโลกนำเอาความดีมาชแจงดลจิต กรุงกษัตริยทั้ง
สองฝ่าย ตั้งอยู่ในประโยคสมบัติปรนิบัติซ่อตรงกายแลวาจา
ต้องกันกับจิตมิได้วิปริตแล้ว ก็เห็นว่าการวิบัตินั้นจะเสื่อม
สูญ ถ้าแลตั้งอยู่ในประโยควิบัติปรนิบัติผิดจิตกับกายแลวาจา
มิต้องกันยังแผกผันอยู่ฉะนี้ ก็เห็นว่าจะเกิดการพิบัติยิ่งขึ้นไป
กว่าเก่าได้ร้อยเท่าพันทวีคูณ แลข้อซึ่งว่าอยู่ ณ เดือนสิบสอง

แรมสามค่ำ ศักราช ๑๑๕๖ ชาวด่านสมิไปลาดตระเวนถึงริมคลองมีปรักได้หนังสือแขวน แล้วเอาไปส่งให้เยทางนรทานายบ้านอัครัน ๆ จึงเอาหนังสือขึ้นไปให้เจ้าเมืองเมาะตะมะ ๆ จึงแต่งคนให้ถือหนังสือแขวนขึ้นไปกราบทูลเจ้าอังวะนั้น แลความข้อนี้เห็นว่า พระเจ้าอังวะจะแข็งในหนังสือกรุงศรีอยุธยาตัดพ้อไปว่า ถ้าจะเป็นทางพระราชไมตรีกันนั้น จะให้พระมหากษัตริย์ทั้งสองฝ่ายร่วมเศวตฉัตรกันหรือ ๆ จะให้แต่เสนาบดีผู้ใหญ่น้อย ทแกล้วทหารทำสัตย์กันหรือจะไม่ทำสัตย์แล้วแต่จะไม่ทำยุทธสงครามแก่กัน ต่างคนต่างอยู่ประการใดให้เสนาบดีเอาเนื้อความทูลแก่เจ้าอังวะ ๆ จะประพฤติฉันใด ก็แต่งขุนนางพม่าเป็นทูตานุทูตกับขุนนางไทยผู้ใหญ่ซึ่งไม่พอใจรบศึกเสียกรุงแก่พม่า จึงได้กวาดเอาไปไว้นั้นมา ถ้ามิได้ผู้ใหญ่แล้วจนแต่หัวหมื่นมหาดเล็กก็เอาเถิดให้มาสักสามนายสี่นายกับพระสงฆ์อันทรงศีลสังวรณ์บริสุทธิ์จะได้เป็นสักขีพยาน จึงจะเป็นสัตย์ธรรมมั่นคงได้ ถ้ากรุงอังวะแต่งมาดังนี้ จะยอกเข้าไปให้ท่านอัครมหาเสนาผู้ใหญ่เอาเนื้อความกราบบังคมทูลพระกรุณาสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวแห่งเรา ถ้าทำมิได้อย่าเจรจากันต่อไปเลย แล้วเนื้อความนี้ได้กราบทูลพระเจ้า

องวะ ๆ ทรายแล้วไฉนจึงเจ้าเมืองเมาะตะมะไม่มีหนังสือมาถึงเราว่าให้แต่หนังสือคนถือมาถึงเรา ๆ จะได้บอกขึ้นไปกราบทูลพระเจ้าอังวะอีกเล่า เนื้อความมันเห็นแปลกอยู่ แลข้อว่าให้ฝ่ายเรามีใจใสสุจริตในวัตปรหิตานุหิตประโยชน์สองประการแลให้มีหิริโอตตัปปะ แลให้ตั้งอยู่ในสัตย์สุจริตกล้าหาญมั่นคง สู้เสียชีวิตคิดที่จะบำรุงพระมหากษัตริย์เจ้าทั้งสองอย่าให้ขุ่นหมองพระทัยแก่กัน ให้เป็นพันธมิตรมิตรมั่นดำรงในพระราชไมตรีเป็นอันหนึ่งอันเดียวสืบไปพึงหวังใจอย่าให้หดสั้น ควรกระทำให้ชอบในการที่จะได้เสวยรมชมสุข ไปในประยุบันแลอนาคตนั้นข้อนอย่าพักตกเตือนเลย

ฝ่ายข้างกรุงศรีอยุธยาทุกวันนี้ ให้มีพระราชบัญญัติไว้ให้ข้าทูลละอองธุลพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย กรมฝ่ายหน้าฝ่ายใน ให้ตั้งอยู่ในทัศกุศลกรรมบถ แลสังคาโลวาทวัฏวินัย แลให้เข้าใจปรนิบัติในหมวดพระโพธิปักขิยธรรมสามสิบเจ็ด และอุโบสถสี่ประการคือปกติอุโบสถ แลปฏิชาครอุโบสถ แลปาฏิหาริยปักขอุโบสถแลอริยอุโบสถ แลให้ปรนิบัติตามอนุปุพพปฏิปทาทิสลขันธ์ และพระสมาธิขันธ์ แลปัญญาขันธมพระอรหัตผลนั้น อย่าวิตกเลย

ทผ่ายกรุงศรีอยุธยาจะมีตั้งอยู่ในสัตย์สุจริต ทจะมีสู้เสียชีวิตเอา
ความชอบช่วยทำนุบำรุงพระมหากษัตริย์เจ้าทั้งสองให้ตั้งอยู่ใน
คลองพระราชประเพณีอันชอบนั้น ปรารภแต่ฝ่ายข้างนั้นให้มั่นอยู่
ในสัตย์สุจริตเถิด แลข้อว่ากรุงทวาราวดีนเข้นกรุงอยุธยาสิบมา
แต่โบราณเป็นราชธานีใหญ่สำหรับผู้มีบุญ แลกรุงมหาอมรบุร
มีนามตามพงศาวดาร แลบรรดากรุงใหญ่มีขอบขัณฑเสมาคือ
กรุงสุนาปรันต์ กรุงตำพทิปะ กรุงกัมพูชา เป็นทตั้งพระบรม
พุทธศาสนาเป็นสัมมาทิฐิ นับถือพระรัตนไตรยาธิคุณด้วยกัน
แม้ว่ากรุงใหญ่ใด ๆ จะคิดประทุษร้ายกันถึงจะได้รพล
ทหาร
ช้างม้าโคกระบือร้อยพันหมื่นกด ทจะได้สำเร็จราชการเป็นสทธิ
ขาดทเดียวนั้นหามิได้ มีแต่จะเป็นเวรานเวรสืบกันไปเป็นโทษ
ในอนาคตแลชมพูทิปะนกว้างถึงหมื่นโยชน์ อันกรุงสองกรุง
ไม่ควรทจะเป็นปรปักษ์กัน พอทจะสำเร็จความเมืองได้ เพราะ
เหตุมีจตฉลาดชิงเชิงกันอยู่จึงมิได้สำเร็จการ แลความทงน
นักปราชญ์บัณฑิตย์จะได้จดหมายเป็นพระราชพงศาวดารไว้จะ
ได้สืบไป แลให้เราผู้ครองเมืองกาญจนบุรีจงยำเกรงนั้นประการ
นี้สมควรนัก ด้วยภูมิสถานทั้งสาม คือชมพูทวีปหนึ่ง แล

ดาวดึงษ์สวรรค์เทวโลกหนึ่ง อเวจีมหานรกหนึ่ง มีปริมณฑล
กว้างขวางหมื่นโยชน์เสมอกัน แลดาวดึงษ์เทวโลกนั้นก็มั่งคั่ง
ไปด้วยหมู่เทวบุตรเทวธิดามีมโนภิรมย์หรรษาด้วยทิพสุขสมบัติ
แต่ชมพูทวีปกับอเวจีนั้นเป็นคู่กัน ฝ่ายชมพูทวีปมีภูมิสถานว่าง
ยางร้างโรยเป็นที่เปล่าไม่มีหมู่มนุษย์ที่จะไปอยู่ให้เต็มบริบูรณ์
ได้ เพราะเกิดการวิบัติฉิบหายล้มตายด้วยประโยควิบัติปฏิบัติมิ
เป็นยุติธรรม มีสันดานหนาไปด้วย โลภะ โทสะ โมหะ อันเป็น
อกุศลมูล ช่วงชิงสมบัติพัสถานเกิดยุทธนาการแก่กันเป็นครู
กรรมก่อการวิบัติฉะนี้ ฝ่ายอเวจีมากขึ้นด้วยฝูงสัตว์เยียดยัด
กันอยู่มิได้มีว่างช่องที่ห่างจากสัตว์ได้เลย ทุกขเวทนาอยู่ใน
พันเหลือกำหนดนั้น แลให้เจ้าเมืองเมาะตะมะรำพึงมิเพียรพิจารณา
ประพฤติราชกิจโดยสัตย์สุจริต เป็นแท้ที่จะทำนุบำรุงพระราช
ไมตรีในทไวยราชธานีให้จิรถกาลเป็นเกียรติไว้ชั่วกาลปาว-
สานจะได้เป็นพงศาวดารสืบต่อไป ฝ่ายข้างกรุงศรีอยุธยาเห็น
เป็นแท้เป็นสัตย์ธรรมในทางสุจริต แล้วก็จะประพฤติตามกรุง
อังวะทุกประการ ครั้นมาถึงเดือนสองให้พระยากาญจนบุรีจัด
เสบียงอาหารให้สุรินทสูรพราหมณ์สังฆรัตนายไพร่ถือหนังสือ
ตอบกลับออกไป

พม่านำหนังสือมาแขวนไว้ที่ด่านสิงขร

ฝ่ายข้างพระยาโยธาหลวง ขุนหมื่นชาวด่านไปลาดตะเวนทางสิงขร เมื่อ ณ วัน ๗ ๓ ค่ำ ๔ ได้หนังสืออ้ายพม่ามาแขวนไว้ที่ปลายด่านเมืองมฤทฉบับหนึ่งส่งเข้ามา ณ กรุง แปลออกได้ความว่าเจ้าอังวะสั่งให้พระนครทั้งสองเป็นทองแผ่นเดียวไปมาหากันโดยสะดวก อย่าให้กองตะเวนฝ่ายไทยจับกุมรบพุ่งกันสืบต่อไป จึงโปรดให้ทำเป็นหนังสือพระยาพลสงครามเมืองเพชรบุรีไปแขวนตอบบ้าง ใจความว่าเราได้หนังสือแขวน ได้เอาไปให้ท่านผู้ครองเมืองเพชรบุรี ๆ สั่งให้เราแขวนตอบมาให้รู้ ว่าแต่พม่าแต่งกันถือหนังสือเข้ามาเจรจาความเมืองถึง ๖ ๗ ครั้ง แล้วก็ไม่มีความสัตย์ความจริงไม่เที่ยงแท้ จึงแต่งให้ออกไปลาดตะเวนจับเอาผู้คนมา พม่าซึ่งจับมาได้ก็ให้การว่าทูตซึ่งแต่งให้เข้ามาเจรจาความเมืองนั้นก็ไม่สัตย์จริงทั้งนั้น ด้วยเหตุที่เมืองอังวะจะไม่ปรกติเหมือนแต่ก่อนกลัวทัพกรุงเทพมหานครจะยกทัพไปจึงเกลี้ยกล่อมทำไมตรีไว้ คำให้การพม่าว่ายังยืนอยู่ฉะนี้เป็นหลายคน แลซึ่งว่าไทยไปจับคนพม่าก็จะจับบ้างถ้ารบกันก็จะรบบ้างอย่างนักเป็นเยี่ยงอย่างธรรมดาทหารการสงคราม ก็เป็นประเพณีสยมา ถึงมาตรว่าจะเป็นคนดีมีปัญญา

ใช่ว่าจะเหาะเหินเดินอากาศได้ก็หาไม่ พม่ากับไทยก็ย่อมหายเสียยงผ่อนลำเลียงเลยงชีวิต โดยความคิดคิดพันรบราฆ่าฟันกันมาก็หลายครั้งหลายหน การแพ้แลชนะก็แจ้งมาแต่ก่อนนั้นซึ่งอวดอ้าง คนดีมีปัญญามาแต่ยังวะ ถึงมฤทธิความคิดเช่นนี้เหมือนเขียนเสือให้วัวกลัวหาตกใจไม่ ซึ่งจะให้คนไปแต่ฝ่ายเดียวนั้นยังมิได้ ให้ส่งคนเมืองถลางซึ่งตกค้างอยู่เมืองมฤทเมืองตะนาวมาแลกเปลี่ยนกันเป็นไมตรีจึงจะคนให้ไป ข้อซึ่งว่าทั้งนี้ให้ชาวด่านผู้ได้หนังสือเอาขึ้นไปแจ้งแก่เจ้าเมืองมฤท เมืองตะนาวให้คิดดูแต่การที่ชอบ สิ่งใดจะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองนั้นเทอญ

สร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์

ลุศักราช ๑๑๗๖ ปีขาลฉศก เป็นปีที่หก เมื่อเดือนห้านั้นทรงพระราชดำริว่า ที่ลุ่มต้นโพธินั้นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแผ่นดินพระเจ้าหลวง ลงไปทำยังค้างอยู่จะเป็นที่ไว้ใจแก่การศึกสงครามทางทะเลมิได้ จะต้องทำเสียให้แล้วจึงโปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิบดีพระมหาอุปราชฝ่ายหน้า เป็นแม่กองลงไปทำเมืองขึ้นที่ปากลัด ตัดเอาแขวงกรุงเทพมหานคร แลแขวงเมืองสมุทรปราการ พระราชทานชื่อว่าเมืองนครเขื่อนขันธ์

ยกเอาครัวรามัญเมืองปทุมธานี พวกพระยาเจ่งลงไป ชายฉกรรจ์สามร้อยคนกับครอบครัวด้วย แล้วทำป้อมขนทผึ้งตะวันออกสามป้อม ให้ชื่อป้อมปู่เจ้าสมิงพรายหนึ่ง ป้อมปีศาจสิงหนึ่ง ป้อมราหูจรหนึ่ง รวมทั้งป้อมเก่าชื่อป้อมวิทยาคมด้วยเป็นสี่ป้อม สร้างข้างผึ้งตะวันตกอีก ๕ ป้อม ชื่อป้อมแผลงไฟฟ้าหนึ่ง ป้อมมหาสังหารหนึ่ง ป้อมสัตรูพินาศหนึ่ง ป้อมจักกรดหนึ่ง ป้อมพระจันทรพระอาทิตย์หนึ่ง แล้วชักกำแพงถึงกัน ข้างหลังเมืองกำแพงล้อมรอบตั้งยุ้งฉางพลับพลาศาลาไว้เครื่องศาตราวุธและกำลังพลพร้อมทุกประการ แลทำลูกทุ่นสายโซ่ขึงกันแม่น้ำหลักผูกทุ่นก่อด้วยอิฐใช้ไม่ได้ จึงคิดเอาซุงมาทำเป็นต้นโกลนร้อยเกยวคายกระหนาบกันเป็นตอน ๆ เข้าไปปักหลักห่างต้นโกลนทุกช่องร้อยโซ่ผูกทุ่นได้มั่นคงดี แล้วก็ได้ทรงสร้างพระอารามในเมืองขึ้นไว้ พระราชทานชื่อว่าวัดทรงธรรม พระอุโบสถ เป็นเครื่องไม้ฝากระดาน แล้วจึงโปรดเอาสมิงอ้อมาบุตรพระยาเจ่งซึ่งเป็นพระยาพระราม น้องเจ้าพระยามหาโยธาตั้งเป็นพระยานครเขื่อนขันธ์ รามัญราชาดิเสนาบดีศรีสิทธิสงคราม ผู้รักษาเมืองแล้วตั้งกรมการพร้อมทุกตำแหน่ง

มอญขอเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร

ในพรรษาฤดูน้ำ น้ำเหนือแรงหนักลงมา ทำนบที่ปิดไว้กันน้ำไม่อยู่ก็พังไปสิ้น ผู้ใหญ่เล่าว่าท่านปิดต่ำลงมานัก น้ำจึงกระแทกเอาทำนบพังไป ก็ถ้าปิดทรมปากคลองบางแก้วฝานบวยลงมาให้น้ำแทงเข้าปากคลองได้ ก็เห็นทำนบจะไม่พัง ด้วยน้ำนั้นแย่งไปได้ ครั้นมาถึงวันเสาร์ เดือนสิบสอง ขึ้นห้าค่ำ มีใบบอกเมืองกาญจนบุรีเข้ามาว่า เจ้าอังวะตั้งให้พม่าเป็นเจ้าเมืองเมาะตะมะ พม่าเจ้าเมืองเบยดเบียนไพร่บ้านพลเมืองมอญได้ความเดือดร้อนนัก สมิงสอดเขาซึ่งเป็นนายด่านใหญ่อยู่เมืองเมาะตะมะกับเจ้าเมืองขึ้นเมืองเมาะตะมะหลายเมือง พวกมอญพร้อมใจจะคิดขบถฆ่าพม่าเจ้าเมืองเสีย แล้วจะสมัครพรรคพวกครอบครัวเข้ามาพึ่งพระบารมีบรมกฤษฎาภินิหารอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร เป็นคนประมาณสามหมื่นเศษ จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้พระยากาญจนบุรีสอดหนังสือลับไปถึงสมิงสอดเขาว่า ให้พากันเข้าไปเถิดจะโปรดทำนุบำรุงให้อยู่เย็นเป็นสุข

ครั้นมาถึงเดือนอ้าย พม่าเอาหนังสือมาแขวนไว้ปลายด่านเมืองกาญจนบุรี ตอบหนังสือพระยากาญจนบุรีที่มีให้สุรินนท-สุรพราหมณ์สังฆวันออกไปเมื่อปีระกาเบญจศกนั้น ใจความใน

หนังสือพม่าว่า เนมิโยนนรทาเจ้าเมืองทวายยอกมาถึงพระยากาญจนบุรี ด้วยมีหนังสือบัตราใส่ถุงประจำครั่งออกไปถึงเมืองทวายนั้น ได้แต่งให้เยฆองกะยอแคงปลัดเมืองทวายไปด้วย สุริยนันทสูร พราหมณ์สังฆรัน คุมไปถึงเจ้าอังวะ แล้วก็กลับลงมาถึงเมืองทวาย ณ วันเดือนสิบเอ็ด แรมสามค่ำ ศักราช ๑๑๗๖ ปีจอฉศก มีหนังสือครมหาเสนาบดีผู้ใหญ่ลงมาด้วยฉบับหนึ่ง ความว่าเจ้าเมืองกาญจนบุรี มีหนังสือออกไปถึงเมืองเมาะตะมะนั้น เป็นความเพียงเจ้าเมืองต่อเจ้าเมืองว่ากล่าวติดพันกัน ที่จะให้เป็นประโยชน์ในราชการก็ชอบอยู่แล้ว แต่ซึ่งว่าจะนำขนกราบทูลพระเจ้ากรุงอังวะยังมิได้ ถ้าเป็นหนังสือออกไปจากกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา จะได้เอาขึ้นว่ากล่าวถึงเจ้าอังวะให้ ตัวเราผู้รักษาเมืองทวายปลายด่านข้างพม่า ก็เหมือนเป็นใจของเจ้ากรุงอังวะ เมืองกาญจนบุรีเล่าตัวท่านเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย จึงให้รักษาหน้าด่านกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา เราทั้งสองฝ่ายช่วยกันคิดอ่านทำให้เป็นประโยชน์แก่พระนครทั้งสองให้สนิทติดพันกันจึงจะชอบ สัตว์ทั้งปวงจะได้เป็นสุข พระศาสนาจะได้รุ่งเรืองสืบไป ตัวเราผู้รักษาเมืองทวาย แลท่านผู้รักษาเมืองกาญจนบุรีช่วยกันเร่งคิดอ่าน อย่าให้มีการขัดกุมผู้คนกันสืบไป ณ เมืองทวายยังคิดอ่านจัดเตรียม

การจะให้คนถือหนังสือเข้ามา ฝ่ายกองตะเวนกรุงพระมหานคร ศรีอยุธยา ออกไปสอบจับเอาคนกองด่านค่ายบ้านตะแลงยามา เป็นอันมาก แต่ ณ เดือนสิบเอ็ด แรมเจ็ดค่ำนั้น ความข้อนแม้น รู้ไปถึงเจ้าอังวะจะพาความเก่าแปรปรวนไป เราทั้งสองเป็น ผู้ใหญ่ฝ่ายหน้าด่านอย่าให้เสียถ้อยคำที่ว่าไว้แต่ก่อน คนซึ่งจับ มาได้นั้นขอให้ปล่อยออกไป อย่าเนิ่นช้าจะได้คิดอ่านการ ประโยชน์พระนครทั้งสองสืบต่อไป พระยากาญจนบุรีก็ส่ง หนังสือเข้ามา ณ กรุงเทพมหานคร

แต่งสมณทูตไปลังกา

ครั้นมาถึงเดือนยี่ขึ้นค่ำหนึ่ง ทรงพระราชดำริว่าพระสงฆ์ ลังกามาแต่ลังกาทวีป เมื่อยี่สิบเอ็ดปี ในแผ่นดินพระยาท สมเด็จพระเจ้าหลวง ชื่อพระวิสุทธะระภิกษุรูปหนึ่ง สามเณร สอง โปรดให้พระวิสุทธะระภิกษุกับสามเณรชื่อรัตนปาละไปอยู่ วัดมหาธาตุ สามเณรอีกรูปหนึ่งชื่อหิธายะไม่ชอบกัน โปรดให้ แยกไปอยู่วัดพระเชตุพน

ภายหลังมาในแผ่นดินบรมโกศนั้น สามเณรสององค์ชื่อ บรรพชา โปรดให้บวชเป็นนาคหลวงในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ได้พระราชทานนิตยภัตไตรเบ็ดมา ครั้นมาถึงปีระกาเบญจศก

พระสงฆ์ลังกาเข้ามาอีกรูปหนึ่งชื่อพระศาสนวงศ์ ครั้นไต่ถาม
ถึงการพระศาสนาในเกาะสิงหฬทวีป พระศาสนวงศ์ให้การ
เลื่อนเปื้อนไป พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงแคลงพระทัย
ว่ามิใช่พระลังกาแท้ แต่อวดอ้างว่ามาแต่ลังกา ก็จะต้องเคารพ
นับถือไปตามธรรมเนียมอย่าให้เธอติเตียนได้ จึงรับสั่งให้ถวาย
นิตยภัตเดือนละสามตำลึง ก็โปรดให้ไปอยู่วัดมหาธาตุกับพระ
ลังกาเก่าๆ วิวาทกันกับพระลังกาใหม่ว่ากันว่าเป็นแขกปลอม
เอาผ้ากาสาวพัสตร์ห่มเป็นลักเพศ พระสามเณรทิยวชเป็นภิกษุสอง
องค์ถวายพระพรลาจะออกไปเยี่ยมอาจารย์ จึงรับสั่งถามสมเด็จ
พระวันรัตนวัดราชบูรณะว่า พระลังกาเธอมอสาหเข้ามาพึ่งข้าว
พระศาสนา แลแจ้งว่าอังกฤษได้เกาะลังกาแล้ว ควรหรือเราจะ
แต่งพระสงฆ์ไปสืบข่าวศาสนาที่เกาะลังกาบ้าง ให้เจ้าคุณกับ
พระพุทธโฆษาจารย์จัดหาพระสงฆ์ฝ่ายเหนือฝ่ายใต้จะมีผู้ใด
ศรัทธาออกไปบ้าง สมเด็จพระวันรัตนกับพระพุทธโฆษาจารย์
ถวายพระพรลาออกมา พระพุทธฆมโนจารย์ จัดได้พระอยู่หนึ่ง
พระปรางหนึ่ง พระเซ่งหนึ่ง สามรูป สมเด็จพระวันรัตนจัด
ได้พระอาจารย์คหนึ่ง พระอาจารย์เทียบหนึ่ง พระแก้วหนึ่ง
พระคงหนึ่ง พระห่วงหนึ่ง ห้ารูป พระสงฆ์ไทยแปด พระ
สงฆ์ลังกาสอง รวมสิบรูป เป็นคันถธุระอยู่รูปหนึ่ง แต่พระ

ห่วงองค์หนึ่งได้เรียนรู้พระคัมภีร์ หนังสือภาษามคธมาก โปรดให้จัดผ้าไตรบริขารถวายพระสงฆ์ที่จะไป แล้วจึงโปรดให้จัดเครื่องบริขารยาตร ถลกยาตร สักหลาดแดง ฝายาตร เชิงยาตร ประดับมุก ไตรแพรบั่งส์ ย่ามหักทองขวางสามสำรับ ต้นไม้เงินทองสิบหกต้น เทียนใหญ่ธูปใหญ่สามร้อยคู่ ของทรงพระราชอุทิศไปบูชาพระบรมธาตุ และพระเจดีย์ฐานในลังกาทวีป แต่ยาตรผ้าไตรเครื่องบริขารนั้น ทรงพระราชอุทิศถวายพระสังฆนายก พระอนุนายก พระภิกษุที่รักษาพระบรมธาตุในเมืองสิงขันธ์ มีสมณสาส์นไปถึงพระสังฆนายกด้วยฉบับหนึ่งแลพระสงฆ์ที่จะไปลังกานั้น รับสั่งให้ไปรับผ้าไตรบริขารต่อพระหัตถ์ เมื่อ ณ วันเดือนยี่ ขึ้น ๙ ค่ำ แต่ผ้าไตรเครื่องอัฐบริขาร แลต้นไม้เงินต้นไม้ทองธูปเทียนนั้น ให้หมื่นไตรขุนหมื่นเมืองนครศรีธรรมราชรับคุมไปแล้วลงเรืออาสาจามใช้ใบไปเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อ ณ วันเดือนยี่ ขึ้น ๓ ค่ำ ถูกลมว่าวพัดกล้าคลื่นใหญ่ เรือไปแตกเสียที่ปากน้ำเมืองชุมพร พระยาชุมพรจัดเรือส่งไปเมืองไชยา พระยาไชยาจัดเรือส่งไปถึงเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อ ณ วันเดือนสี่ ขึ้นแปดค่ำ ค้างอยู่เมืองนครศรีธรรมราชสี่เดือน เพราะด้วยเรือยังไม่มีไป ภายหลังพระวิสุทธะระภิกษุ

พระศาสนวงศ์ทราบว่าพระสงฆ์ไทยยังค้างอยู่ที่เมืองนครศรี-ธรรมราช ก็ถวายพระพรลาตามออกไปเมืองนครศรีธรรมราช

เขมรตีเมืองบัตบอง

ลุศักราช ๑๑๗๗ ปีกุนสัปตศก เป็นปีที่เจ็ด เจ้าเมืองเวียงจันท์ถวายช้างพลายกระช้างหนึ่ง สูงห้าศอกสิบนิ้ว ลงมาถึงกรุงเทพมหานคร ณ วันพฤหัสบดี เดือนห้า แรมสิบสองค่ำ พระราชทานชื่อขนระวางเป็นพระยรมนาเคนทร์ ฝ่ายที่เมืองเขมร องโปโหขึ้นมากำกับเมืองเขมรอยู่ คิดกบองจันว่าเมืองบัตบองแต่ก่อนก็เป็นเมืองขึ้นเมืองเขมร ครั้นกลับไปขึ้นเสียแก่ไทย ๆ จะทำเมืองเขมรได้ก็เพราะเมืองบัตบองเป็นที่พักกองทัพเสบียงอาหาร จะต้องคิดทำลายเสียให้ได้ ให้องจันแต่งคนไปว่าจะขอดูน้ำนมศิลา เอามูลค้างคาวแต่ต้องให้เป็นกองทัพไปดูทำนองถ้าเห็นว่าเกรงกลัวอยู่แล้วได้ทีก็ให้ตีเอา ถ้าเห็นมั่นคงอยู่ก็อย่าทำการข้างหน้าจะเสียไป แต่ครั้นให้เขมรต่อเขมรทำกันเอง ครั้นญวนจะพลอยรู้เห็นด้วยนั้นไม่ชอบ องจันก็เห็นด้วย จึงให้สมเด็จเจ้าพระยาเป็นแม่ทัพ พระยาสังคโลกน้องเป็นทัพหน้ายกมาทางบก ให้พระยายมราช พระยาโยธาสงครามเป็นแม่ทัพเรือยกมาเมืองบัตบอง ครั้นมาถึงเดือนหกพระยาราม-

กำแหง พระยาอภัยภูเบศรผู้รักษาเมืองบัตของ ยอกเข้ามาว่า พวกเขมรพนมเพญยกล่วงด่านเข้าไปสามทาง ตั้งประชุมอยู่ที่บ้านโอระแวง พระยารามกำแหง พระยาอภัยภูเบศร ได้ให้ออกไปห้ามทัพไว้ก็ไม่ฟัง ยกรุกเข้าไปตั้งค่ายที่หนองจอกสค่าย คนประมาณ ๔,๐๐๐ คน ทำสะพานเรือกถึงกัน สมเด็จเจ้าพระยาก็ตามเข้าไปอยู่ที่บ้านอลงกบ เดิมว่าจะไปเอามูลค้างคาวกับน้ำมนศิลาตามเคยมาแต่ก่อน ถึงไม่ให้ไปจะไปให้ได้แล้วหาไปทางนั้นไม่ว่าจะมาหาพระยาอภัยภูเบศร ครั้นจะให้เข้าไปแต่พอสมควรสักสร้อยห้าร้อยก็ว่าจะเข้าไปให้สิ้นทั้งกองทัพกองพระยาเอกราชก็ยกเข้าไปตั้งค่ายบกขวากรีมวัดเขามานนผึ่งน้ำฝากลคาย ยกล่วงเข้าไปบ้านสลงมาขัดหลังทางตะโนดนั้นกองหนึ่ง กองทัพเขมรพนมเพญซึ่งเอาโคกระบือแลสิ่งของราษฎรชาวบ้านจนผู้คนต้นแตกเข้าป่าไปเป็นอันมาก พระยาอภัย-ภูเบศรจึงให้พระยาวงษาธิราชออกมารักษาบ้านนายตำรำไว้ กองทัพพวกพนมเพญซึ่งตั้งอยู่หนองจอกแลเขามานยกเข้าโอบล้อมพาลวิวาทจะให้ถอยกองทัพออกไปก็ไม่ถอย แล้วเอาปืนยิงพวกเมืองบัตของก็เกิดรบกันขน ตัวนายแลไพร่เขมรเจ็บป่วยล้มตายทั้งสองข้างเป็นหลายคน พวกพนมเพญก็ถอยไปตั้งค่าย

รวมทัพอยู่เมืองโปริสาท พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรายความแล้ว โปรดให้พระยาราชรองเมืองพระพรหมบริรักษ์ ริยออกไปสืบก็ยอกเข้ามาว่าความสมจริงอย่างหนังสือยอกพระยาราม-กำแหง จึงรับสั่งให้ยอกเรื่องความออกไปถึงเลโปให้กราบทูลพระเจ้าเวียตนามให้ทราบ ฝ่ายทกรุงมิไว้ใจแก่ราชการ จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้กรมขุนอิศรานุรักษ์คุมกองทัพกรุง แลเกณฑ์ทัพหัวเมืองนครราชสีมา ยกออกไปตั้งอยู่เมืองบัตบอง

หนังสือของญวนเข้ามาสนับสนุนเขมร

ครั้น ณ ปีชวดอัฐศกศักราช ๑๑๗๘ พระเจ้ากรุงเวียตนามให้เลโปให้มีหนังสือตอบเข้ามาว่า มีรับสั่งให้หินโปดังกวานลงไปชำระที่เมืองเขมร ได้ความจริงว่า สมเด็จเจ้าพระยาใช้อิตรักเวียนสังคโลกน้อง นั้นมาตั้งอยู่ที่เขานนมาดูน้ำนมศิลา จะได้รู้เหตุผลกับเอามูลค้างคาวไปหุงดินประสิวขาวเย็นอย่างธรรม-เนียมเขมร อย่างนั้นเกณฑ์คนแลเกวียนแลช้างไปพอสมควร การนี้ได้บอกแก่มนตรีมันให้บอกต่อมาถึงเมืองบัตบอง แล้วพวกเขมรไปถึงบ้านโอระแวง มนตรีมันหน่วงเหนี่ยวให้ช้าวันหาให้พวกเขมรไปไม่ ทำให้พวกเขมรสงสัย จึงบอกไปให้สมเด็จเจ้าพระยาตรัส สมเด็จเจ้าพระยาตใช้ให้ทังเลียมหนึ่ง ซังราหนึ่ง จำณะหนึ่ง เวียตลงหนึ่ง ออกญาพระเขมร สนายคุมไพร่พล

ไปตั้งอยู่บ้านอลงกูบก่อนจึงให้หาพวกอิตรัดเวียนออกมาต่อภายหลัง สมเด็จเจ้าพระยาตกลัวผิดจึงคุมคนติดตามเข้าไป หาได้คิดประการใดไม่ เพราะมนตรีมันเดิมว่าให้ไปอยู่ภายหลังมากันกางไว้ พวกเมืองขึ้นของจึงยกกองทัพออกตีพวกเขมรแตกมียาดแผลล้มตายเป็นอันมาก แล้วกวาดเอาช้าง ไปสิ้น ไล่ติดเกวียน ตามพวกเขมร ไปถึงบ้านพระกำเยียน แล้วกวาดต้อนพวกเขมรในแว่นแคว้นไป ๔๐ บ้าน เศษ เป็นคนชายหญิง ๑,๔๐๐ เศษ ครั้งนั้นเจ้าเมืองไซ่ง่อน ใช้ให้ขุนนางไปตรวจดูทุกบ้านเห็นแต่เรือนเปล่า แล้วถามดูทุกบ้านบอกว่าพวกกองทัพเมืองขึ้นของกวาดเอาไปสิ้น แต่พวกสังคโลกน้องเวียดถือเมืองเมงนั้นจะตายฤๅจะขับไปก็หารู้ไม่ ข้อความทั้งปวงได้เอาเขมรพวกเมืองพนมเพ็ญมาไต่ถามไล่เลียงต้นปลายก็ได้ความอย่างนี้ พระยารามกำแหง พระยาอภัยภูเบศร บอกมากราบทูลว่า พวกพนมเพ็ญยกมาสามทางล้วงแดน ได้ห้ามปรามให้กลับไปก็ไม่ฟัง ขืนยกเข้าไปตั้งค่ายอยู่หนองจอก สมเด็จเจ้าพระยาตยกเข้ามาตั้งอยู่บ้านอลงกูบ คนประมาณสี่พันเศษ ยังกองทัพ

พระยาเอกราชยกเข้ามาตั้งอยู่บ้านสลิง ปิดหลังทางบ้านตะโนด ยังพวกกองทัพพนมเพญกวาดต้อนโคกระบือแลเกบทรัพย์สิ่งของไป แล้วชวนรบเอาชนะยิงพวกกองทัพปัตของ เพราะทำอย่างนั้นจึงล้มตายเป็นบาดแผลแก่ตัวเอง กรุงพระมหานครศรีอยุธยาได้ข้อความเมืองปัตของสองพระยาบอกกราบทูลความอย่างนั้น พิจารณาความพนมเพญหาต้องกันไม่ ข้อความสองฝ่ายเอาเป็นแน่ยังไม่ได้ ครั้นพิเคราะห์ดูได้ความอยู่บ้าง แต่พวกเขมรมีบาดแผลแลล้มตายผู้คนก็ต้องกวาดไปสิ้น ความนั้นแข็งอยู่ ซึ่งว่าพวกเขมรยกเข้ามาถึง ๓ พันตัวชวนรบ เอาชนะยิงก่อนความนั้นแน่อยู่ แต่ใจความเคลือบแคลงแปลกกัน ซึ่งสมเด็จเจ้าพระยาตีใช้ให้เขมรยกกองทัพล่วงแดนเข้ามาหาได้บอกเจ้าเมืองเขมรไม่ ให้เกิดความถึงเพียงนี้ ทำให้พวกเขมรมีบาดแผลล้มตายจนต้องกวาดครอบครัวไปนั้น สมเด็จเจ้าพระยาตีก็จะมีโทษอยู่ใส่ด้วยกฎหมาย โทษสมเด็จเจ้าพระยาตีควรตี ๘๐ ทีอย่างหนึ่ง ถ้าโทษหนักให้ตี ๙๐ ทีอย่างหนึ่ง ซึ่งเมืองปัตของเดิมให้เขมรเข้าไปอยู่ภายหลังให้ผู้คนมากันกางไว้ แล้วไล่ติดตามฆ่าฟันกวาดเอาครอบครัวพวกเขมรไป โทษนั้นมากกว่าสมเด็จเจ้าพระยาตีอีก ได้มอบตัวสมเด็จเจ้าพระยาตีให้เจ้าเมืองเขมร

จำไว้ กรุงเทพมหานครศรีอยุธยาจะชำระความเมืองขึ้นของประการใด แลเมืองเขมรเป็นเมืองน้อย แต่ก่อนมาเป็นข้าสองพระนครอันใหญ่ ก็ได้พึ่งสองพระนครได้ช่วยรุ่งไว้จึงได้เป็นบ้านเมือง ที่ไหนจะอาจทำความถึงเพียงนี้ ตัวทำโทษใส่ตัวเองก็เพราะพวกเขมรทำตามอย่างตามธรรมเนียมเดิมกับเชื้อถือด้วยมหนังสือยอกไปแล้ว จึงด่วนไปจึงเกิดความถึงเพียงนี้จนผู้คนล้มตายเสียเปล่าเป็นอันมาก ถ้าเอาความนั้นเป็นโทษใหญ่อย่างไรได้เอนดูโดยอ่อมผ่อนน้อยซ้ำว่าแต่การเขมรสิ่งเดียว เกลอกสองพระนครอันใหญ่จะหมองพระทัยกัน ก็เห็นกับน้อยจะเสียใหญ่ คิดประการใดจะได้ดีกันเสมอต้นเสมอปลาย การครั้งนี้กสงบอยู่ไม่ได้รบพุ่งกันอีก ได้ทรงทรายหนังสือเลโปแล้วก็มิได้ตอบประการใด ฝ่ายเขมรก็เกรงกองทัพมาขัดด่านอยู่

มอญอพยพครอบครัวมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร

ในปีกุนนั้น กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ ภัสดาของพระองค์เจ้ากุสุมชพตกษัย ครั้นณวันศุกร์ เดือนเจ็ด แรมสิบค่ำ เวลาย่ำรุ่ง ๓ ทุ่ม ๔ บาท ตงพิษฝีอาถรรพณ์เสาหลักเมือง ๆ นครเชียงขันธ์ ฝ่ายการในรามัญประเทศ สมิงสอดเขาครั้นทรายความในหนังสือพระยากาญจนบุรี ที่ไปทุกประการแล้วก็พร้อมใจกันเป็นขบถ

จับพม่าที่อยู่รักษาเมืองฆ่าเสีย แล้วพากันอพยพครอบครัวเข้ามาทางเมืองตาก เมืองอุทัยธานี เมืองกาญจนบุรี มิใยขอกเข้ามาให้กราบบังคมทูลพระกรุณาได้ทราบใต้ฝ่าละอองแล้ว จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลคุมคนแลเสบียงอาหารไม้จากขนไปรับครอบครัวอยู่ที่เมืองปทุมธานี เมืองกาญจนบุรี แม่น้ำน้อยนั้น โปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าพ่ามงกุฎสมมุติเทวาวงศ์พงศ์อดิศรวรกษัตริย์คุมกองทัพแลเสบียงอาหารออกไปรับครัว โปรดให้กรมหลวงพิทักษ์มนตรี เป็นผู้ใหญ่ไปด้วย จะได้ช่วยพูดจากับท้าวพระยามอญซึ่งเข้ามาสวามิภักดิ์ทางเมืองอุทัยธานีนั้น ท่านผู้ใดจะไปรับสั่งไม่ได้ความ ทางเมืองตากโปรดให้เจ้าพระยาอภัยภูธร คุมเสบียงอาหารขนไปรับครัวมอญเข้ามาถึงกรุงเทพมหานคร เมื่อณวันพุธ เดือนเก้า แรมสามค่ำ ปีกุนสัปตศก โปรดให้ครัวรามัญขึ้นไปตั้งอยู่เมืองปทุมธานีบ้าง แขวงนนทบุรีบ้าง อยู่ด้วยกันกับพวกรามัญเก่า ท้ายาญชำนะโนครัวพวกรามัญมาใหม่ได้ชายฉกรรจ์หมื่นเศษ ทั้งชายหญิง ๑ เป็นคนสามหมื่นเศษ พระราชทานไม้จากให้ทำเรือนอยู่ แลจ่ายเสบียงอาหารแลที่นาให้ทำ

มาหากินพอสมควร ยกค่านาพระราชทานให้ด้วย ตั้งสมิงสอดเบาเป็นพระยารัตนจักร ตานายรามัญเป็นพระยาทุกคน แลชักเอาครัวมอญใหม่ลงไปไว้ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ออกสามกอง เป็นชายฉกรรจ์ ๑,๑๗๐ คน รวมทั้งชายฉกรรจ์พวกพระยาเจ่งเป็น ๑,๔๗๐ คน สำมะโนครัว ๓,๐๐๐ เศษ ตั้งนายรามัญใหม่คือพระยาปรายบัจจามิตรหนึ่ง พระยาสุรเรืองเดชหนึ่ง พระยาสำแดงฤทธิหนึ่ง

ในปีกุนนั้น คุณไพบูตรเจ้ากรุงธนบุรี ครั้นเติบใหญ่ขึ้นก็เรียนวิชาแพทย์ชำนิชำนาญ ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นที่พระอินทร์อำไพอยู่ในกรมหมอ ได้รับราชการเข้าไปรักษาไข้ในพระราชวังเป็นนิตย์ คิดมิชอบมิได้รับพระเดชพระคุณ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ลักลอบทำชู้ด้วยเจ้าจอมอ่อน จอมอม จอมไม้เทด กับทนายเรือกคนหนึ่ง โขลนคนหนึ่ง โปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ชำระเป็นสัตย์ สั่งให้ลงพระราชอาชญาแล้วประหารชีวิตเสียทั้งหญิงชาย

ได้ช้างจากเชียงใหม่และเวียงจันทร์

เมื่อเดือนสี่ ขึ้นสัตตศกนั้น พระยาเชียงใหม่นำช้างพลายกระรูปงามลงมาถวายช้างหนึ่ง สูงห้าศอก ถึงกรุงเทพมหานคร ณ วันอาทิตย์ เดือนสี่ แรมสิบเอ็ดค่ำ พระราชทานชื่อขนระวางเป็นพระบรมหัศดินทรวรินทรราชพาหนะ พนักงานกระสมพงษ์สารทรงประเสริฐศักดิเฉลิมลักษณเลิศฟ้า

ศุกราช ๑๑๗๘ ปีชวดอัฐศก เป็นปีที่แปด เจ้าอนุเวียงจันทร์ให้ท้าวเพียหมอควาญคุมช้างเนียมลงมาถวายถึงกรุงเมือ ณ วันอาทิตย์ เดือนห้า แรมสองค่ำ พระราชทานชื่อขนระวาง เป็นพระบรมนาเคนทร์เชนทราธาร กำแหงหาญห้าวเหี้ยม ลักษณเนียมประทุมทัน เฉลิมขวัญพระนครเกียรติขจร-ขบสกลมงมงคลเลิศฟ้า

เชลยศึกพม่าแหกคุก

ครั้น ณ วันพุธ เดือนห้า แรมห้าค่ำ ประมาณสี่โมงเศษ พม่าร้อยเจ็ดคนซึ่งจำอยู่ ณ คุกนั้น พากันแหกคุกออกมาฆ่าพัศดี พะทำมะรงเขยแลพะทำมะรงยามในตายเป็นหลายคน พากันหนีลงไปข้างล่างทางสำเพ็ง พระอินทรเดชได้เห็นพวกพม่าเดินเกรียวกราวไล่ฟันผู้คนร้องอื้ออึงกึกก้องลงใจรีบเร่งเข้ามาในพระราชวังเข้า

เผ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกว่าราชการอยู่ที่ท้อง
สนามหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั่งนิ่งอยู่ มิรู้ที่จะกราบทูล
ออกได้ตกตะลึงใจอยู่เป็นครู่ แล้วจึงกราบทูลว่าพวกอ้ายพม่าที่
จำไว้ณคุกพร้อมใจกันลุกลามขึ้นพันขุนพิศดีแลพะทำมะรงตาย
แล้วพากันไล่ฟันผู้คุมอ้อองลงไปตามทางท้องตลาดสำเพ็ง จะ
มีต้นเหตุขึ้นประการใดข้าพระพุทธเจ้าไม่ทราบ ครั้นได้ทรงสดับ
แล้ว มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้เจ้ากรมปลัดกรมพระ-
ตำรวจกรมล้อมพระราชวัง แลกรมอื่นๆ รีบเร่งลงไปตามจับ
พวกพม่าเหล่าร้ายให้จงได้ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้รับสั่งก็พา
กันไปตามจับพวกอ้ายพม่าเหล่าร้ายได้ตัวในวันนั้นบ้าง ได้ที่
เรือกที่สวนบ้าง ได้ที่บ้านพระยาทวายบ้าง จับได้พม่า ๖๕ คน
เอาตัวมาชำระไต่ถามซัดถึงพระยาทวายว่าคบคิดพร้อมใจกันแล
นัดหมายกับพระยาทวายว่ารู้เห็นด้วย จะพากันอพยพหนีไป
ความเรื่องนี้นักโทษในคุกทราบความแล้ว ได้ให้กราบทูลพระ-
เจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นพิพิธฯ ไม่ทรงเชื่อกลัวความเสีย ครั้น
พม่าแหกคุกขึ้นจับตัวมาได้ไต่ถามซัดถึงพระยาทวายจึงเอาตัว
พระยาทวายมาชำระกรับเป็นสัตย์ แล้วให้เอาตัวพระยาทวายกับ
พม่าหกสิบห้าคนไปประหารชีวิตเสีย เมื่อณวันพฤหัสบดีเดือนหก

ขึ้นห้าค่ำ พม่านอกจากที่จับได้ ๔๒ คนหายสูญไปสิ้นไม่ได้ความ พม่าทวายพวกพระยาทวายที่ยังอยู่ก็เอามาใช้ราชการเป็นสองผลัด ให้เข้าเวรวันหนึ่งออกวันหนึ่งเพื่อจะระวังมิให้หนีได้

สถาปนาสมเด็จพระสังฆราช

ครั้นมาถึงวันพุธ เดือนหก แรมสิบเอ็ดค่ำ เวลาเช้าสองโมง สมเด็จพระสังฆราชศุกถึงแก่มรณภาพ ครั้นถึงวันพฤหัสบดี เดือนเก้า แรมเจ็ดค่ำ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมฯ ให้พระวันรัตนวัดเลียบ เป็นที่สมเด็จพระสังฆราช

ได้พระยาเสวตรไอยราช้างเผือกเมืองเชียงใหม่

ในปีชวดอัฐศกนั้น ลาวมีชื่อหมอควาญไปเที่ยวโพนช้างในป่าแขวงเมืองเชียงใหม่ คล้องได้ช้างพลายช้างหนึ่ง เมื่อวันพุธ เดือนหก แรมสามค่ำ รูปงามหูหางสรรพเอาเข้าไม้ไว้แล้วกกลับมาที่ชุมรุม เวลาค่ำวันนั้นฝนตกหนัก ครั้นรุ่งขึ้นเวลาเช้า เจ้าของออกไปดูเห็นช้างนั้นขาวเปลืองออกไปทั้งตัว รู้ว่าเป็นช้างเผือก จึงเอาความมาบอกกับสนามว่าคล้องได้ช้างเผือกช้างหนึ่ง สนามจึงไปแจ้งความแก่พระยาเชียงใหม่น้อยธรรม ๆ ออกไปดูเห็นช้างลักษณะเลี่ยมขนตัวขนหางอัณฑโกสขาวบริสุทธิ์

เป็นช้างเผือกแท้ แลสีตัวนั้นเปลี่ยงเป็นแห่ง ๆ ยังไม่ขาวทั่วตัว จึงให้ปลูกโรงขึ้นที่หน้าเมือง นำช้างนั้นมาเข้าไม้ ผูกหัดขัดสีกเปลี่ยงออกไปทั้งตัวเป็นเผือกเอก วัดได้สูงสามศอกคืบหกนิ้ว จึงได้บอกลงมากราบทูลพระกรุณา โปรดให้มีตราขึ้นไปว่าผูกหัดเชือกรายแล้วให้ส่งลงมา พระยาเชียงใหม่ก็คุมช้างมาลงแพที่เมืองกำแพงเพชร มาถึงเมืองใดก็ให้สมโภชมาทุกเมือง ลงมาถึงกรุงเทพมหานครวันพฤหัสบดี เดือนสิบเอ็ด ขึ้นห้าค่ำ ปีชวดอัฐศก ได้แห่ขึ้นจากแพ เสด็จพระราชดำเนินลงมารับ กับแต่งช้างเหมือนอย่างเมื่อครั้งรับพระยาเสวตรกุญชรไปเข้าโรงสมโภชที่หน้าพระที่นั่งพลับพลาสูง มีการมหรสพสมโภชสามวันสามคืนแล้ว พระราชทานชื่อขนานว่าเป็นพระยาเสวตรไอยราวรพาหนะนารถ อิศราราชบรมจักร ศรีสังขศักดิ์อุโบสถ-คชคเชนทรชาติ อาชาไนย เผือกผ่องสิบรัสมิ เฉลิมยุทธยาตรา วิมลมังมงคล ชัยสกลเลิศฟ้า แล้วแห่เข้ามาผูกไว้ในโรงพระราชวัง สวดมนต์ทำขวัญอีกคราวหนึ่ง แล้วพระราชทานหมอควาญผู้คล้องเป็นเงินตราเสื้อผ้า พระยาเชียงใหม่นั้นก็โปรดเลื่อนขึ้นเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ช้างเผือก

พระราชาคณะต้องอธิกรณ์

ครั้นมาถึงเดือนสิบสอง มีโจทก์พ้องพระพุทธโฆษาจารย์บุนศรี วัดมหาธาตุ พระญาณสมโพธิเคมวัดนากกลาง พระมงคลเทพจัน วัดหน้าพระเมรุกรุงเก่าว่า กระทำเมถุนปาราชิกจนมีบุตรเตียโตหลายคน โปรดให้กรมหมื่นรักษรณเรศวร กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ กรมหมื่นสุรินทรักษ์ เป็นตระลาการชำระพิจารณาได้ความจริง ให้ลงพระราชอาชญาส่งไปจำไว้ ณ คุก

กรมหมื่นศรีสุเรนทร์ทิงบัตรสนเท่ห์

ครั้งนั้นกรมหมื่นศรีสุเรนทร์ ซึ่งเป็นศิษย์นายสพุทธโฆษาจารย์ไม่เห็นด้วย ก็ทิ้งหนังสือเป็นคำโคลงหยาบช้าต่อตระลาการกระทบกระทั่งถึงพระเจ้าแผ่นดินด้วย จึงโปรดให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลพิจารณาหนังสือทิ้ง กรมพระราชวังได้ประชุมพระราชวงศานุวงศ์ กับนักปราชญ์ทั้งหลายพิจารณาโคลง พิจารณากลงเนื้อเห็นว่าเป็นสำนวนผู้โอยู่กรมหมื่นศรีสุเรนทร์แน่แล้ว จึงรับสั่งให้หากรมหมื่นศรีสุเรนทร์มาซักถามก็ไม่รับ จึงให้ลงพระราชอาชญาเฆี่ยนถามจึงได้รับเป็นสัตย์ กรมหมื่นศรีสุเรนทร์ทนอาชญาไม่ได้ ก็สิ้นชีพในทิม แล้วมิได้บอกหมายให้ถอดชื่อเหมือนอย่างหม่อมเหมน ข้าราชการ

เพศทูลลางคนก็ออกพระนามว่าพระองค์เจ้าคันธรศบ้าง ออกพระนามว่ากรมหมื่นศรสุเรนทร์บ้าง

ครั้นชำระความกรมหมื่นศรสุเรนทร์แล้ว กมฺปุทังหนังสือหยายข้าในพระราชวัง โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นตระลาการพิจารณาให้คันลายมือเจ้าแลเจ้าจอมทุกเรือน เอามาสอบกับหนังสือทัง กฎุกลายมือพระ-องค์เจ้ากระษัตรซึ่งเป็นภกคันของพระองค์เจ้าสุริยวงศ์ ได้ไล่เลียงไต่ถามพระองค์เจ้ากระษัตรก็ยังหารับไม่ จึงมีพระราชดำรัสให้ลงพระราชอาชญาจำไว้ที่หลังห้องพระสุคนธ์ พระองค์เจ้ากระษัตรได้ให้โขลนทุคมนั้นไปซื้อกระดาษดินสอมาให้ ได้เขียนหนังสือทนั้นแล้วใช้ให้คลายบุตรพระสุริโยทัย เอาไปทิ้งที่ท้องพระโรงอีกครั้งหนึ่ง คลายคนนี้เป็นคนรำแต่พระราชทานให้เป็นบุตรของพระองค์เจ้ากระษัตร จึงได้มาเยี่ยมเยือนพระองค์เจ้ากระษัตร ตระลาการถามกรับทั้งสองคน

เรื่องหนึ่งท่าสเจ้าจอมมารดาพิมพ์ร้องกล่าวโทษว่าเจ้าจอมมารดาพิมนั้นรักใคร่เป็นชู้กับพเขยชื่อนายสุด ครั้นเอาตัวมาชำระกรับเป็นสัตย์ เรื่องหนึ่งอุพนักงานมัสการพ้องกล่าวโทษนิมคนรำเป็นบุตรหลวงราชโยธาเทพ ว่ารักใคร่ให้เพลงยาว

กับนายรอดเป็นขุนหมื่นในกรมช่างทหารใน เข้ามาทำเรือนในพระราชวัง การก็เป็นแต่พูดจานัดหมายให้ยกบ่วยจะออกนอกราชการ หม่อมเจ้าอุ่นในกรมหลวงนรินทรณเรศร กับปรางพี่ของนมรู้เห็นด้วย เอาตัวมาจำไว้ที่ทิมสวนซ้าย ครั้นเกิดความหนังสือทิ้งพระองค์เจ้ากระษัตรขึ้น ผู้ชำระค้นลายมือได้เพลงยาวนายช้อยที่เรือนหม่อมเจ้าอุ่น หม่อมเจ้าอุ่นจึงทิ้งหนังสือซ้ำอีก รับสั่งให้ประหารชีวิตอ้ายชายช้อยหนึ่ง อ้ายรอดหนึ่ง อ้ายศุกหนึ่ง หญิงพระองค์เจ้ากระษัตรหนึ่ง หม่อมเจ้าอุ่นหนึ่ง เจ้าจอมมารดาพุ่มหนึ่ง คล้ายบุตรพระศรีโรทหนึ่ง แหโขลนหนึ่ง นมปรางคนรำสอง รวมสิบคนแต่พระองค์เจ้ากระษัตรนั้นโปรดให้ไปสำเร็จโทษเสียด้วยท่อนจันทน์ แต่ก็มิได้บาดหมายให้ถอดพระนาม คงเรียกว่าพระองค์เจ้ากระษัตรดังเก่า ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวครั้งนั้นไม่โปรดความหยาบช้าถ้าผู้ใดหากันด้วยหยาบช้าแล้ว ชำระเป็นสัตย์ควรตายก็ตาย ควรจำคุกก็จำคุก

พระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าพามงกุฎ

ครั้นมาถึงวันจันทร์ เดือนสิบเก้าค่ำ โปรดให้แห่พระสังฆราชวัดเลียบ ไปอยู่วัดมหาธาตุในชีวด เดือนสิบ พระฤกษ์

จะได้โสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติเทวา วงศ์พงศ์ศิวรกษัตริย์ โปรดให้ทำเขาไกรลาสชั้นทศลาหน้าทิมดาบตำรวจออกไปสูงเจ็ดวา มีมณฑปยอดเขา มีราชวัติฉัตร เครื่องสูงล้อมพระมณฑป ในพระมณฑปยอดเขาตั้งระย้ากงทองคำมีกงข้างล่างหกกงนั้น เป็นรูปกินนร ชั้นสองสี่กงทำเป็นรูปดอกไม้มีพู่กลิ่นทองคำห้อย ชั้นสามพระโกศลงยาราชาวดีบรรจุพระบรมธาตุเรียกว่า ระย้ากินนร สำหรับตั้งในการพระราชพิธีใหญ่ ๆ ทิมเทียนไขยข้างมณฑปใหญ่ มีมณฑปน้อยสองข้างตั้งพระไชยน้อยข้างขวา พระแก้วเชิงแสนข้างซ้าย มีเครื่องทรงนมัสการโต๊ะถมสี่ขาพานสองชั้นเครื่องหนึ่ง มณฑปน้อยเหนือตั้งพระอิศวรพระอุมาพระพิฆเนศวร มณฑปใต้ตั้งพระนารายณ์ พระลักษณมหาพรหมเหศวร มีเครื่องทรงนมัสการทั้งสองแห่ง ในพระมณฑปใหญ่มีหม้อน้ำมนต์ศิลาตั้งน้ำพระปริตมีพระสงฆ์สวดห้ารูป มณฑปสี่มุมมีรูปหุ่นเครื่องทองคำทั้งสี่มณฑป มีสระอโนดาตแลท่อไขน้ำออกจากปากสัตว์ทั้งสี่ คือ ราชสีห์, โค, ช้าง, ม้า แลรูปสัตว์จตุบาททวิบาทในพระหิมพานต์ต่าง ๆ หลายอย่าง พระยาครุฑแลกินนร พระยานาค พระยาช้างอัฐทิศ ซึ่งสถิตย์อยู่ตามทิศเชิงเขาพระเมรุมาประดับแต่งไว้ในบริเวณทุกสิ่งทุกประการ

ครั้นการเสร็จแล้ว เมื่อณวันอังคาร เดือนสิบสองค่ำ เวลาบ่ายตั้งกระบวนแห่เครื่องขาว เกณฑ์จตุสดมภ์แลมุขมนตรีที่ได้รับพระราชทานพานทองเป็นเครื่องอิสริยยศเป็นคู่เคียงแห่ไปพังพระสงฆ์เจริญพระปริตที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท รุ่งขึ้นณวันศุกร์ เดือนสิบสามค่ำ เวลาเช้าพระฤกษ์ได้โสกันต์บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเหนือผ้าซึ่งปักเป็นรูปราชสีห์หมีเทพชุมนุม แล้วเสด็จกลับออกไปสรงน้ำไหลออกจากปากสัตว์ทั้งสี่ ครั้นสรงแล้วก็ทรงผลัดที่พลับพลาน้อยที่ศิหรดทรงภูษาขับเขียนทองฉลองพระองค์กรุยเฉวียงพระอังสา เจ้าพระยาอัครมหาเสนา เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราชขุนพระกรเสด็จขึ้นไปทางบัจจิมทิศ บนพระมณฑปยอดเขาเข้าไปเฝ้าพระอิศวร ครั้นนนกรมหลวงพิทักษมนตรี แต่งพระองค์ทรงเครื่องเป็นพระอิศวรประทานน้ำมหาสังข์ทักขิณาวัฏ แล้วประทานพรเครื่องต้นทรงรับแล้ว ทรงเครื่องบนมณฑปเสร็จแล้ว อัครมหาเสนาบดีผู้ใหญ่เชิญเสด็จกลับมาทางบันไดข้างทิศทักษิณ กระบวนแห่ก็ผลัดเครื่องแดงทั้งสิ้น เสด็จประทับที่เกย พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จส่งขึ้นพระที่นั่งพุดตาน ตามโบราณราชประเพณีโสกันต์เจ้าฟ้า แห่เวียนประทักษิณเขาไกรลาสสามรอบ

แล้ว ก็แห่เข้าในพระราชวัง ครั้นเวลาบ่ายตั้งใบศรีแก้ว ใบศรีทอง ใบศรีเงิน แห่เครื่องแดงไปสมโภชเวียนพระเทียน บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เสด็จนั่งเหนือพระแท่นราชอาสน์ ยกเป็นรูปราชสีห์เวียนพระเทียนแล้ว ก็แห่เสด็จกลับเข้าในพระบรมมหาราชวัง เวลาบ่ายก็แห่มาสมโภชอีกสองวันเป็นสามเวลา พระราชทานเงินทองเป็นของสมโภช แล้วพระวงศานุวงศ์เสนาบดีกพากันสมโภชตามผู้ใหญ่ ผู้น้อย ครั้น ณ วันจันทร์ เดือนสิบแรมค่ำหนึ่ง แห่ผอบซึ่งไว้พระเกศาเป็นกระบวนเรือ ลงไปลอยที่ท้ายพระบรมมหาราชวัง เสร็จการโสกันต์

ได้พระยาเศวตคชลักษณ์ช้างเผือกเมืองน่าน

เมื่อ ณ วันพุธ เดือนอ้าย แรมเจ็ดค่ำ ปีชวดอัฐศก ลาวมชอหมอควาญไปเที่ยวโพนช้างในป่าแขวงเมืองน่านคล้องได้ช้างพลายเผือกช้างหนึ่ง รูปงามหูหางสีขี้ม้าแลเล็บขนตัวขาวแต่สีตัวนั้นเจือเหลืองไปหน่อยหนึ่ง เหมือนสีกระบอเผือก เท้าหลังข้างซ้ายนั้นถูกเชือกบาศคล้องหมั้นข้อลงมากระชาก เท้าแพลงเพราะฉะนั้นจึงได้เดินขากะเผลกไป พระยาน่านเอามาผูกหัดวัดได้สูงสามศอกสองนิ้ว บอกลงมากราบทูลพระกรุณาทราบแล้ว จึงโปรดให้มีตราขึ้นไปว่าผูกหัดเชือกรายแล้วให้นำลงมา

ลุศักราช ๑๑๗๙ ปีฉลูนพศก เบนบท ๙ พระยาน่านนำช้าง
ลงมาถวายถึงกรุงเทพมหานคร เมื่อ ณ วัน ๕ ๆ ๕ ๙ ค่ำ เสด็จ
ลงไปรับถึงท่า เจ้าพนักงานจัดการเหมือนอย่างรับพระยาเศวตร
กุญชร แลพระยาเศวตรไอยรากผูกเครื่องแต่งลงมารับด้วย
ให้แห่ขึ้นมาเข้าโรงทหน้าพระที่นั่งพลับพลาสูง มีการมหรสพ
สมโภชสาม วัน ๓ คน พระราชทานชื่อขนระวางเป็นพระยาเศวตร
คชลักษณ์ประเสริฐศักดิ์สมบูรณ เกิดตระกูลสารสิบหมู่ เผือก
ผู้พาหนะนารถ อศรราชธำรงบัณฑรพงษจตุรภักตร สุรารักษ์
รังสรรค์ ผ่องผิวพรรณผุดผาด ศรีไกรลาศเลิศลบ เฉลิมพิภพ
อยุธยาขัณฑเสมามณฑล มงมงคลเลิศฟ้า แล้วแห่เข้ามาผูก
โรงไว้ในพระราชวัง สวดมนต์ทำขวัญอีกคราวหนึ่ง แล้วโปรด
พระราชทานเสื้อผ้าเงินตราแก่หมอควาญพระยาน่านเป็นอันมาก
พระยาน่านนั้นไม่ได้เลยทขึ้นเหมือนเมืองเชียงใหม่ ก็เพราะ
เป็นเจ้าพ้าเมืองน่านมาแต่เดิมแล้ว จึงทรงพระราชดำริว่า ช้าง
เผือกสามช้างนี้เป็นช้างเผือกเอกเหมือนอย่างพระเทพกุญชร
จะต้องทำโรงไว้ให้เป็นพระเกียรติยศสำหรับติดแผ่นดินอยู่ แล
ทรมกำแพงพระราชวังชั้นในหว่างประตูสนามราชกิจประตู

พรหม พอจะปลูกได้อีกสักสี่โรง จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม
ให้เกณฑ์ข้ากรมพระตำรวจทำสองกรมต่อหลัง ทำเป็นโรงช่อ
ฟ้า ครั้นการทำโรงเสร็จแล้วก็ย้ายพระเทพกุญชรมาผูกไว้ที่โรง
ริมประตูสนามราชกิจเป็นที่หนึ่ง ย้ายพระยาพระเสวตรกุญชรมา
ผูกโรงไว้ที่สอง ย้ายพระยาเสวตรไอยรามาเป็นโรงที่สาม ย้าย
พระยาเสวตรคชลักษณมาผูกโรงไว้ที่สี่ โปรดให้เพิ่มพระนาม
ขึ้นว่า พระยาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวพระเจ้าช้างเผือก จึง
กำหนดลงก็ทำเป็นธงช้างเผือกอยู่ในวงจักรได้ใช้ธงช้างแต่
นั้นมาจนกาลทุกวันนี้ ก็เป็นธงสำหรับแผ่นดินไป จะแก้ไข
อย่างไรต่อไปก็ไม่ได้ ด้วยเป็นธรรมเนียมรู้ทั่วกันทั้งโลกแล้ว

เริ่มทำพิธีวิสาขบูชา

ครั้นถึง ณ วันพุธ เดือนหก ขึ้นสิบห้าค่ำ สมเด็จพระ
สังฆราชถวายพระพรให้ทรงทำการวิสาขบูชาเป็นปฐมตั้งแต่
นั้นมา

นายนกเผาตัว

เมื่อ ณ วันพุธ เดือนเจ็ด แรมเจ็ดค่ำ วันนั้นฝนตกหนัก
ตั้งแต่เวลาพลบจนสิบเอ็ดทุ่มจึงหยุด ครั้นเวลาเช้าชายหญิงจึง
มาเห็นนายนก เผาตัวอยู่ใต้ต้นไม้พระศรีมหาโพธิที่หน้าพระ

อุโบสถเก่าวัดแจ้ง แต่ไฟนั้นดับแล้ว มีความเล่าไว้ว่าเมื่อก่อนประมาณเดือนเศษ นายนกได้บอกแก่ญาติมิตรชาวบ้านที่ชอบกันว่า นายนกจะประพฤติสุจริต ทำบุญรักษาศีลตั้งจิต ปรารถนาพระนิพพานธรรม แต่นั้นมานายนกก็ปฏิบัติมักน้อย ละบ้านเรือนญาติมิตรเสีย ออกไปสมาทานศีลเจริญภาวนารักษาจิตอยู่ในการเปรียญเก่าวัดแจ้ง จะได้เย็นกังวลด้วยการบำรุงกาย แลกิจที่จะบริโภคนั้นหามิได้ เมื่อใครจะมีน้ำใจ ให้อาหารก็ได้บริโภคบ้าง ลางทีไม่ได้บริโภค อดอาหารมื้อหนึ่งบ้าง ลางวันก็ไม่ได้บริโภค ทรมานตนมาจนวันเผาตัวตาย เมื่อนายนกจะเผาตัวนั้นจะได้บอกกล่าวญาติมิตรผู้หนึ่งผู้ใดหามิได้ คนทั้งปวงเมื่อเห็นศพนายนกก็พากันทำบุญสักการบูชาศพนายนกเย็นอันมาก

ครั้นมาถึง ณ เดือนแปด บูรพาสาธ ทาสเจ้าขอมมารดาม่วงแจ้ ในพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งเป็นบุตรเจ้าสัวแจ้พ่องนายว่าทำเสน่ห์ยาแฝด โปรดให้ชำระก็ได้ความจริง จะให้เอาไปประหารชีวิตเสีย ขอมมารดาม่วงแจ้ทรงครรภ์ พระองค์เจ้าอยู่จึงได้งดไว้

กรมพระราชวังบวรสถานมงคลสวรรคต

พอกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงพระประชวรพระโรคเป็นพระยอดที่พระที่นั่ง โปรดให้แพทย์ผ่าพระยอดแตกทำพิษมากออกไป ครั้น ณ วันพุธ เดือนแปด อุตราสาธ ขึ้นสามค่ำ เวลาห้าโมงเช้า แปดบาท เสด็จสู่สวรรคตพระที่นั่งวายุสถานอมเรศร์ ครั้นเวลาบ่ายห้าโมงพระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จขึ้นไปทรงน้ำทรงเครื่องเสร็จ แล้วเชิญพระศพเข้าสู่พระโกศแล้วประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่งพุทธาสวรรค์ ครั้งนั้นโปรดให้หมายประกาศให้โกนผมทั้งแผ่นดิน พระองค์ประสูติวันจันทร์ เดือนห้า ขึ้นเจ็ดค่ำ ปีมะเส็งเบญจศก ศักราช ๑๑๓๕ ปี พระชนม์สามสิบหกพระพรรษา สี่เดือนยี่สิบวัน ได้ดำรงอยู่ในที่อุปราชาสมบัติเจ็ดปีสิบเอ็กเดือน ศิริพระชนมายุสิบหกพรรษา มีพระราชบุตรยี่สิบสอง พระราชธิดาสิบเจ็ดรวมสามสิบเก้าองค์ พระองค์ได้สถาปนาวัดลิงขบบางอ้อวัดหนึ่ง พระราชทานชื่อวัดบวรมงคล วัดประโคนวัดหนึ่ง พระราชทานชื่อวัดคุสุต กับวัดทรงธรรมเมืองนครเขื่อนขันธ์วัดหนึ่งเป็นสามวัด สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าให้เจ้าพนักงานเริ่มการทำพระเมรุมาศขนาดใหญ่ที่ท้องสนามหลวง

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าพ่ามงกุฎทรงผนวช สามเณร

ในเดือนแปด อุตราสาธ ขึ้นสิบเอ็ดค่ำนั้น ได้ตั้งพิธีแห่ทรงผนวชสามเณร สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าพ่ามงกุฎสมมุติเทวาวงศ์พงศ์อดิศรกษัตริย์

ครั้นถึงเดือนสิบสองขึ้นแปดค่ำ ได้ถวายเทศน์กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงพระราชศรัทธาโดยลำพังพระองค์ ตั้งโรงใหญ่ในวังนอกเป็นการบูชา การทำกระจาดใหญ่ครั้งนั้นเป็นการเอิกเกริกคนมาดูเป็นอันมาก

เมื่อ ณ วันอังคาร เดือนสิบแรมสิบค่ำ เวลาเช้า นายควาญช้างขช้างเนียมลงน้ำที่ท่าพระ ช้างนั้นเลยจมลงไปในน้ำหมอกถอดชนัก ควาญก็ปลดเชือกผูกขึ้นมาได้ไม่ตายแต่ช้างนั้นหายไป ต่อรุ่งขึ้นจึงได้ศพลอยขึ้นข้างล่าง ไม่รู้ว่าเป็นเหตุการณ์สิ่งไร

งานพระเมรุกรมพระราชวังบวรฯ

ครั้นจุลศักราช ๑๑๘๐ ปีขาลสัมฤทธิศก เป็นปีที่ ๑๐ เจ้าพนักงานทำการพระเมรุกรมพระราชวังเสร็จแล้ว ครั้น ณ เดือนห้า ขึ้นสิบค่ำ ได้เชิญพระบรมธาตุขึ้นสู่พระยานุมาศ ใน

พระราชวังแห่ออกไปเข้าประตูพระเมรุด้านประจิมทิศ ประดิษฐานเหนือพระเขญจา มีการมหรสพสมโภชวันหนึ่งกับครึ่งคน ครั้นเวลาค่ำจุดดอกไม้เพลิง เลิกงานแล้วเชิญพระบรมธาตุกลับเข้าสู่พระราชวังแล้วตั้งขบวนแห่ เชิญพระศพออกจากพระที่นั่งสุธาสวรรค์ ขนพระยานุมาศสามคานออกประตูพรมทวารแห่ลงมาวัดพระเชตุพน ประดิษฐานยนมหาพิไชยราชรถ รุ่งขึ้นวันเดือนห้า ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ เข้ากระบวนใหญ่ แห่ไปทางหน้าพลับพลาสูงลงไปศาลาค่ำไปสู่พระเมรุ ประตูด้านปฤมทิศเวียนพระศพครบสามรอบแล้ว เชิญพระโกศขึ้นประดิษฐานบนพระเขญจา ฝ่ายใต้พระบวรเศวตฉัตรในพระเมรุทอง พระสงฆราชาคณะฐานานุกรมสดับปกรณ์แลพระสงฆสวดพระอภิธรรมทั้งกลาง ๗ วัน ๗ คน ได้มหรสพถวันค่ำรบเจ็ดวันเจ็ดคน ณ วันพฤหัสบดี เดือนห้า แรมสองค่ำ พระยาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ได้พระราชทานเพลิงแล้วให้สมโภชพระอัฐิอีกวันหนึ่ง ๗ วัน ๗ คนหนึ่ง ได้บำเพ็ญพระราชกุศลเป็นค่ำรบแปด ณ วันเสาร์ เดือนห้า แรมสี่ค่ำ ก็ได้ตั้งกระบวนแห่พระอัฐิสู่พระราชวัง

เกิดพายุใหญ่ที่กรุงเก่า

ครั้นมาถึงวันเสาร์ เดือนหก ขึ้นสิบสองค่ำ เวลาพลบ ที่กรุงเก่าเกิดพายุใหญ่พัดยอดพระเจดีย์วัดภูเขาทอง วัดเจ้าขรัว วัดกระยัตรา หักพร้อมกันทั้งสามวัด

ขยายเขตพระบรมมหาราชวัง

ในเดือนหกนั้น ทรงพระราชดำริว่าพระราชวังนั้นแคบนัก ด้วยบ้านเสนาบดีประทับหลังพระราชวังอยู่ เพราะด้วยในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระพุทธเจ้าหลวง ไม่ไว้วางพระราชหฤทัย ด้วยครั้งนั้นพระนครตั้งใหม่ จึงโปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าหลานเธอ และเสนาบดีข้าราชการตั้งวังตั้งบ้านอยู่รอบพระราชวัง กาลนั้นในพระราชวังก็คับแคบไปด้วย พระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าลูกเธอ มีขึ้นเป็นอันมาก ต้องทำตำหนักให้อยู่ทุก ๆ พระองค์ เจ้าจอมข้างในจะอยู่ก็ไม่พอกัน แต่บ้านท่านเสนาบดีผู้ใหญ่ก็ไม่มีตัวแล้ว มีแต่บุตรหลานจึงโปรดให้หาที่แลกเปลี่ยนพระราชทานให้ จึงขยายกำแพงพระราชวังออกไปให้ถึงวัดพระเชตุพน ไว้ถนนใหญ่ในระหว่างนั้น ขยายเขื่อนเพชรตามออกมาได้ที่พระราชวังกว้างขวางออกไป จึงให้ทำประตูสกัดเหนือสกัดใต้ขึ้นพระราชทาน

ชื่อประตูสกัดเหนือว่าประตูพิทักษบวร สกัดใต้ชื่อประตูสุนทรทิศยา

ราชทูตไปเมืองจีน

เมื่อ ณ เดือนเจ็ด ปีชาลสัมฤทธิศก ฤดูสำเภากลับ ทูตไปจีนก็องเมืองจีนกลับเข้ามากราบบังคมทูลว่า ที่เมืองปักกิ่งเมืองกวางตุ้งกวด เศรษฐีมีทรัพย์มากทำสวนประกวดประขันกันขุด สระทำภูเขาเลี้ยงสัตว์ต่างๆ นานาอย่างเหลือที่จะพรรณนา ปลูกต้นไม้ดอกแลไม้ผลมีทุกฤดู ทำกระถางต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ใบเงินใบทองหยกดอกแลผลก็เอาเพชรพลอยอย่างดีมาราคา มาทำขนมเล่นเป็นที่เจริญใจผู้คนไปมามิได้ขาด จึงทรงพระราชดำริว่าแต่เขาเป็นเศรษฐีก็ยังทำสวนที่เที่ยวชมเล่นได้ เราเป็นถึงพระเจ้าแผ่นดินบ้านเมืองก็ใหญ่โต ไม่มีที่โหฐานสำราญราชหฤทัยให้เป็นเกียรติยศแผ่นดินไว้บ้าง ชาวนานาประเทศก็จะหมื่นประมาทว่าเป็นเมืองเล็กน้อย จะต้องทำขึ้นไว้สักแห่งหนึ่งให้ชาวนานาประเทศ แลหัวเมืองประเทศราชเข้ามาเชยชมแล้วจะได้เลื่องลือไปในเมืองน้อยเมืองใหญ่ ว่าเมืองไทยมีที่ประพาสของพระเจ้าแผ่นดินสนุกสนานยิ่งนัก ทรงปรึกษาด้วยพระราชวงศานุวงศ์ แลเสนาบดี

เห็นพร้อมด้วยกระแสพระราชดำริ จึงโปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เป็นแม่กองให้ทำสระและเก๋งขนาดสวนดอกไม้ในพระราชวังฝ่ายตะวันออก

พระสงฆ์ไทยกลับจากลังกา

ครั้น ณ วันเสาร์ เดือนเก้า แรมค่ำหนึ่ง เจ้าพระยานครบอกส่งพระสงฆ์ไปลังกาเข้ามาถึง พระอาจารย์ดี พระอาจารย์เทพ พระห้องกับพระสงฆ์ทั้งปวงได้เข้าเฝ้าถวายพระพรว่า เจ้าพระยานครศรีธรรมราชให้ซ่อมแซมเรือบรรทุกช้างที่เมืองตรังแล้ว จึงได้ส่งไปลงเรือใช้ใบไป เมื่อ ณ เดือนสิบสามค่ำ ปีกุนสัปตศก แต่พระวิสุทธะระภิกขุรูปหนึ่ง พระรัตนปาลรูปหนึ่ง พระหิรายะรูปหนึ่ง สามรูปไปถึงเมืองตรังก่อนโดยสารเรือไปเกาะหมากไปด้วยพระสงฆ์ไทย แต่พระศาสนวงศ์รูปหนึ่งไปถึงเมืองบ้านดอนดัด อยู่ได้สักเก้าวันสิบวันก็หันสูญไป ยังอยู่แต่พระสงฆ์ไทยแปดรูป สังฆนายกเกณฑ์นายห้างพราหมณ์เป็นคนชอบกับเจ้าพระยานครได้รับซื้อช้างกันเสมอทุกปี ครั้นแจ้งความในหนังสือเจ้าพระยานครแล้ว เที่ยวหาจ้างคนนำทางที่จะไปลังกา คอยท่าอยู่ถึงเดือนหนึ่ง จึงได้ยินแขกต้นหนเคยมาค้าขายเมืองตรังพูดไทยได้เป็นคนนำทาง ไปแต่ผ้าไตร

ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ธูปเทียนของหลวงนั้น ยลมรับไปด้วย เรียกค่าข้างเป็นเงินร้อยแปดสิบรูเบี้ย ออกเดินไปจากเมืองบำบุดบำดัด เมื่อ ณ เดือนห้า แรมหกค่ำ ไปได้เจ็ดสิบหกวัน ถึงท่าข้ามไปเกาะลังกา ยลมข้างเรือไปส่ง ไปวันหนึ่งถึงเกาะลังกา ขึ้นเดินไป จากท่าเรือออกสามวันถึงเมืองอนุราธ ณ วันเดือนแปด ปฐมาสาธ ขึ้นสิบห้าค่ำ ปีชวดอัฐศก พักอยู่ที่เมืองอนุราธสามวัน กุมารสิยมเป็นใหญ่อยู่ที่เมืองอนุราธนั้น จัดคนนำทางไปส่งเมืองสิงขัณฑะ เดินไปได้สิบหกวัน ถึงคลองน้ำชื่อว่าวาฬุกะคงคา ณ วันเดือนแปด ทุติยาสาธ ขึ้นค่ำหนึ่ง ขุนนางเมืองสิงขัณฑ์ทราบว่า พระสงฆ์ไทยไปถึงคลองวาฬุกะคงคา จึงแต่งให้พันนายบ้านแลราษฎรออกมาปฏิบัติทำปะรำดาดผ้าขาวให้พักอาศัยอยู่คนหนึ่ง

รุ่งขึ้น ณ วันเดือนแปด ทุติยาสาธ ขึ้นสองค่ำ พระสงฆ์สามเณร ราษฎรชายหญิงออกมารับแห่เข้าไปในเมืองสิงขัณฑ์ให้ไปอยู่วัดบุบผาราม เจ้าเมืองอังกฤษนั้นยังเอาใจชาวลังกาอยู่ ให้เห็นว่าเลอมใสนับถือพระพุทธศาสนา พระสงฆ์เคยได้นิตยภัตจตุปัจจัยมาแต่ก่อนอย่างไรก็ให้อย่างนั้น พระสงฆ์ไทยก็ได้ด้วย แลพระสังฆนายกพระอนุนายกก็ช่วยทำนุบำรุงพา

ไปหาเจ้าเมืองอังกฤษ ขอลูกกุญแจมาเปิดพระทนตธาตุให้นมัสการมหิทหาร อยู่รักษาแล้วก็พาไปนมัสการพระพุทธยาทยนยอดเขาสูง แล้วได้ไปเที่ยวนมัสการพระเจดียฐานที่ใหญ่ ๆ ทุกแห่ง อยู่ได้สิบสองเดือนจึงเข้าลาพระสังฆนายก พระอนุนายก พระสังฆนายก พระอนุนายก ประชุมทำสมณสาส์นตอบให้เข้ามาถึงสมเด็จพระสังฆราช ณ กรุงเทพมหานคร ในสมณสาส์นนั้นว่าพระสังฆนายก พระอนุนายก ได้ช่วยทำนุบำรุงพระสงฆ์ไทยตั้งแต่ไปจนกลับมา มีความผาสุกสบายทุกองค์ จัดได้พระเจดีย์แก้วผลึกสูงแปดนิ้วบรรจุพระบรมธาตุห้าพระองค์ พระพุทธรูปกะไหล่ทองคำหน้าตักห้านิ้วองค์หนึ่ง ฉลองพระเนตรองค์หนึ่ง ถวายเข้ามาในสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน แล้วจัดได้พระเจดีย์ กะไหล่ทองคำองค์หนึ่ง สูงสิบสองนิ้วบรรจุพระบรมธาตุสามพระองค์ แว่นตาศิลาหนึ่ง ถวายสมเด็จพระสังฆราช พระเจดีย์เงินสูงสิบสองนิ้วบรรจุพระบรมธาตุสามพระองค์ แว่นตาศิลาอันหนึ่งถวายสมเด็จพระวันรัต ได้หน่อพระมหาโพธิเข้ามาหักต้นออกจากเมืองสิงขณฑ์

ณ เดือนเจด แรมหกค่ำ ปีฉลูนพศก เจ้าเมืองกลิมปู อังกฤษฝากเรือลูกค้าส่งเข้ามาเมืองบำบุดบำดัด สังฆนายกเกณฑ์

เศรษฐีเสียค่าระวางให้เรือกำปั่นลูกค้า ซึ่งจะมาค้าขายที่เมืองเกาะหมาก เป็นเงินสลึงหนึ่งเหรียญ ขนพักอยู่ที่เมืองเกาะหมากสี่เดือน เจ้าพระยานครทราบว่าพระสงฆ์ซึ่งไปลังกา กลับมาถึงเมืองเกาะหมากแล้ว จึงให้ผู้รั้งกรมการเมืองตรังแต่งเรือออกไปรับเข้ามาอยู่ที่เมืองนครหกเดือน จึงแต่งเรือส่งเข้ามาณ กรุงเทพมหานคร ณ วันเดือนเก้า แรมค่ำหนึ่ง ปีขาล สัมฤทธิศก ต้นมหาโพธินั้นพระอาจารย์ขอเอาไปปลูกเมืองกลันตันต้นหนึ่ง เจ้าพระยานครขอเอาไว้ปลูกที่เมืองนครสองต้นได้เข้ามาถวายสามต้น โปรดให้ปลูกไว้วัดสุทัศน์ต้นหนึ่ง วัดมหาธาตุต้นหนึ่ง วัดสระเกษต้นหนึ่ง แล้วทรงตั้งอาจารย์ดีเป็นที่พระคัมภีร์ปรีชา ตั้งอาจารย์เทพเป็นพระคัมภีร์ปัญญาวิสารเถร พระห่วงนั้นทรงเห็นว่าได้เรียนหนังสือรู้ภาษามคธมาก ใช่ด้วยเป็นล่ามโต้ตอบด้วยชาวลังกาไม่เสียรัดเสียเปรียบเป็นคนฉลาดไหวพริบดี จึงตั้งให้เป็นพระวิสุทธิมุนีเป็นราชาคณะทั้งสามรูป นอกจากนั้นได้ถวายไตรย์นิตยภัตเดือนละแปดบาทบ้าง หกบาทบ้าง

การสร้างสวนขวา

ฝ่ายพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ได้รับสั่งแล้ว จึงกะเกณฑ์ข้าราชการแบ่งหน้าที่ให้จัดการ สถาปนาพระ

มหามนเทียรองค์ใหญ่ มีมุขสามด้านเป็นที่ประทับองค์หนึ่ง แล้วให้ขัดการขุดสระใหญ่ข้างสระนั้นลงเขอนแล้วก่ออิฐบังหน้าเขอน พื้นสระนั้นให้ปูอิฐถอปูนทั่วไป ทำเหมือนอ่างแก้วให้ขุดท่อน้ำเป็นสามสายยิดเข้าน้ำถ่ายไปได้ สะอาดเป็นอันดีไม่มีเลนตมแลมีเกาะน้อยแลเกาะใหญ่รายเรียงไปในสระเป็นหลายเกาะชักตะพานถึงกันทำเก๋งแลก่อภูเขา ไว้รอบเกาะๆ ละสองเก๋งบ้าง สามเก๋งบ้าง ขอบสระใหญ่นั้นให้ก่อภูเขาทำเก๋งลงที่ลาดๆ ที่วงที่เหมือนอย่างแพขอดไว้รอบสระ เรียกว่าแพหลังเก๋งแพให้ปลูกต้นไม้ใหญ่ๆ มีผลต่างๆ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นศักดิพลเสพเป็นแม่กองก่อภูเขาแลปลูกต้นไม้ หน้าเขอนเพชรชั้นในมีกำแพงล้อมรอบพระราชอุทยาน รอบกำแพงด้านตะวันออกโปรดให้ทำเก๋งหน้าถึงยิดเนื่องกันไป ตั้งแต่ประตูราชสำราญลงมาด้านใต้ ด้านตะวันตกตลอดถึงประตูกลมแลให้ทำพระที่นั่งอย่างฝรั่งพื้นสองชั้นขนองค์หนึ่งทรงพิณมโหรีแลทำย่อมทรมน์เป็นที่จอดประทับเรือพระที่นั่งสำเภาเก๋งใหญ่ทำเรือเก๋งเป็นที่ประทับอีกแห่งหนึ่ง แลทำย่อมสูงสำหรับทอดพระเนตรแข่งเรือ แลทอดพระเนตรในจังหวัดพระราชอุทยานนั้น แลเก๋งใหญ่ที่เสวยอีกสามเก๋ง แล้วโปรดเกล้าให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ พระยาศรีสุริยวงศ์ ทำเก๋งโรงละครขึ้นเก๋ง

หนึ่ง แบ่งหน้าที่กันทำคนละครึ่ง ๑๕ วันก็แล้ว แล้วมอบให้พระราชวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน แลท้าวนางผู้ใหญ่ในพระราชวังที่สมควรจะแต่งเก๋งแต่งแพได้ ให้เป็นเจ้าของแต่งแพพระองค์ละแพ ฝ่ายหน้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีหนึ่ง กรมขุนอิศรานุรักษ์หนึ่ง กรมหมื่นศักดิพลเสพหนึ่ง กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์หนึ่ง สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎหนึ่ง ให้แต่งเก๋งที่เกาะเป็นส่วนของหลวง ฝ่ายในเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพวดีหนึ่ง พระเจ้าพี่นางเธอพระองค์เจ้าชหนึ่ง พระเจ้าน้องนางเธอพระองค์เจ้านุ่มหนึ่ง พระองค์เจ้าพลับหนึ่ง พระองค์เจ้าจงกลหนึ่ง พระองค์เจ้ามณฑาหนึ่ง พระองค์เจ้ามณีหนึ่ง พระองค์เจ้าดวงสุดาหนึ่ง พระองค์เจ้าศศิธรหนึ่ง พระองค์เจ้าอุบลหนึ่ง พระองค์เจ้าเกษรหนึ่ง พระองค์เจ้าฉมพลหนึ่ง สมเด็จเจ้าฟ้ากุณฑลหนึ่ง พระองค์เจ้าหญิงสุดหนึ่ง พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าลำภูหนึ่ง พระองค์เจ้าใยหนึ่ง พระองค์เจ้าสุนหนึ่ง พระองค์เจ้าวงศ์หนึ่ง พระองค์เจ้าบุบผาหนึ่ง พระองค์เจ้าปุกหนึ่ง พระองค์เจ้าสมจนหนึ่ง พระองค์เจ้าสังวาลหนึ่ง พระองค์เจ้าประภาหนึ่ง พระองค์เจ้าดุสิตาอัษรหนึ่ง พระองค์เจ้าดวงจันทร์หนึ่ง สองพระองค์นั้นในกรมพระราชวังชั้นหนึ่ง พระองค์เจ้าประชุมวงศ์หนึ่ง

พระองค์เจ้านักดาหนึ่ง สองพระองค์ในกรมพระราชวังชั้นสอง รวมพระองค์เจ้าสยเจดหลัง ข้าราชการฝ่ายในเจ้าคุณวังหลวงหนึ่ง เจ้าคุณวังหน้าหนึ่ง เจ้าคุณประสาทหนึ่ง ท้าวทรงกันดานศรหนึ่ง เจ้าจอมมารดาเรียม ซึ่งภายหลังได้เป็นสมเด็จพระศรีสุลาไลยหนึ่ง เจ้าจอมมารดาศรีเขาเรียกว่าเจ้าคุณพหนึ่ง เจ้าจอมมารดาอำภาหนึ่ง คุณหญิงบุตรเจ้าพระยาโกษาสังหนึ่ง จอมทองคำบุตรเจ้าพระยาทรมาหนึ่ง จอมทับบุตรเจ้าพระยารัตนาพิพิธหนึ่ง จอมน้อยพระแสงบุตรพระยาสุนเสนาฉิมหนึ่ง จอมน้อยบุตรเจ้าพระยาพลเทพฉิมหนึ่ง จอมน้อยใหญ่บุตรเจ้าพระยานครหนึ่ง จอมพลับบุตรพระยาศรีราชอากรหนึ่ง จอมหงษ์บุตรพระจุฬาราชมนตรีหนึ่ง จอมอมบุตรพระยาโชฎึกทองจันหนึ่ง จอมบัวทองบุตรพระศรีสมบัติเลยงหนึ่ง รวมข้าราชการสิบแปดหลัง แลเกงแถวร้านหน้าถังก็มอบให้มีเจ้าของต่างๆ ได้ตั้งเครื่องแก้วแขวนโคม แลตั้งโต๊ะเครื่องบูชาตั้งตึกตาเท่าคนนั่งบ้างยืนบ้าง ปั้นให้ละม้ายคล้ายรูปคนจริงๆ มีชอต่างๆ นุ่งห่มแต่งตัวด้วยเครื่องทองจริงๆ แลเกงที่แพนนท่านผู้เจ้าของตกแต่งประกวดประขันกันยิ่งนัก ไม่ได้คิดว่าสิ่งของราคาจะถูกจะแพง สุดแต่จะให้ชนะกันถ่ายเดียว แต่ได้โคมม่อคู่

หนึ่งราคาถึงสิบสองตำลึงกับซ้อแต่ง โปรดให้หาสัตว์จัตุบาท-ทวิบาทต่าง ๆ ควรปล่อยก็ปล่อยไว้ ควรขังก็ทำกรงถักด้วยสวดขังไว้ นกแก้ว นกขุนทอง นกโนรสัตว์ว่า นกทจับคอนก ห้อยแขวนไว้ทุกแห่งทุกตำบล เสียงพลอดแลพูดเซ็งแซ่ไปในพระราชอุทยาน สิ้นพระราชทรัพย์จะนับจะประมาณมิได้ การทำครั้งนั้นสนุกสนานยิ่งนัก ครั้นถึงหน้าฤดูน้ำหน้าฤดูแล้งก็ให้ไขน้ำเข้ามาเต็มเบี่ยมสระ แลโปรดให้มีการฉลองสมโภชพระที่นั่ง ในกลางระหว่างการยังไม่ได้สำเร็จให้นิมนต์สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระวันรัต แลพระราชาคณะอื่น ๆ สวดพระปริตพุทธมนต์ ณ พระที่นั่งเก๋งใหญ่ รุ่งขึ้นเช้าจึงโปรดให้แยกย้ายไปเลี้ยงตามเก๋งตามแพทุกแห่ง เก๋งละสองรูปแพละสองรูป มิละครข้างในสองโรงเล่นประชันกัน เมื่อทำเก๋งที่ประทับในราชอุทยานขึ้นแล้ว เชิญพระบรมธาตุออกไปสมโภชบนเก๋งสูงที่ประทับเก่า เวลาเช้านิมนต์พระสงฆ์ฉันขึ้นไปพระธรรมไตรโลกทองดี ภายหลังเลื่อนที่เป็นสมเด็จพระวันรัตวัดระฆัง ฉันจนอิ่มทุกสิ่ง ทรงพระกรุณาโปรดมากพระราชทานสำรับหลวงให้ฉันบนพระที่นั่งเก๋ง พระราชาคณะแลฐานานุกรมพระครู เข้าอธิการที่ฉันอีกหลายรูปฉันที่เก๋งที่แพ แห่งละสองรูปบ้างสามรูปบ้าง แล้วมีงานสมโภชเวียนเทียน การครั้ง

นั้นทำสามวัน ภายหลังมาโปรดให้ข้าราชการนิมนต์เลี้ยงทุกปี ๆ

การในสระแลเกงนั้น ก็ทรงเปลี่ยนแปลงแก้ไขทำเสมออยู่ เวลากลางวันเสด็จออกทอดพระเนตรพวกช่างทำการ ครั้นเวลาพลบค่ำก็เสด็จออกประพาสลงเรือพระที่นั่งสำปั้นน้อย เจ้าจอมเย็นผู้พายนุ่งยกไหมบ้าง แพรบ้าง สวมเสื้อแลผ้าห่มแพรสลับสีต่าง ๆ คาดเข็มขัดลงเรือสำปั้นลำละหกคน เรือเจ้าคุณวังหลวงลำหนึ่ง เจ้าคุณวังหน้าลำหนึ่ง เป็นเรือตำรวจไปหน้า เรือพาทย์สองลำ เรือดนสี่ลำ เรือพระที่นั่งรองลำหนึ่ง เรือมหาดเล็กเจ้าจอมหม่อมคนรำพายลำละหกคนสี่สองลำ เรือพระองค์เจ้า เจ้าจอมมารดาเป็นเจ้าของ เจ้าจอมเป็นญาติพวกพ้องเป็นคนพายเรียกว่าเรือต่างกรมสี่ลำ เรือข้าราชการแปดลำ คือเรือเจ้าคุณประสาทลำหนึ่ง เจ้าคุณพลำหนึ่ง ท้าวสมศักดิ์มณีลำหนึ่ง เจ้าจอมมารดาเรียมลำหนึ่ง เจ้าจอมมารดาตานลำหนึ่ง เจ้าจอมมารดาอู่ลำหนึ่ง เจ้าจอมมารดานิ่มลำหนึ่ง จอมทองคำบุตรเจ้าพระยาทรมาหนึ่ง พายตามเสด็จเที่ยวทอดพระเนตรเกงแลแพ ที่เจ้านายข้าราชการแต่งไว้ทั่วทุกแห่ง แลลดเลี้ยวไปตามเกาะใหญ่เกาะน้อยนั้น ๆ ครั้นเสด็จขึ้นที่ประทับแล้วเสด็จประทับเกงแพใหญ่น้ำลึกกว่าทุกแห่ง มีพาทย์

มโหรีทำด้วย มีพระราชดำรัสสั่งให้เจ้าจอมพายเรือแข่งกัน แลแล่นไล่กันตามหว่างเกาะ ถ้าเรือที่อยู่โยงออกไล่จับได้ลำหนึ่ง ผู้แพ้ต้องเสียเงินให้ผู้ชนะสามสลึง แล้วเรือลำที่แพ้นั้นก็ออกไล่ต่อไปจับเรือลำอื่นได้ก็ได้เงินสามสลึงเหมือนกัน เมื่อจับกันได้พามาที่เสาโยง หม่อมคนรำเล็กๆ ที่ยังพายเรือไม่ได้มีรับสั่งให้ร้องเป็นลำๆ ต่างๆ เป็นพระราชนิพนธ์ใหม่ว่าเยาะเย้ยถึงคนถือท้ายและเจ้าของเรือลำนั้น ถ้าจับกันไม่ได้เรือหนึ่งเข้าโยงหมดสามเที่ยว เรือไล่นั้นก็ต้องปรับโทษให้รำบ้าง ให้ออกลิงออกยักษ์บ้าง ให้สวมเทริดโมงครุ่มแลสวมงอบบ้าง สวมหน้ากากข้างหลังบ้าง สวมหน้าโขนบ้าง เป็นหน้าเนื้อบ้าง ให้พายเรือไล่จับกันต่อไป เรือลำใดพายไม่สู้แข็งแรงเขาจับได้หลายหนก็ต้องปรับโทษให้เติมลำเหมือนที่กล่าวมาแล้วนั้น แต่บรรดาเรือทั้งปวงจำสำคัญโคมกันได้ทุกลำ ด้วยว่าโคมไม่เหมือนกันสักลำเดียว เล่นอยู่จนเวลาเจ็ดทุ่มเศษ แปดทุ่มจึงเลิก แล้วโปรดให้จ่ายเงินหลวงให้ผู้จับลำละสามสลึงทุกลำ ครั้งนั้นโปรดพระราชทานเงินให้เจ้าคุณวังหลวง เจ้าคุณวังหน้า เจ้าคุณประสาท เจ้าคุณพ เจ้าคุณตานที่เขาเรียกว่าเจ้าคุณวัง แลท้าวนางผู้ใหญ่ทำของสารพรรณต่างๆ นั่งร้านขาย เจ้าจอมหม่อมคนรากพากันเที่ยวซื้อหมูแนมไส้กรอก ลูกบัวลอยลง

ขนมต่าง ๆ ซึ่งวางขายอยู่ทรานหน้าถึงบ้างที่แพบ้าง มาเลียง
กันเป็นหมู่ ๆ ดูสนุกสนานชื่นบานสำราญใจทุกคน พระองค์เจ้า
ท้าวนางเจ้าของมารดาที่เป็นเจ้าของเรือไม่พอใจซื้อไม่น้อยหน้า
กัน ก็จัดหาของกินมาเลียงคนพายเรือของตัว ถ้าเรือล่มก็ให้
ผ้าผลัด แล้วกลับลงพายเรือเล่นใหม่ เสด็จอยู่บนพระที่นั่งเกง
ทรงทอดพระเนตรละครบ้างมโหรีบ้าง สักวาดอกสร้อยบ้าง
เสียงร้องแลเสียงขับไพเราะเป็นที่เพลิดเพลินบันเทิงพระราช-
หฤทัยยิ่งนัก ทรงทอดพระเนตรเรือเล่นไล่เสมอทุกคน ถึงฤดู
เดือนสิบเอ็ดเดือนสิบสอง เสด็จลงทรงลอยพระประทีปที่พระ
ตำหนักแพแล้วเสด็จกลับขึ้นมามีการแห่ผ้าป่าที่ในสระ พระองค์
เจ้าทิมแพต้องเกณฑ์เรือผ้าป่าองค์ละลำ เครื่องเล่นแห่ผ้าป่าม
เรือแห่ ครูละครแต่งเป็นชุนนางสวมเสื้อเข้มขาบ เรือกัญญา
จำอวดพายคนละลำ เรือจำอวดแต่งเป็นพม่าเลียงลงพวกจำอวด
เล็ก ๆ เป็นลงตกระบกระบองสองลำ เรือละครปั่นโยจำอวด
ลำหนึ่ง ทวายผู้หญิงลำหนึ่งสองลำ เรือสักวาวังหลวงบัว
พระสมุทรลำหนึ่ง วังหน้าครูละครลำหนึ่งสองลำ เรือสักวา
ท่านผู้หญิงอู่เจ้าพระยาอภัยภูธรลำหนึ่ง ท่านผู้หญิงเพียนเจ้า
พระยาโกษาสังลำหนึ่งสองลำ เรือแพลงอำแดงเสมลำหนึ่ง
อำแดงมาลำหนึ่งสองลำ เรือพระองค์เจ้ากุขายขนมลำหนึ่ง

แลเล่นแต่ในเวลากลางคืน เวลาเช้าให้ส่งกระจาดผ้าข่าออกไปถวายพระสงฆ์

ครั้งหนึ่งทรงพระราชศรัทธาให้นิมนต์พระธรรมไตรโลกทองดีวัดระฆังกับพระราชาคณะอื่นอีกหลายรูป เข้าไปลงเรือสำปั้นลำละสองรูปบ้างสามรูปบ้าง ให้ผีพายเข้าไปพายหน้าคนหนึ่งท้ายคนหนึ่ง พายเทียวรับบิณฑบาต เจ้าของแพออกนั่งถวายบิณฑบาตทุกแพ รับบิณฑบาตแล้วพระสงฆ์กนั่งฉันไปในเรือ ผีพายๆ เรือเทียวลดเลี้ยวไปให้ดูตามเกาะตามเก๋งแพทุกเกาะ การที่ทรงประพาสเล่นนั้นก็ทรงเสมอมา ครั้นทำเก๋งแลสระเสร็จแล้ว ถึงวันตรุษก็แต่งเก๋งแต่งแพ เจ้าจอมแต่งตัวเสร็จแล้วสวมมงคลย่นพาย เรือแล่นไล่แต่เวลาบ่ายสามโมงไปเสมอทุกวัน โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าต่างกรมบางพระองค์กับขุนนางที่เป็นคนคุ้นเคยสนิทพระองค์เข้าไปเฝ้าในเก๋งเนืองๆ แลราษฎรผู้หญิงก็เข้าไปเที่ยวดูได้ตามสบายไม่ห้าม แต่งเก๋งคราวหนึ่งก็ประพาสไปหลายๆ วันจึงเลิก บ้างหนึ่งแต่งเก๋งคราวหนึ่งบ้างสองคราวบ้าง ถ้าชาวต่างประเทศแลหัวเมืองประเทศราชใหญ่น้อย เข้ามาเฝ้าก็โปรดให้เจ้าพนักงานพาเข้าไปเชยชม ก็เป็นที่สรรเสริญพระเกียรติยศเลื่องลือปรากฏไป

นานาประเทศ เรือสำปั้นทพายแข่งแล่นไล่กันนั้นเดิมเป็นสำปั้นไม้ฉำฉามาแต่เมืองจีน พระยาสุรวงศ์มนตรีเห็นว่าเรือร่านักจึงคิดเอาไม้ฉำฉามาต่อขึ้นเป็นเรือแปลง จุได้ลำละหกคนบ้างเจ็ดคนบ้างวาดเขียน ถวายสำหรับเจ้าจอมลงพายในสระอย่างเรือนั้น พระยาสุรวงศ์มนตรีจึงได้คิดทำเป็นเรือมาดขึ้นยาว ๗ วาขึ้นก่อน ครั้นช่างเรือทำชำนาญแล้วก็ทำได้ยาวไปถึง ๙ ๑๔ วา มีเก๋งพังเรียกว่าเรือสำปั้น เก๋งพังใช้กันมาทุกวันนี้ ๑๕ แต่เรือญวนเก๋งพังนั้นกรมขุนอิศรานุรักษ์ ท่านริอ่านทำขึ้นก่อนคนทั้งหลาย เจ้าขุนนางอื่นๆ เห็นงามงามดีจึงได้เรียนอย่างของท่านต่อไป

ณ วันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้นห้าค่ำ เวลาทุ่มหนึ่ง อสนีบาตลงถูกเสาชิงช้า

โปรตุเกสเมืองมาเกาแต่งทูตมาเจริญทางไมตรี

ในมรสุมปีขาลสัมฤทธิศกนั้น โปรดให้แต่งกำปั่นมาลาพระนครให้หลวงสุรสาครเป็นนายกำปั่นออกไปค้าขาย ณ เมืองมาเกา เจ้าเมืองมาเกาได้รับรองโดยดีจ่ายเบี้ยเลี้ยงให้ด้วยแล้วโปรดตั้งหลวงสุรสาครเป็นกัปตันวิโปด ตามยศอย่างฝรั่ง ครั้น

หลวงสุรสาครกลับเข้ามาแล้ว เจ้าเมืองมาเกาแต่งให้กาละลด มันแวนด์สันไวร์เป็นราชทูตคุมเครื่องบรรณาการเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี กาละลดมาด้วยเรือกำปั่นชื่ออีนเตสองเสา ถึงปากน้ำเจ้าพระยา ณ วันพฤหัสบดี เดือนสี่ แรมค่ำหนึ่ง ปีขาลสัมฤทธิศก จึงโปรดให้ถอยเรือขึ้นมาทอดอยู่ในลำแม่น้ำเจ้าพระยาที่หน้าบ้านพระยาสุรยวงศ์มนตรี มีหนังสือเจ้าเมืองมาเกาเข้ามาเจ้าพนักงานแปลออกมีความว่า ทางพระราชไมตรีกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา กับกรุงปตุกันเสื่อมสูญไปช้านานแล้ว จึงแต่งให้กาละลดมันแวนด์สันไวร์เข้ามากราบถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ขอสืบทางพระราชไมตรีต่อไป แลคุมสิ่งของเข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย คือฉากเขียนรูปเจ้าแผ่นดินโปรตุคอลแผ่นหนึ่ง พิณอย่างฝรั่งเครื่องเงินสำรับหนึ่ง ระย้าแก้วมีโคมคู่หนึ่ง กระจกใหญ่รูปกลมสองแผ่น เชิงเทียนแก้วสำหรับกระจกสองคู่ เชิงเทียนแก้วมีโคมคู่หนึ่ง กระบี่ฝักกะไหล่ทองสองเล่ม สุหนี่พันกามะหยี่รมเลยมเงินมีพรมรองสองผืน อย่างกำปั่นสองลำ แล้วว่าจะต้องพระราชประสงค์สิ่งไร ก็ให้สั่งกาละลดออกไป จะได้จัดหาเข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย หนังสือเจ้าเมืองมาเกามีความเป็น

หลายประการ เจ้าพนักงานได้กราบบังคมทูลพระกรณาทราบแล้ว จึงโปรดให้กาละลดเข้าเฝ้าออกใหญ่ ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน กาละลดเฝ้าแล้ว ไปหาท่านพระยาสุรียวงศ์มนตรีแจ้งว่าสินค้าที่บรรทุกเข้ามา จะขอจำหน่ายเสียให้สิ้นแล้วจะขอซื้อน้ำตาลทรายบรรทุกออกไปขายที่เมืองเกาะหมาก กาละลดนั้นจะขอขึ้นอยู่บนบกก่อน พระยาสุรียวงศ์มนตรีจึงกราบทูลทราบแล้ว โปรดให้ตามใจกาละลดๆ ได้ขึ้นอยู่ที่เรือนหน้าบ้านพระยาสุรียวงศ์มนตรี พระราชทานเงินเบี้ยเลี้ยงให้เดือนละสองชั่ง กาละลดจำหน่ายสินค้าเสร็จแล้ว ซื้อน้ำตาลทรายได้สี่พันหาบ ให้นายกำปั่นออกไปขายที่เมืองเกาะหมาก

แต่งกำปั่นไปซื้อขายสินค้า ณ เมืองมาเกา

ฝ่ายที่กรุงเทพมหานคร โปรดให้พระยาสุรียวงศ์มนตรีแต่งกำปั่นซื้อมาลาพระนครบรรทุกสินค้าให้หลวงฤทธิสำแดงเป็นนายกำปั่น แลถือหนังสือไปถึงเจ้าเมืองมาเกาใจความว่าในกรุงได้ทำนุบำรุงกาละลดให้มีทรัพย์อยู่ แลพระราชทานเงินให้เป็นเบี้ยเลี้ยงเดือนละสองชั่ง แลได้นำกาละลดเข้าเฝ้าถวายสิ่งของ โปรดให้ลดค่าธรรมเนียมเรือให้กาละลด แล้วว่าหลวงฤทธิสำแดงออกมาค้าขาย ขอให้ช่วยทำนุบำรุงด้วย แล้วว่า

จะต้องการขันคายศิลาเป็นอันมาก ขอให้เจ้าเมืองมาเกาช่วยซื้อขันคายศิลาให้หลวงฤทธิสำแดงเข้าไป ความแจ้งอยู่ในหนังสือนั้นแล้ว หลวงฤทธิสำแดงกลับเข้ามามีหนังสือเจ้าเมืองมาเกาเข้ามา ใจความว่าเจ้าเมืองมาเกาได้ทำนุบำรุงหลวงฤทธิสำแดงจำหน่ายสินค้าจัดหาของที่ต้องพระราชประสงค์ แลได้ให้เงินรายวันแก่หลวงฤทธิสำแดง เหมือนอย่างหลวงสุรสาครออกไปเที่ยวก่อน แล้วได้ยกค่าธรรมเนียมเมืองมาเกาให้ ต้องเสียแต่ค่าธรรมเนียมปากเรือ ที่เขาบกกงตงขึ้นนางจนมากำกับเรือกอยู่ แลได้มอบขันคายศิลาสำรอยบอกให้หลวงฤทธิสำแดงเข้ามาราคาบอกละแปดเหรียญ แล้วว่าขันคายศิลาซึ่งยังค้างอยู่อีกนั้น ยังให้ไปจัดซื้อที่เมืองมังกลาจะส่งเข้ามาครั้งหลัง

สมเด็จพระสังฆราช (มี) ถึงแก่มรณภาพ

ศุศักราช ๑๑๘๑ ปีเถาะ เอกศก เดือนยี่ ๑๑ เมื่อ ณ วันอังคาร เดือนสิบ แรมเจ็ดค่ำ เวลาเจ็ดทุ่ม สมเด็จพระสังฆราช (มี) ถึงแก่มรณภาพดับสูญ

ครั้นมาถึง ณ วันเดือนสิบเอ็ด ขึ้นห้าค่ำ กาละลดกราบถวายบังคมลากลับไปจากกรุงเทพมหานคร ได้มีหนังสือออกไปถึงเจ้าเมืองมาเกาว่า ได้พากาละลดเข้าเฝ้ากราบถวายบังคมลาแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โปรดพระราชทาน

เสื้อผ้าให้กาละลด แล้วยกค่าธรรมเนียมปากกำปั่นให้กาละลดเข้าเงินสามสิบเอดชั่งสามบาทสลึงแล้ว พระราชทานพริกไทยหนักห้าสิบหาบ งาช้างหนักสองหาบ ดีบุกหนักสิบห้าหาบ มอบให้กาละลดออกมาให้เจ้าเมืองมาเกาด้วย แจ้งอยู่ในหนังสือนั้นแล้ว

ครั้น ณ วันพฤหัสบดี เดือนสิบสอง ขึ้นสิบค่ำ เกิดน้ำใหญ่ท่วมเข้าไปในกำแพงพระนคร

ถึงเดือนอ้ายโปรดให้ทำเมรุผ้าขาว ที่ท้องสนามหลวง การทำเมรุแล้วได้ชักศพสมเด็จพระสังฆราชเข้าสู่เมรุ มีการสมโภชสามวันสามคืน ณ วันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้นสิบเอดค่ำ ก็ได้พระราชทานเพลิง

ครั้น ณ วันศุกร์ เดือนสาม ขึ้นสามค่ำ ดาวพระอังคารเข้าในวงพระจันทร์ในเดือนสามนั้น พระจันทร์เมื่อแรกขึ้นมีรัศมีแดง

การเปลี่ยนแปลงทางศาสนาในเมืองพม่า

ในปีนั้นสมเคียนอู่พระพม่า เข้ามาให้การว่า เจ้าอังวะปะดุงถึงชีวงคต เจ้าอังวะมีพระราชบุตรด้วยมเหสี ชื่อจันกาสุริยะ ตั้งให้เป็นอินแซะมหาอุปราช ราชบุตรชายอีกแปดองค์

ชอตะแคงปรอน ตะแคงตองอู มูมิตตะแคง มูปะแยตะแคง ตะแคงเลิงอะแมง ปะเยองเตงแมง ปะเยยดซาแมง เสียงแคง ตำแคง อินแซะมหาอุปราชมราชบุตรสคน ชอสะโกสิงขยา จักไกแมง แสรกแมง โปมูแมง สะโกสิงขยามีบุตร ๒ คน ชอโพมองตะแคงหนง ตะแคงอูตัวหนงถงแก่ชพตักษัยเสียแล้ว โปมูแมงมีบุตรชายคนหนงชอมองคลก จักไกแมงมีบุตรชายคนหนงชอจักจาแมง แลจักกาสุรยได้เป็นอินแซะอุปราชอยู่ประมาณสิบปี ตายก่อนเจ้าอังวะปะดุง เจ้าอังวะจงตงจักไกแมงผู้หลานซงเป็นบุตรอินแซะขนเป็นอินแซะมหาอุปราช แทนบิดา ครันเจ้าอังวะปะดุงชวงคตแล้ว จักไกแมงซงเป็นอินแซะได้ราชสมบัติก็เสียอารมณ์คุมร้าย อยู่พวกแขกมากราบทูลว่าพระอาทิตยขนเมองไทยเวลาเทยงเป็นเช้าของเมองพม่า เวลาเทยงเมองพม่าเป็นเช้าของเมองพราหมณ์ สมเด็จพระพุทธเจ้าเกิดในแผ่นดินพราหมณ์ บัญญัติให้พระฉันเช้าเพล ในแผ่นดินพราหมณ์ต่างหาก ก็ทเมองนพระสงฆจะมาฉันเช้าเพล ตามทนผิดจากพระพุทธบัญญัติไป จะต้องให้ฉันตรงวันเวลาทเมอง

พราหมณ์จึงจะสมควร จักไกแมงจึงคิดว่านาฬิกาเขาก็ตั้งเอา เวลาเที่ยงเป็นเช้า ก็เห็นด้วยอาจารย์แขก จึงมีหมายประกาศให้พระฉันเช้าเวลาเที่ยง ฉันเพลเวลาพลบค่ำ แลเมืองพม่านั้นมักถือวิปริตต่าง ๆ เมื่อแต่โบราณขึ้นไปไม่แจ้งว่ากษัตริย์องค์ใด ทรงเห็นว่าพระสงฆ์ในแขวงเมืองอังวะ แลเมืองขนเมืองอังวะบวชอยู่มากกว่ามาก จะกะเกณฑ์ทหารก็ได้ไพร่พลน้อยไป จึงประกาศให้พระสงฆ์หนุ่ม ๆ สึกออกเสีย

วิธีสึกพระในเมืองพม่า

ครั้งนั้นมีขุนนางกราบทูลว่า จะทำดังนั้นขนพระสงฆ์แลญาติโยมก็จะได้ความเดือดร้อนไปทั่วทั้งแผ่นดิน ให้หมายประกาศว่าพวกหญิงที่นุ่งผ้าถุงอยู่นั้น ให้แปลงนุ่งเป็นผ้าชายประจบกันพอปิดความละอาย ถ้าผู้ใดขืนนุ่งผ้าถุงจะเอาตัวเป็นโทษ ถ้าทำได้ดังนี้เห็นพระสงฆ์จะสึกออกมาเอง ไม่ต้องกดขี่ให้สึก เจ้าอังวะก็ทรงเห็นด้วย จึงประกาศให้หญิงพม่า มอญ ลาว ทวายแลหัวเมืองขนทั้งปวงนุ่งผ้าแวบให้หมดจงทั่วกัน ครั้งนั้นพระสงฆ์สึกออกมาเป็นอันมาก

อ้ายสาเกียดโง้งตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ

ครั้น ณ วันศุกร์ เดือนสิบเอ็ดค่ำ เพลาสุพรรณมาศ เพลาจันทวงศ์ ถอศุภอักษรเข้าจำปาศักดิ์ลงมามีความว่า

อครวรราชกะถา สัมปัตตาภิรมย์พรหมสุจริตวิสุทธิเสนหา-
บ่ระมา ถิทธยาไสยในเจ้านครจำปาศักดิ์ ขอยอกย่กฎีตีมาให้
ทราบว่า อ้ายสาเกียดโง้งลาวตั้งตัวเป็นผู้วิเศษมีบุญสำแดงวิชา
ให้พวกข่าเห็น พวกข่าสาละวัน ข่าคำทอง ข่าอัตปือ เข้า
เกลียกล่อมอ้ายสาเกียดโง้งประมาณแปดพันคน ยกมาตั้งอยู่
ณ ทุ่งนาหวาไกลเมืองจำปาศักดิ์ทางสามคืน เมื่อ ณ วันอาทิตย์
เดือนสาม ขึ้นแปดค่ำ ข้าพเจ้าขอให้ท้าวเพียคุมไพร่ข้ามฟาก
ไปตั้งอยู่บ้านพโพ ได้รบกันตั้งหนึ่ง เหลือกำลังรบไม่ได้ ถอย
ข้ามมาตั้งอยู่ฝั่งแม่น้ำโขงตะวันออก ณ วันเดือนสาม ขึ้นเก้าค่ำ
อ้ายสาเกียดโง้งยกเข้ามาตั้งอยู่ฝั่งแม่น้ำไกลเมืองจำปาศักดิ์
ข้าพเจ้าแต่งให้เจ้าสุวรรณสารเพียเมืองกลาง เพียหมื่นน่า เพีย
ไชยภาพเป็นแม่ทัพกับท้าวเพียคุมไพร่พันเศษ ยกไปตั้งฝั่งน้ำโขง
ให้ลาดตระเวนทางยกทางเรือ

ปราบกบฏอ้ายสาเกียดโง้ง

ครั้นถึง ณ วันพฤหัสบดี เดือนสาม ขึ้นสิบสองค่ำ
อ้ายสาเกียดโง้งยกข้ามน้ำมา คนประมาณหกพันเศษจุดเผา
เมืองจำปาศักดิ์ ผู้คนแตกกระจัดกระจาย ข้าพเจ้าคอยกองทัพ
เมืองอุบลราชธานี เมืองยะโสธร เมืองเขมราฐ ก็ไม่มา ไพร่ที่

เมืองจำปาศักดิ์น้อยนัก ข้าพเจ้าเห็นว่าจะต่อสู้มิได้ ณ วันศุกร์ เดือนสาม ขึ้นสิบสองค่ำ อ้ายสาเกียดโง้งยกเข้ามาตั้งอยู่ในเมืองจำปาศักดิ์ ข้าพเจ้าพาครอบครัวหนีขึ้นมาอยู่บ้านเจียม แขวงเมืองอุบลเมืองเขมราฐต่อกัน เรื่องความทราบฝ่าละอองธุลพระยาทแล้ว จึงมีตราโปรดให้เจ้าพระยานครราชสีมา กับเจ้าอนุเมืองเวียงจันทร์ ยกทัพขึ้นไปขับอ้ายสาเกียดโง้ง ๆ สู้ไม่ได้ ก็ขับตัวอ้ายสาเกียดโง้งจำส่งลงมากรุงเทพมหานคร กับครอบครัวข่าเป็นอันมาก อ้ายสาเกียดโง้งนั้นให้จำไว้ ณ คุก พวกครอบครัวข่านั้นโปรดให้เป็นตะพุ่นหญ้าช้าง ตั้งบ้านอยู่ที่บางขอนจึงเรียกข่าตะพุ่นหญ้าช้างมาจนทุกวันนี้ ที่เมืองจำปาศักดิ์โปรดให้ราชบุตร ๆ เจ้าเวียงจันทร์ไปเป็นเจ้าเมืองในเดือนสิบนั้น โปรดให้พระวันรัตนอาดวัดสระเกษไปอยู่วัดมหาธาตุ แต่ยังหาได้ตั้งเป็นพระสังฆราชไม่

โปรตุเกสทำหนังสือสัญญาทางไมตรีค้าขาย

ศุกราช ๑๑๘๒ ปีมะโรงโทศก เป็นปีที่ ๑๒ เมื่อ ณ เดือนห้า แรมสิบสี่ค่ำ พระเจ้าแผ่นดินโปรตุกัน ให้เจ้าเมืองวัวโครงขอสัญญาทางพระราชไมตรีฝ่ายกรุงเทพมหานคร เป็นสัญญาสิบสามข้อ มอบให้กาละลดเข้ามา ขอให้กาละลด

เป็นกงสุลเยเนราล แลขอที่ตั้งบ้านเรือนให้กาละลดอยู่ ได้บ้าง เสาธงด้วย แล้วขอให้ท่านเสนาบดีตรวจตรองดูข้อสัญญาทุก ๆ ข้อ ข้อไรที่ไม่ชอบใจก็ให้แก้ไขตามชอบใจ จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานบ้านให้กาละลดอยู่ที่บ้านองเชียงสืออยู่แต่ก่อน ซึ่งกงสุลโปรตุเกสอยู่ทุกวันนี้ แล้วโปรดให้กาละลดกงสุลเยเนราลเป็นที่หลวงอภัยพานิช พระราชทานเครื่องยศเหมือนขุนนางในกรุง หนังสือสัญญานั้นยังหาได้ตรวจไม่เลย มาจนเกิดความไข้กันดอยู่

เกิดอหิวาตกโรค

ครั้นมาถึงเดือนเจ็ดข้างขึ้น เวลายามเศษทิศพายัพเห็นเป็นแสงเพลิงติดอากาศเรียกว่าทุมเพลิงเกิดไข้ป่วงมาแต่ทะเล ไข้นั้นเกิดมาแต่เมืองเกาะหมากก่อน แล้วข้ามมาหัวเมืองฝ่ายตะวันตก เดินขึ้นมาจนถึงปากน้ำเจ้าพระยา ชาวเมืองสมุทรปราการตายลงเป็นอันมาก ก็พากันอพยพขึ้นมากรุงเทพมหานครบ้าง แยกย้ายไปทิศต่าง ๆ บ้าง ที่กรุงเทพก็เป็นขึ้นเมื่อ ณ วัน ๖ ๗ ๘ ค่ำไปถึงวันเพ็ญ คนตายทั้งชายหญิง ศพที่ป่าช้าแลศาลาดินในวัดสระเกษ วัดยางลำพู วัดพิศพิมุข วัดประ-

ทุมคงคา แลวดอนๆก่ายกันเหมือนกองพัน ทเผาเสยกมาก กว่ามาก แลทลอยในแม่น้ำลำคลองเกลือนกลาดไปทุกแห่ง จนพระสงฆ์กหนออกจากวัด คฤหัสถ์กหนีออกจากบ้าน น่าอเนจอนาถนัก ถนนหนทางก็ไม่มีคนเดิน ตลาดก็ไม่ได้ออกซื้อขายกัน ต่างคนต่างรับประทานแต่ปลาแห้งพริกกับเกลือเท่านั้น น้ำในแม่น้ำก็กินไม่ได้ อาเกียรณ์ไปด้วยซากศพ

ราชทูตญวนแจ้งข่าวพระเจ้ายาลองสิ้นพระชนม์

ครั้งนั้น ทูตญวนถือราชสาส์นเจ้าเวยตนามองค์ใหม่เข้ามา แจ้งว่าพระเจ้ากรุงเวยตนามยาลองชวงคตแล้ว เมื่อ ณ วันเดือนสาม แรมสิบค่ำ ปีเถาะเอกศก เจ้าเวยตนามองคนเมื่อเข้าไปพึ่งพระบารมีอยู่ทกรุง อายุสามสิบสามปี อยู่ได้สิบปีมะเมียอัฐศก หนีออกได้สองปี ปีวอกสัมฤทธิศก ได้เมืองไซ่งอนเป็นเจ้าอนามก ได้สิบห้าปี ครั้นปีจอจัตวาศก ได้เมืองเว้ เป็นเจ้ากรุงเวยตนาม อยู่ได้สิบแปดปีสิ้นพระชนม์ รวมพระชนม์ได้เจ็ดสิบสองปี มีพระราชบุตรชาย ๗ เป็นอันมาก แต่หญิง บุตรมเหสีทหนึ่งนั้นชอบกลให้ไปเรียนหนังสือแลวชาติเมืองฝรั่งเศสเป็นไข้พิษสันนิบาตเสีย ยังแต่บุตรมเหสีทสองสามองค์

ชอหมูบัวหมูกามหมูกายมารดาเดียวกัน หมูบัวต้องขึ้นทำลาย
ชพแต่ครั้งไปรบเมืองกุยเญิน หมูกามได้เป็นเจ้าแผ่นดิน หมูกาย
คอองค์เกยนอาน หมูกามซึ่งได้เป็นเจ้าแผ่นดินนั้นอายุสามสิบ
ตงยหอมนมางตงพระนามว่าดกว่างเด่ เปรียบเหมือนเจ้าแผ่นดิน
อน ๆ ตงตัวเป็นห้องเต้ในยี่มะโรงโทศก มีนมางบทหนงทูต
ญวนเข้ามาครั้งนั้น องโดยองกายกับไพร่ตายสิบคน

ทำพิธีอาพาธพินาศ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า ความ
ไข้ซึ่งบังเกิดทั่วไปแก่สมณชีพราหมณ์แลไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินครั้งนี้
เพื่อกรรมของสัตว์ ใช่จะเป็นแต่กรุงเทพมหานครก็หาไม่
เมืองต่างประเทศแลเกาะหมากเมืองไทรก็เป็นเหมือนกัน ซึ่งจะ
รักษาพยาบาลแก้ไข้ด้วยคุณยาเห็นจะไม่หาย จึงให้ตั้งพระราช-
พิธีอาฏานาฏิยสูตร เมื่อณวันจันทร์เดือนเจ็ด ขึ้นสิบค่ำ ยังเป็น
ใหญ่รอบพระนครคืนหนึ่งยังรุ่ง แล้วเชิญพระแก้วมรกตแล
พระบรมธาตุทั้งพระราชาคณะออกแห่โปรยทรายประน้ำปริตทั้ง
ทางบกทางเรือ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงศีล ทั้งพระราช-
วงศานุวงศ์ทมกรมหากรมมิได้ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่าย
หน้าฝ่ายใน ก็โปรดสั่งมิให้เฝ้า ให้งดกิจราชการเสียมิให้ว่า

มิให้ทำ ให้ตั้งใจทำบุญสวดมนต์ให้ทาน บรรดาไพร่ซึ่งนอนเวร
ประจำซองรักษาพระราชวังชั้นในและชั้นนอกก็ให้เลิกปล่อยไป
บ้านเรือน โดยทรงพระเมตตาว่าประเพณีสัตว์ทั่วกัน ภัยมาถึง
กย่อมรักชีวิต บิดามารดาภรรยาและบุตรญาติพี่น้องก็เป็นทุกข์
เหมือนกัน จะได้ไปรักษาพยาบาล ที่ผู้ใดมีกตัญญูอยู่รักษา
พระองค์มิได้ไปนั้นก็พระราชทานเงินตราให้ความชอบ และให้
จัดซื้อปลาและสัตว์สี่เท้าสองเท้าที่ผู้จะฆ่าซื้อขาย ในท้องตลาด
ในจังหวัดกรุงเทพมหานคร ทรงปล่อยสิ้นพระราชทรัพย์เป็น
อันมาก คนโทษที่ต้องเวรจำอยู่นั้นก็ปล่อยออกสิ้น เว้นแต่
พม่าข้าศึก บรรดาประชาราษฎรทั้งปวง มีรับสั่งห้ามมิให้ไป
เที่ยวฆ่าสัตว์ตัดชีวิต สัตว์ในน้ำและบนบก ให้อยู่แต่บ้านเรือน
ต่อเมื่อมีการร้อนควรจะต้องไปจึงให้ไป เดชะอานิสงส์ศีลและ
ทานบารมีแห่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณา แก่อาณา
ประชาราษฎรให้ทำดังนี้ มาจนถึง ณ วันเสาร์ เดือนเจ็ด
แรมเจ็ดค่ำ ความไข้กระจัดเสื่อมลงโดยเร็ว บรรดาศพชายหญิง
ซึ่งหาญาติจะฝังจะเผามิได้นั้น พระราชทานเงินค่าจ้างแล
ฝังให้พวกพม่าคนโทษเก็บเผาจนสิ้น แต่พระบรมญาติพระองค์
เจ้าหญิงสองพระองค์สิ้นพระชนม์ พระราชวงศานุวงศ์แล

ข้าราชการฝ่ายหน้าในที่เป็นผู้ใหญ่นั้นคิดปรึกษาอยู่ ความไข้ทั้งนั้นผู้หญิงตายมากกว่าชายสองส่วน ได้ข่าวว่าไข้นั้นเดินขึ้นไปข้างบน

ฝ่ายทูตญวนเมื่อเวลาความไข้ชุกชุมนั้น กพระราชทานสิ่งของตอบแทนให้รีบกลับไป มีหนังสือเจ้าพระยาพระคลังบอกออกไปว่า ทูตที่จะให้ออกไปคำนับพระศพแลคำนับพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่นั้น ต่อความไข้สงบแล้วจึงจะออกไป

คนครั้งนั้นยังโง่เขลามากพูดซุบซิบกันว่า เพราะไปเอาศิลาก้อนใหญ่ ๆ ในทะเลมาก่อเขาในพระราชวัง เจ้าโกรธผีโกรธจึงบันดาลให้เป็นไข้เจ็บดังนี้ ไม่เคยพบไม่เคยได้ยิน มิได้มีปัญญาพิจารณาเห็นว่า โรคอันนี้มีด้วยกันทั่วทั้งพิภพ ตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้ากมขนครั้งหนึ่งที่เมืองไพสาลี ทั้งแผ่นดินอินดูสตานเป็นต้นเหตุที่จะเกิดโรคอันนี้เนือง ๆ เกิดขึ้นแล้วก็เที่ยวเป็นไปเมืองนั้นบ้างเมืองนี้บ้าง เมืองใดที่จะไม่พบโรคอย่างนี้ไม่มีเลย เมื่อปีขาลสัมฤทธิศก ที่เมืองพม่าก็เป็นขึ้นแต่แผ่นดินข้างยุโรปได้ยินว่าเป็นเนือง ๆ มากบ้างน้อยบ้างแผ่นดินจีนนั้นเป็นหว่าง ๆ การแผ่นดินนั้นนักปราชญ์ชาติอยู่เสมอ ก็ไม่ได้เหตุผลว่าเป็นขึ้นด้วยเหตุอะไร เห็นอยู่แต่โรคนี้

ชอบแต่ของโสโครกโสมมคนมักตายมาก คนที่สะอาด เหย้าเรือน
ไม่เบียนเปรอะก็ตายน้อย เพราะฉะนั้นชาวประเทศยุโรปจึงถือ
ความสะอาดนัก

ทูตไทยไปคำนับพระศพพระเจ้ายาลอง

พระยาทิพโกษา ราชทูต
พระยาจิตรเสน อุปทูต
หลวงสำแดงฤทธิรง ตรีทูต

ครั้นมาถึง ณ เดือนเก้า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงแต่งให้เชิญพระราชสาส์นคุมสิ่งของทรงยินดีพระเจ้ากรุงเวียตนามองค์ใหม่ หีบหมากทองคำ เครื่องราชาวดีหนึ่ง เครื่องทองคำในหีบ จอกคู่ ๑ ผอบคู่ ๑ มีดดาหุ้มทอง ๑ ซองพลู ๑ ซองบุหรี่ ๑ บ้วนพระโอษฐ์ทองคำลงยาราชาวดี ๑ เต้าน้ำพานรองทองคำลงยาราชาวดี ๑ เครื่องชาถาดทองคำ ขันจานถ้วย ๑ รองขันเลียมทองสำรับหนึ่ง กล้องไม้แก้วหุ้มทองคำหนึ่ง กระเป๋าเครื่องทองคำหนึ่ง แพรจีนกิมต่วน ๕ ม้วน แพรมังกรเล่นน้ำ ๑๐ ม้วน แพรต่วนลาย ๕ ม้วน สุจหนารมยักทองชวาง ๒ ผืน ผ้ายันตะนี ๑๐ พับ โหมด ๒๐ ม้วน แพรกระบวนผูกทอง

๒๐ ม้วน ไหม ๑๐ ม้วน ผ้าแดงเทศ ๑๐๐ ผืน พิมเสน หนัก ๒ ชั่ง น้ำมันจันทน์หนักสิบชั่ง น้ำมันกระดังงาหนักสิบชั่ง ฉบับ ๑ ช่วยในการพระศพเจ้าเวียตนามยาลอง ผ้าขาวยาห่านร้อยพับ กฤษณาห้าสิบชั่ง เครื่องหอมปรุงแล้วห้าสิบชั่ง จันทน์เทศหนักห้าหาบ น้ำตาลกรวดหนักสิบหาบ น้ำตาลทรายยี่สิบหาบ เงินสลึงสิบชั่ง

ถอดพระพนรัตน์วัดมหาธาตุ

ครั้นมาถึงวันพฤหัสบดี เดือนสิบเอ็ด แรมสี่ค่ำ เวลาบ่ายสามโมงเศษ ฝนตกหนัก อสนีบาตตกยอดนพศูลพระมหาปราสาท รุ่งขึ้น ณ วัน ๖ ฯ ๑๑ ค่ำ เวลาบ่ายสามโมง ตั้งพระราชพิธีบวงสรวงสมโภชพระมหาปราสาท แล้วให้ช่างทำยอดเสี้ยใหม่ ในเดือนสิบเอ็ดนั้นพระพนรัตน์อาดทแห่มาแต่วัดสระเกษมาอยู่วัดมหาธาตุ ได้รับทำเป็นสมเด็จพระสังฆราช นั้นต้องอธิกรณ์ พอใจลูบคลำเล่นของทลับพวกศิษย์ทรุ่นหนุ่มสวย ๆ โปรดให้ตระลาการชำระได้ความจริงแต่เพียงนั้นไม่ถึงปาราชิก ทรงเห็นว่ามัวหมองอยู่ ให้ถอดเสียจากทพระพนรัตน์ ให้เนรเทศเสียจากวัดมหาธาตุ ครั้น ณ วัน ๕ ฯ ๑๒ ค่ำ โปรดให้แห่พระญาณสังวรเถร วัดพลับมาอยู่วัดมหาธาตุ

ในเดือนสิบสองนั้นความไข้สงบแล้ว จึงได้โปรดให้เสนาบดีประชุมกัน ตรวจดูข้อสัญญาข้อใดไม่ชอบใจ ก็แก้ไขเสียบ้าง แล้วจึงเขียนเป็นอักษรไทยฉบับหนึ่ง อักษรโปรตุเกสฉบับหนึ่ง เรืองความต้องกัน ประทับตราแผ่นดินส่งออกไป เมื่อ ณ เดือนสิบสอง ขึ้นเก้าค่ำ การทำสัญญาแต่ก่อนไม่เหมือนทุกวันนี้ เป็นแต่เขียนข้อสัญญายอมกันประทับตราส่งออกไปแล้วจึงเป็นอันใช้ได้

ทูตไทยกลับจากญวน

พระยาทิพโกษา

ครั้น ณ เดือนสิบสอง แรมสองค่ำ พระวิศรสเนหี ซึ่งหลวงสำแดงฤทธิรงเป็นทูตออกไปเมืองญวนนั้นกลับเข้ามา พระเจ้ากรุงเวียตนามมีพระราชสาส์นตอบเข้ามาฉบับหนึ่งใจความว่า กรุงพระมหานครศรีอยุธยาให้ทูตานุทูต คุมสิ่งของออกไปทรงยินดีแลช่วยในการพระศพนั้น กรุงพระมหานครศรีอยุธยามีพระทัยไมตรีเสมอต้นเสมอปลาย ขอบพระทัยยิ่งนัก บัดนี้จัดได้ทองคำห้าสิบตำลึงจีน เงินหกร้อยตำลึงจีนมอบให้ทูตคุมเข้ามาทรงยินดี ขอให้กรุงพระมหานครศรีอยุธยาอยู่เป็นสุขจะได้เป็นทางพระ

ราชไมตรีสืบไป ทูตกลับเข้ามาครั้งนั้น ได้จดหมายประกาศ
แผ่นดินใหม่เข้ามาด้วย มีความว่าหนังสือประกาศ ด้วยเรา
มีกตัญญูรู้คุณ บิดา จึงได้เป็นเจ้าของ สำหรับได้เช่นในที่
มารดา
ไว้อักษรจารึกชื่อปู่เลี้ยงญาติพี่น้องทั้งปวงในหอท้ายเขียว ได้
เป็นใหญ่แก่อาณาประชาราษฎรในแว่นแคว้นแดนเมืองญวน
เดชะที่เราถือกตัญญู จึงได้สมบัติซึ่งเป็นสืบมรดกตามบิดาเรา
สั่งโดยง่ายมิได้เหน็ดเหนื่อยสิ่งใด อยู่มาเหมือนหนึ่งสวมเสื้อ
แต่งตัว เดินสบายเข้ามาครองราชสมบัติดังนี้ ด้วยเทพยดา
เอ็นดูเรา อันราชสมบัติแล้วก็คงได้แก่ผู้มีบุญ ซึ่งท่านแต่ก่อน
ได้รักษาแผ่นดินมาหลายชั่วคน กำหนดถึงสองร้อยปีเศษ
ครั้นตั้งแต่สองร้อยเศษปีมาแล้ว สมบัติบ้านเมืองญวนกระ
จัด
จาย ไป อาณาประชาราษฎรได้ความเดือดร้อน ว้างว้างบิดา
เราทรงพระอุตสาหะไม่คิดเหน็ดเหนื่อย ออกน้ำพักน้ำแรง
ปราบข้าศึกศัตรูเมืองญวน จึงได้กลมกล่อมปรกติราบคาบ
เหมือนสร้างแผ่นดินใหม่ อันพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ซึ่งได้บำรุง
เมืองมาแต่ก่อนเป็นอันมาก หามเกียรติยศเหมือนหนึ่งว้างว้าว

บิดาเราไม่ อันว่างค้าวบิดาเรานั้นมบุญคุณหนึ่งลงมาแต่ฟ้า ครั้นได้เสวยราชย์แล้ว ก็ตั้งอยู่ในสัตยธรรม เมตตาแก่อาณาประชาราษฎร ตั้งพระทัยแต่ที่จะบำรุงบ้านเมือง จะเห็นดเห็นอยกมิได้คิดแก่พระองค์ ทุกข์ร้อนแทนขุนนางแลไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมาได้สิบแปดปี บัดนี้ท่านสิ้นทุกข์ไปหาที่สบายแล้ว เหตุทั้งนี้เพราะเทพยดาให้เป็นไป อย่ามาเหมือนหนึ่งภูเขาใหญ่พังลงถ้ำเหว แลต้นไม้ใหญ่เล็กทั้งป่วงก็หวาดไหวสะเทือนทั่วกัน ตัวเราก็ทุกข์อาลัยรักใคร่ในบิดาหาสิ่งใดจะเปรียบมิได้ ซึ่งบิดาเรามอบราชสมบัติให้แก่เรานั้น ด้วยมีความเมตตาแก่เรา แต่ทว่าผู้จะรักษาสมบัติ อย่ามาเหมือนหนึ่งอาศัยนั่งอยู่บนกิ่งไม้อันสูง ขเรอโคลงต้องรักษาตัวอยู่ทุกเวลา เรามีความวิตก ได้อาศัยขุนนางผู้ใหญ่ซึ่งมีอายุทำราชการมาแต่ก่อน ให้ช่วยว่ากล่าวตักเตือน

ประการหนึ่งกฎหมายอย่างธรรมเนียมแบบแผนสำหรับกษัตริย์ซึ่งจะรักษาแผ่นดินให้เป็นสุข มีอยู่ประการใดให้ท่านทั้งป่วงช่วยเอามาชี้แจงสั่งสอนเราด้วย แล้วการพระศพยาลองสิบแปดปีนั้น ก็ได้จัดแจงไว้พระศพ การทั้งป่วงเสร็จในเดือนสาม แรมสิบสองค่ำ ครั้นเดือนสาม แรมสิบสามค่ำ

ได้จารึกพระนามว่างค้าว เชิญเข้าไว้ในหอท้ายเยียะสำหรับเช่น
แล้วได้คำนับพระศพเช่นสทศตามธรรมเนียม เดือนสี่ ขนค่ำ
หนึ่ง ขุนนางใหญ่น้อยพร้อมกัน เชิญให้ขึ้นนั่ง ณ พระที่นั่ง
ไทยว้าเดียน แล้วเชิญหนังสือรับสั่งว่างค้าว ซึ่งมอบราชสมบัติ
ให้กับเรานั้น มาอ่านในที่ประชุมขุนนาง เราได้เสวยราชย์ใน
เวลานั้น ตั้งศักราชมีนมางบ้ตน แลส่วยสาอากรซึ่งค้างกับ
อาณาประชาราษฎรมาแต่ว่างค้าว บิดาเราแรกเสวยราช-
สมบัติ มาจนยาลองสิบแปดปีนั้นให้ยกเสีย อย่าเรียกเอาแต่
ราษฎรต่อไปเลย อนึ่งมีนมางบ้ตนนั้น ส่วยสาอากร ส่วยส่วนตัว
คนแลภาษี ยกให้แก่ราษฎรบ้หนึ่ง อนึ่งเจ้าน้อง ซึ่งว่างค้าว
หลาน
ตั้งผู้มีตำแหน่งยศแล้วนั้น ให้พระราชทานเพิ่มเบี้ยขนบ้ละ
ห้าร้อยพวง ข้าวสารบ้ละหาร้อยถัง เจ้าน้องซึ่งยังเด็กอยู่มิได้
มีตำแหน่งยศนั้นให้งดไว้ ต่อครบสามปีเต้ยใหญ่ขึ้นแล้ว จึง
ให้เลโปจดหมายรายชื่อมาทูล จะได้ตั้งให้มียศตามตำแหน่ง
อนึ่งเชื้อพระวงศ์ซึ่งยังมิได้เข้นขุนนางนั้น ให้ตั้งเข้นขึ้นเป็น
เชื้อวงศ์ผู้ใหญ่กับเลโปชำระดูว่า ผู้ใดสนิท ผู้ใดห่าง จะได้
พระราชทานเพิ่มเบี้ยข้าว ให้ตามสมควร ขุนนางพลเรือนซึ่งทำ

ราชการอยู่ในเมืองเวียงวังทั้งปวง ตำแหน่งที่ ๔ ลงไป ๕ จนถึงองค์โดยองค์กายตำแหน่งใดมีเบี้ยบ้ออยู่เท่าใด ก็ให้คิดเฉลี่ยเพิ่มขึ้นอีกสองเดือน ลูกข้าหลวงเดิมซึ่งบิดาเป็นขุนนางที่สามขึ้นไป ให้ส่งไปเรียนหนังสือทุกวันอย่าขัดแสหลวง ถ้าเรียนได้แล้วให้ขุนนางผู้ใหญ่จดชื่อมาให้เลโปทูลจะได้ตั้งแต่งให้เป็นขุนนางตามสติปัญญา อนึ่งผู้ซึ่งได้ทำศึกมากับว้างค้าวบิดาเรา ตายเสียในถ้ำกลางศึกเป็นอันมาก ยังอยู่แต่ลูกหลานว่านเครือที่ได้เป็นขุนนางแล้วก็มี ที่ยังไม่ได้เป็นขุนนางนั้น ให้ขุนนางจดหมายชื่อส่งมาให้เลโปทูลจะได้ตั้งเป็นขุนนาง แลพระราชทานเบี้ยข้าวให้ตามสมควร อนึ่งขุนนางผู้มีความชอบตัวตายไปแล้ว หามีลูกหลานซึ่งจะสืบเชื้อสายต่อไปไม่ ยังแต่ภรรยาเป็นหม้ายอยู่ ให้เจ้าเมืองกรมการจดบาญชีชื่อเข้ามาให้เลโปทูลจะได้พระราชทานเบี้ยข้าวให้เลี้ยงชีวิตแลเซ่นผู้ตายต่อไป อนึ่งเมืองใดมีศาลเทพารักษ์อยู่ศาล เคยบวงสรวงสันเบี้ยบ้ละเท่าไร ให้จดหมายบอกเข้ามาจะเพิ่มเบี้ยเซ่นขึ้นให้ เมืองใดมีครูสอนหนังสืออยู่แห่ง ให้เจ้าเมืองกรมการเอาเบี้ยหลวงเมืองนั้น จัดแจงทำเรือนแลที่อยู่ให้กว้างขวางกับจ่าย เบี้ยข้าว ให้

ผู้เรียนหนังสือกัน อนึ่งเมื่อยาลอง ๑๘ ปี ผู้ที่เรียนหนังสือดี แล้วได้มาคัวกับนายบ้านแลเจ้าเมือง ๓ ครั้งแล้วให้พ้นจาก ๔ ไพร่ เรียนหนังสือต่อไป ที่ได้มาคัวสองครั้งให้ยกส่วยส่วนตัวเสีย ๓ ปี ที่ได้มาคัวแต่ครั้งเดียว ให้ยกส่วยส่วนตัวเสีย ๒ ปี แล้วให้เรียนหนังสือต่อไป อนึ่งคนโทษแต่ครั้งยาลองมาจนถึงมีนมางปีต้นเดือนสี่ ขึ้นค่ำหนึ่ง ให้ชำระคดีคนโทษเบาให้ปล่อยเสีย ถ้าโทษหนักทำยาญชีมายันให้หินโปทูล ถ้าควรประการใดก็จะโปรดตามควร ถ้าโทษผู้ร้ายปล้นสะดมตีเรือลูกค้าวาณิชเมืองใดจับได้ไว้ ให้เจ้าเมืองกรมการเรียกเอาทัณฑ์บนให้มีนายมารับประกันตัวไว้แล้วให้ปล่อยไป แลตัวเราทุกวันนี้อยู่ในระหว่างทุกข์ ข้อรับสั่งซึ่งประกาศมานี้ เพื่อจะให้เป็นประโยชน์แก่เจ้าเมืองกรมการ แลอาณาประชาราษฎรโดยประเพณีกษัตริย์สืบมา ผู้ใดเห็นหนังสือนี้แล้ว ให้กระทำตามทุกประการ

ข่าวอหิวาตกโรคในประเทศญวน

พระยาทิพโกษาจึงกราบทูลว่า เมื่อไปอยู่ที่เมืองเว้ได้ทราบว่าหัวเมืองขึ้นญวนเกิดความไข้ป่วง มีจำนวนใบบอกขึ้น

ไปถึงเมืองเว้ จำนวนคนที่ตายเมืองกวางนามหมื่นเศษ เมืองกวางงายสามพันเศษ เมืองอุยเยินสี่พัน เมืองฏูเวยสองพันเศษ เมืองยะตรางพันห้าร้อยเศษ เมืองไซ่ง่อนสามหมื่นเศษ เมืองสมิถอพันเศษ เมืองล่องโห้สองพันเศษ เมืองเตกเซียสามร้อย เมืองบรรทายมาศเจ็ดร้อยเศษ ที่เมืองเวกตายถึงสามหมื่น

สังคายนาสวดมนต์

ได้ทรงสดับเหตุที่เมืองญวนเกิดโรคคันตรภัยคล้ายกับที่กรุงก็สังเวชสลดพระทัย จึงมีพระราชโองการดำรัสสั่ง ให้พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศิริ กับเจ้าจอมมารดาแมวหัดเจ้าจอมคนรำสวดมนต์ ด้วยเคยผูกหัดสวดมาแต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ให้ราชบัณฑิตย์เข้ามาหัดที่พระทวาร เจ้าจอมสวดอยู่ในลับแลบนพระที่นั่งไพศาลทักษิณ หัดซ้อมจนชำนาญทั้งอักษรและสังโยค ครูลหุชัดเจนดีกว่าพระสงฆ์ จัดคนเสียงดีตำนานและสวดได้ทุกสูตรตลอดถึงภาณยักษ์ทั้งสี่ ภาณวาร จนมหาไชยมหาสารที่หัดสวดได้ที่ไล่เลี่ยวได้ทุกสูตรกับคนเสียงดังจัดเป็นภาณยักษ์สามสิบคน ครั้งนั้นสวดได้มากด้วยกันจึงโปรดให้แบ่งสวดเป็นพวก ๆ ละสูตร

เวลากลางวันซ้อมขนท้องพระโรง เวลาค่ำเสด็จลงฟังสวดที่โรงละคร สวดถวายคนละจบบ้างสองจบบ้าง สวดจบแล้วพระราชทานเงินคนละสลึงทุกคน ถ้าสวดดีเรียบร้อยไม่ผิดพลั้งก็พระราชทานรางวัลเพิ่มเงินบ้างเบี้นสิ่งของบ้าง การที่ทรงฟังซ้อมสวดมนต์นั้นทรงเสมอทุกวันทุกคน ภายหลังการเล่นอน ๆ ก็ค่อยเสื่อมลง ถึงคราวเดือนสิบสองพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ข้างในก็สวดที่โรงละคร สวดพระธรรมจักรปวัตนสูตร พระมหาสมัยสูตร พระอาฏานาฏิยสูตรเหมือนกัน บัวพนักงานพระสมุดสำหรับตระฆังสัญญายังขึ้น สวดครูละครกำกับจำอวดยังขึ้นทุกจบจนรุ่ง

ภายหลังทรงปฏิสังขรณ์พระสุลาไลยพิมาน กระจกติดผนังแลโคมแขวนระย้าแก้วแลเครื่องแต่งอน ๆ นั้นให้เลือกคัดจัดสรรแต่ที่อย่างยิ่ง อย่างดีมีราคามากเบี้นของประหลาดวิเศษไม่ให้มีของใครข้างหน้าข้างในเหมือน ถ้าของอย่างนั้นมชุกชุมขึ้นก็ทรงเปลี่ยนแปลงแต่งใหม่ ประดับด้วยสายสร้อยกระดุกงูสร้อยมาเกาทองคำ ทำให้งามดียิ่งกว่าทั้งปวง ทรงพระราชดำริให้ทำเขาแก้วเขาเพชรเขาพลอยอย่างดีมีราคามาก ต้นไม้รูปสัตว์ที่ประดับเขานั้น ทำด้วยทองด้วยพลอยทั้งนั้น ลูกแดงบัวหลำบ้าง เนียรคันถบ้าง ทำปริกทองก้านทองพลอยเพชร

ไพฑูรย์มุกดาโมราที่ใหญ่ ๆ ทำก้านทองยกพุ่มตั้งบนถ้วยแก้ว แล้วมีพระราชดำรัสสั่งให้ซ้อมละครจำอวดหกคะเมนไต่ลวดรำแพนจะเล่นฉลองหอพระ การที่แต่งหอพระนั้นไปจนถึงบัวอกก็ยังไม่แล้ว

สถาปนาสมเด็จพระสังฆราช

ครั้นมาถึงวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้นสองค่ำ ได้สถาปนาสมเด็จพระญาณสังวรเถรเป็นสมเด็จพระสังฆราชอธิบดีสงฆ์

ข่าวศึกพม่า

แลเมื่อ ณ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นค่ำหนึ่งนั้น พระยาภูกดสงคราม สมิงอาคมาทกองตระเวนกรุงเทพมหานคร ซึ่งให้ออกไปลาดตระเวนจับได้อ้ายมะเยละนายด่านโป่ง อ้ายงะจันตน อ้ายงะโค ซึ่งเจ้าเมืองมัตมะให้คุมไพร่เข้ามาขับคนไปสับราชการ ณ ตำบลด่านลุมช้างส่งตัวเข้ามาถาม อ้ายพม่าให้การว่าเจ้าอังวะคนเก่าชื่อวงคตแล้ว อินแซะผู้หลานได้เป็นเจ้าทวาย อังวะแล้วให้หาเจ้าเมือง เชียง ขึ้นไปคิดราชการ จะเข้าเกาะละเมิง มาตีขอบขัณฑเสมากรุงเทพ ฯ แลเมื่อ ณ เดือนเก้าสมิงหาญ

หักค่ายรามัญ หนีความไข้ออกไปเมืองมฤทยอกอ้ายพม่าว่า กรุงเทพฯ เกิดความไข้ผู้คนล้มตายระส่ำระสายเป็นอันมาก เจ้าเมืองมัตมะจึงแต่งให้อ้ายงะสอยตาเจ้าเมืองพังดานายไพร่ ๘๓ คนเข้ามาขัดคนทางท่าดินแดงไปสิบ ถ้าได้ความดังสมิงหาญหักค่ายแล้ว เจ้าเมืองมัตมะ จะขนไปทูลเจ้าอังวะ ให้ยกกองทัพมาทางเมืองมัตมะ ได้ทรงทรายความแล้วทรงปรึกษาด้วยพระราชวงศานุวงศ์ เสนาบดีเห็นพร้อมกันกราบทูลว่า ด้วยข่าวศึกมีมาจะนิ่งประมาทอยู่มิได้ ถ้ามีกองทัพไปตั้งขัดทัพอยู่ พม่ารู้ว่ามีกองทัพมาตั้งสกัดอยู่ก็จะเลิกไป ลางทีถ้ายกมาจริง กองทัพฝ่ายเรากจะได้ประทะทัง อยู่ขนถึงกะเกณฑ์ยกทัพไปช่วยกันได้ทัน ทรงพระราชดำริพร้อมด้วยพระราชวงศานุวงศ์เสนาบดีแล้ว จึงโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิพลเสพคุมนายทัพกองไปขัดทัพอยู่เมืองเพชรบุรี ให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นแม่ทัพคุมคนหมื่นหนึ่ง ออกไปขัดทัพด่านเมืองราชบุรี เมืองกาญจนบุรีทางหนึ่ง ได้ยกกองทัพออกไปจากกรุงเทพฯ พร้อมกัน

ณ วัน ๖ ๑๐ ๑ ค่ำ พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ไปตั้งทัพหลวงอยู่ที่แม่น้ำน้อยเมืองกาญจนบุรี แต่งให้พระยารัตนาจักรไปสืบราชการ จับได้พม่าชายหกคน หญิงสองคนที่ด่านมองละแวงเมืองทวาย พม่าให้การว่าเจ้าเมืองทวาย จะให้ปลูกฉางข้าวขนสามฉาง ว่าจะขนข้าวเมืองยะไข่มาไว้ ณ ฉาง ๖ เดือน ๗ จะให้ตั้งกองทำนาที่เมืองทวาย ณ ปีมะเส็ง ตรีศก จะยกกองทัพเข้ามาตีกรุงเทพ ฯ กองทัพกรุงกรีรออยู่

ราชสาส์นจีนแจ้งข่าวพระเจ้าเกียเข่งสิ้นพระชนม์

ฝ่ายทกรุงเทพ ฯ เมื่อ ณ เดือนสาม สำเภาเข้ามา สมเด็จพระเจ้ากรุงปักกิ่ง มีราชสาส์นเข้ามาฉบับหนึ่งใจความว่า เจ้าเมืองปักกิ่งองค์ใหม่ยังใช้ยี่ห้อเกียเข่งอยู่ มีราชสาส์นประกาศไปตามเมืองที่เป็นไมตรีกันว่า สมเด็จพระเจ้าเกียเข่งพระราชบิดาเสวยราชสมบัติได้ ๒๕ ปีสวรรคต เมื่อยังมีพระชนม์อยู่ได้ทรงพระอักษรไว้ว่า ตั้งแต่ได้ราชสมบัติทรงพระอุตสาหะทำนุบำรุงแผ่นดิน ข้าศึกศัตรูมาได้จัดกองทัพไปปราบปรามจนราบคาบ บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข เมื่อปีมะโรงโทศกนี้ พระชนม์ได้ ๖๑ ปี ครองราชเกียเข่ง ๒๕ ทำบันชีใหญ่ แต่

บรรดาเมืองขึ้นใหญ่น้อยมาบันชิว จึงโปรดให้ยกส่วยแลอากร เงินติดค้าง พระราชทานให้เป็นเงินสิบล้านตำลึงจีน คิดเป็นเงินไทยหกแสนสองหมื่นห้าพันชั่ง ซึ่งยกส่วยแลอากรให้ขุนนางแลราษฎรทั้งนี้ เพื่อจะให้ความสุขทั่วกัน ณ ปีมะโรงโทศก ขุนนางแลเมืองขึ้นมาแจ้งว่าฤดูฝนนี้บริบูรณ์ อาณาประชาราษฎรทำนาได้ผลมากกว่าปีก่อนนัก เมื่อ ณ เดือนเก้า ขึ้นสิบห้าค่ำ เป็นฤดูน้ำ เสด็จไปประพาสเยียมโหเป็นทสบาย ยังหามีพระโรคสิ่งใดมาเบียดเบียนไม่ ยังมีพระกำลังอยู่ ขึ้นเขาลงเขาก็แข็งแรง แลสวนนี้เป็นที่เย็นมาแต่ก่อน ครั้นเสด็จมากลางทางเป็นฤดูร้อนจึงเกิดโรค วานนี้ทรงม้าข้ามเนินมาถึงสวนเยียมโห ให้บังเกิดเสมหะปะทะขึ้นมา ครั้นเวลาค่ำพระโรคกำเริบมากขึ้น ทรงพระดำริเห็นว่าจะไม่คงพระชนม์ชีพแล้ว ทรงคิดถึงความหลังอย่างพระไอยกา ทรงประพฤติมาจึงสั่งให้ขุนนางผู้ใหญ่ให้เอาหนังสือที่จดหมายเหตุยกความไอยกาชอบไทจีน มาตรัสบอกกับขุนนางผู้ใหญ่ว่า จดหมายนี้เมื่อ ณ เดือนหก ขึ้นสิบค่ำ เวลารุ่ง ศักราชเกยเช่งได้ ๑๘ ปี มีอ้ายเหล่าร้ายลอบเข้าไปในวัง ขึ้นบนหลังคาไทจีนเยียนเหลง พระราชบุตรยิงอ้ายเหล่าร้ายตายสองคน พวกเพื่อนพลัด

ตกลงมา จับได้อ้ายเหล่าร้ายหลายคนมีความชอบตั้งให้เป็นเจ้าตำแหน่งเจ้าฟ้าชินอ้อง แล้วบุตรเราคนนี้รู้จักคุณยาดามารดากล้าแข็งมีสติปัญญามาก ควรจะครองราชสมบัติกรุงกัมพูชาได้ แล้วตรัสสั่งสอนเจ้าฟ้าชินอ้องว่าธรรมดาเป็นกษัตริย์ให้รู้จักคนดีและคนชั่ว และให้รักใคร่อาณาประชาราษฎร ความทั้งนี้ได้สั่งสอนอยู่เนือง ๆ ให้จำไว้จะได้รักษาบ้านเมือง เราเป็นกษัตริย์อายุได้ถึงหกสิบเอ็ดปีก็เป็นบุญมากอยู่แล้ว อยู่ภายหลังถ้าตั้งอยู่ในคำสั่งสอน ถึงจะตายไปก็ไม่เป็นห่วง และกษัตริย์แต่ก่อนออกไปสวรรคตนอกพระราชวังก็มีอยู่ และสวนนี้เคยเสด็จไปมามิได้ขาดเหมือนพระราชวัง เมื่อสวรรคตแล้วให้นุ่งขาวห่มขาวแต่เจ็ดวัน แล้วให้แจกกฎหมายประกาศข่าวร้องไปทุกหัวเมืองให้ทั่ว พระเจ้าเกยเข่งสิ้นพระชนม์เดือนเก้า แรมสิบค่ำ ศักราชเกยเข่ง ๒๕ ปีมะโรงโทศก

เจ้าเมืองมาเกามาขอต่อกำปั่น

ครั้นมาถึง ณ เดือนสิบสองขึ้นสามค่ำ ปีมะโรงโทศกนั้น เจ้าเมืองมาเกามีหนังสือให้แขกเดรันโยยีกาดามัดลินโนเข้ามาขอต่อกำปั่น ก็โปรดให้ต่อขนทหน้าบ้านกงสุลเยเนราล ปากกว้างสี่วาสามศอก ครั้นเรือกำปั่นแล้วไม่มีทุนจะซื้อสินค้าบรรทุกออกไป จึงถวายระวางให้บรรทุกของหลวงออกไป แล้วขอยืม

เงินหลวงร้อยยี่สิบชั่ง ใช้ในการเรือก็โปรดพระราชทานให้ยกค่าธรรมเนียมต่อเรือปากเรือให้ด้วย

พระราชพิธีโสกันต์

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์น้อย

ในเดือนสิบนั้น โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้มีการพระราชพิธีโสกันต์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าพระองค์น้อย เมื่อ ณ เดือนสี่ แรมค่ำหนึ่ง สองค่ำ สามค่ำ พระสงฆ์ได้เจริญพระพุทธมนต์ วันสวดมนต์ทหนึ่ง เกิดเพลิงไหม้รมแม่น้ำหน้าวัดมหาธาตุ เสด็จพระราชดำเนินไปดับเพลิง ครั้นรุ่งขึ้นเดือนสี่ แรมสี่ค่ำ เป็นวันโสกันต์ มีเขาไกรลาส มีงานสมโภชหกวันเจ็ดวัน แลการอื่น ๆ แต่ไม่ครบเหมือนเมื่อครั้งโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ สมมุติเทวาวงศ์พงศ์อดิศวรกษัตริย์

ทัพไทยที่เมืองกาญจน์กลับกรุง

ลศักราช ๑๑๘๓ ปีมะเส็งตรีศก เป็นปีที่ ๑๓ ฝ่ายกองทัพซึ่งไปตั้งพิจารณาราชการอยู่ที่แม่น้ำน้อยเมืองกาญจนบุรีนั้น เห็นว่าไม่มีการศึกสงครามแน่แล้ว ก็ให้กองทัพตัดไม้ทำแพขนเอาศิลาก้อนใหญ่ ๆ บรรทุกเข้ามาถวายใช้ในการก่อภูเขาในพระราชวังอีก

ฝ่ายกองทัพพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิพลเสพ ตั้งอยู่เมืองเพชรบุรีนั้น นายทัพนายกองเบียดเบียนราษฎรได้ความเดือดร้อนนัก กรมหลวงพิทักษ์มนตรีทราบความแล้วมีจดหมายออกไปถึงเจ้าพระยาโกษาธิบดี พระยาเสนาธิเบศร์ ให้กราบทูลกรมหมื่นศักดิพลเสพ ใจความว่า มีหนังสือห้ามปราม เตือนสติออกมาเกลือกจะไม่เห็นด้วยจะว่าอิจฉาแกล้งใส่ความ ด้วยไม่มีตัวว่าเป็นแต่คำเล่าลือ บัดนี้ได้ความชัดรู้ด้วยกันมากแล้ว ว่ากักเรือราษฎรเก็บเรือจะลำเลียงเข้า เจ้าของเรือก็เป็นบ่าวนายทัพนายกอง ต่างมีอาญาสิทธิ์คุมครองเสียสิ้นเปล่าแต่ลากไปลากมาเกือบจะวิวาทชกต่อยกัน ที่ใครโฉดเขลาเก็บได้ก็ส่งไปลำเลียง ที่มีสติปัญญาชำชองถึงใจก็รอดตัวโดยแต่เรือจะเข้าออกก็ต้องเสียเบี้ยล่องน้ำตาลหม้อหนึ่งจึงได้เข้ามา แล้วราษฎรมีข้าวอยู่เกวียนหนึ่ง ก็ต้องขายเอาเสียเบี้ยหนึ่ง น้ำตาลราษฎรซื้อขายกันหกหม้อเป็นเงินบาทเฟื้อง ก็ขัดสือว่าเป็นหลวงเจ็ดหม้อบาท จะปรึกษาราชการก็เป็นพวกๆ กัน ถ้อยความเก่าใหม่ก็เอามาว่ากล่าวสับสน บรรดาสิ่งของในเมืองเพชรบุรีหาพอความคิดนายทัพนายกองจะประโยชน์ไม่

เลยยกลงไปจนไม้ไผ่แลเขาโคกเป็นของต้องการไปเสียสิ้น ในข่าวเล่าลือว่าดังนั้นกพลอยวิตกกลัวจะเสียรังวัดด้วย ๆ เป็นผู้กราบทูลพระกรุณาให้ออกมาสำเร็จราชการแล้วเห็นว่ามิใช่ผู้อ่อนต้องพระทัยให้มีความดีไปภายหน้า จะได้ช่วยราชการแผ่นดินเขาแรง ครั้นความเป็นดังนี้ทรงพระวิตกอยู่ ด้วยทางปากแพรกเมืองราชบุรีนั้นมีแต่คำไพร่บ้านพลเมืองซ้องสาธุการสรรเสริญไม่เหมือนทางเมืองเพชรบุรีมีแต่ต่างคิดต่างทำด้วยเหตุว่าหามีผู้เตือนสติไม่ จึงเกิดความพึงพอใจเข้าไปถึงกรุงดังนี้ ไม่ควรที่จะให้เกิดความเคืองใต้ฝ่าละอองธุลพระบาท ละอายแก่ชาวเมืองเพชรบุรีด้วยการข้างหน้ายังมีอยู่มาก ซึ่งว่ากล่าวมาทั้งนี้ ใช่จะเอาความผิดนายทัพนายกองหรือกหาไม่ ด้วยเห็นว่าพงแรกออกโรงใหม่อยู่ ได้พลงเกินไปคนละเล็กน้อย แล้ว ให้พระเจ้าน้องยาเธอหาตัวมาพร้อมกันสะสางผ่อนปรนเสียโดยควร โดยชอบราชการฝ่ายกองทัพรั้งรออยู่จนฤดูฝน

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พม่าปลูกยุ้งฉางถ่ายเสบียงอาหารมาไว้แล้วทำไร่นาคิดเป็นการยืด ในยี่มะเส็งนี้จะมีราชการมาเป็นแน่ แต่เดี๋ยวนี้เข้าฤดูฝนแล้ว จะให้กองทัพเลิกกลับเข้ามาเสียคราวหนึ่งก่อน ให้เจ้าพระยาวงษาสุรศักดิ์

พระยากลาโหมราชเสนา พระยามหาโยธา คุมคนแปดพันสองร้อยไปตั้งขัดทัพอยู่เมืองราชบุรี จึงมีตราให้หากองทัพกลับ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิพลเสพ ทราบท้องตราแล้วก็ยกทัพกลับเข้ามาถึงกรุงเทพฯ

ราชทูตไทยไปคำนับศพพระเจ้าเกียเข่ง

ครั้นถึงเดือนหกไทจอตีซินอองพระราชบุตรพระเจ้าเกียเข่ง ได้เสวยราชสมบัติกรุงบักกิ่งต่างหว่าเตากวางทหนงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงแต่งทูตเชิญพระราชสาส์นออกไปคำนับศพฉบับหนึ่ง จดหมายพระเจ้าเตากวางแผ่นดินใหม่ฉบับหนึ่ง ใจความว่า พระราชสาส์นสมเด็จพระเจ้ากรุงนครศรีอยุธยาเจริญทางพระราชไมตรีมาถึงสมเด็จพระเจ้ากรุงบักกิ่งพระองค์ใหม่ ด้วยมีหนังสือประกาศความเข้าไปโดยทางพระราชไมตรีว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงบักกิ่งเกียเข่งผู้ใหญ่ ตั้งแต่ได้ครองราชสมบัติมาจนสิ้นพระชนม์ พระองค์มีความอุตสาหะทำนุบำรุงแผ่นดินโดยสัตย์โดยธรรมมีคุณแก่พระวงศานุวงศ์ เสนาบดีอาณาประชาราษฎรยิ่งนัก ควรที่จะทำการฉลองพระคุณตามอย่างแต่ก่อน จึงบวงสรวงเทวดาฟ้าแลดิน ให้พระอัยกา

อยู่แล้วรับครอง ราชสมบัติตามสมเด็จพระเจ้าเกยเช่งผู้ใหญ่สั่งนั้น กรุงพระมหานครศรีอยุธยายินดียิ่งนัก จึงแต่งให้พระยาสุวัสดิ์สุนทรอภัยราชทูต หลวงยวรเสนหาอุปทูต หลวงพจนาพิมนตรีทูต ขุนพินิจวาจานัลอ ขุนพจนาพิจิตรทองสื่อใหญ่เชิญพระราชสาส์นสุพรรณบัฏและพระราชสาส์นคำนับนำเครื่องมงคลราชบรรณาการออกมาทรงยินดี อำพันข้างหน้าช้างหนึ่ง ข้างในแปดตำลึง กฤษณาทอดน้ำหมข้างหน้าหนักสองชั่ง ข้างในหนักชั่งหนึ่ง กรักขี้ข้างหน้าหนักสามหาบ ข้างในหนักหาบห้าสิบชั่ง การบูรข้างหน้าหาบหนึ่ง ข้างในห้าสิบชั่ง พิมเสนเอกข้างหน้าชั่งหนึ่ง ข้างในแปดตำลึง พิมเสนโทข้างหน้าสองชั่ง ข้างในชั่งหนึ่ง ผลกระเบาข้างหน้าสามหาบ ข้างในหาบห้าสิบชั่ง แก่นไม้มะเกลือข้างหน้าสามหาบ ข้างในหาบห้าสิบชั่ง สุพรรณถันข้างหน้าหาบหนึ่ง ข้างในห้าสิบชั่ง นรมาศข้างหน้าหกยอด ข้างในสามยอด หางนกยูงข้างหน้าสิบหาง ข้างในห้าหาง ปีกนกข้างหน้าหกร้อย ข้างในสามร้อยปีก ดีปลีข้างหน้าหาบหนึ่ง ข้างในห้าสิบชั่ง งาช้างข้างหน้าสี่ลำหาบสิบสองกงหนักสามหาบ ข้างในสี่ลำหาบหกกงหนักหาบห้าสิบชั่ง ชันปีกข้างหน้าหาบหนึ่ง ข้างในห้าสิบชั่ง กากกะรุนจันทบูรข้างหน้าเจ็ดตำลึงไทย ข้างในสามตำลึงไทย เปลือกสีเสียดข้างหน้า

หายหนึ่ง ข้างในห้าสิบชั่ง กานพลูเอาเปลือกสมุลแว้งแทนข้าง หน้าหายหนึ่ง ข้างในห้าสิบชั่ง รงข้างหน้าสามหาย ข้างในหาย ห้าสิบชั่ง กระวานข้างหน้าสามหาย ข้างในหายห้าสิบชั่ง ฝางข้างหน้าสามสิบหาย ข้างในสิบห้าหาย พรมวิสูตรข้างหน้าสองผืน ข้างในผืนหนึ่ง ผ้าโมรแดงข้างหน้าสิบ ข้างในห้า พระราชสาส์นคำนับพระศพอักฉบับหนึ่ง ใจความว่า จัดได้เทียนใหญ่หนักเล่มละสิบชั่งสิบเล่ม หนักเล่มละห้าชั่งสิบเล่ม ธูปใหญ่หนักดอกละสิบชั่งสิบดอก ธูปเล็กหนักดอกละห้าชั่งสิบดอก กฤษณาอย่างดีหนักสิบชั่ง จันทน์ชะมดหนักสองหายกับสิบชั่ง ออกมาจุดเผาบูชาพระศพพระเจ้าเกยเชง

ในปีนั้นเมือ ณ เดือนเก้า ขึ้นสิบค่ำ ข้าวแพงราคาเกวียนละชั่ง

พ่อค้าชาวอเมริกันเข้ามาค้าขาย

ครั้นมาถึงเดือนสิบ ลูกค้าชาวอเมริกันชื่อกะปิตันแฮนเข้ามาค้าขาย มีปืนคาบศิลาเข้ามาจำหน่ายด้วย มากน้อยเท่าไรมิได้ปรากฏ เจ้าพนักงานขอแลกน้ำตาลทรายยอกละหาบกึ่งกลงกัน กะปิตันแฮนขอเข้าเผ่าถวายปืนคาบศิลาห้าร้อยยอก จึง

โปรดเกล้าดำรัสว่ากะบี่ตันแขนเอาปืนเข้ามาขายให้เป็นกำลังแผ่นดินถึงสองครั้ง มีความชอบ โปรดให้ตั้งกะบี่ตันแขนเป็นหลวงภักดีราชกะบี่ตัน พระราชทานถาดหมากคนโทกะไหล่เป็นเครื่องยศ ปืนนั้นก็พระราชทานน้ำตาลทรายให้ตอบแทนตามราคา และยกเชิงกอยพระราชทานให้เป็นเงินสามสิบชั่งสิบสตาลง

พม่าชวนเมืองไทรบุรีต่อไทย

ในปืนนั้นสืบได้ความว่า พม่ามีหนังสือไปชวนฝรั่งบ้างญวนบ้าง พระยาไทรบ้าง ให้เข้ามาตีกรุงเทพฯ ภายหลังจับลมหอยมะเกาชาวเมืองถลาง ไปค้าขายเมืองเกาะหมากกลับมาเห็นเรือพม่าผีเรือลูกค้าสงสัยก็เข้าตีเอาเรือพม่าได้ ค้นเรือได้ราชสาส์นพม่าไปถึงพระยาไทร ก็จับคนแลเรือมาส่งให้ผู้รักษาเมืองถลาง พระยาถลางบอกส่งพม่าแลหนังสือพม่ากับจับลมหอยเข้ามา ณ กรุงเทพฯ จึงโปรดให้แปลหนังสือออก ได้ความว่าพม่าไปชวนพระยาไทรให้เป็นขบถ จึงโปรดพระราชทานบำเหน็จรางวัลจับลมหอยตั้งให้เป็นหลวงราชกับบี่ตัน ทำอากรดีบุกอยู่ที่เกาะถลาง

ตีเมืองไทรบุรี

จึงทรงพระราชดำริว่าเมืองไทรร่วมคิดด้วยพม่าจะปล่อยไว้มิได้ จึงโปรดเกล้าฯให้มีตราออกไป ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชหาตัวตนกูปแงรัน ซึ่งเป็นเจ้าพระยาไทรบุรีเข้ามา เจ้าพระยาไทรก็มิได้เข้ามาตามท้องตรา จึงให้ยกกองทัพไปตีเอาเมืองไทรไว้เป็นเมืองขึ้น มิให้เป็นเมืองประเทศราชเหมือนแต่ก่อน

ครั้งนั้นโปรดให้เจ้าพระยานครพัดเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีจางวาง จึงตั้งพระยาเสน่หามนตรีชื่อน้อย บุตรผู้ใหญ่ของท่านขึ้นเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราชฯ ได้ทราบท้องตราแล้ว ก็คิดอุบายมีหนังสือไปถึงเจ้าพระยาไทรว่าที่กรุงเทพฯจับได้พม่ามาถามได้ความว่า อ่องกแม่ทัพพม่าตั้งอยู่เมืองเมาะตะมะ จะยกทัพมาตีเมืองฝ่ายตะวันตกตลอดมาถึงเมืองไทร ไม่ไว้ใจแก่ราชการ จึงโปรดให้เจ้าพระยานครยกทัพมาตั้งต่อเรือรบอยู่เมืองตรัง คอยสู้รบพม่าป้องกันเมืองไทรแลเมืองตะวันตกไว้ ให้เจ้าพระยาไทรเอาเงินส่วยรังนกของหลวงจัดซื้อข้าวขึ้นฉางไว้ให้มากจะได้จ่ายกองทัพ แล้วเจ้าพระยาไทรตอบหนังสือมาว่าจัดซื้อข้าวไว้มากแล้ว

เจ้าพระยานคร ฯ รบกับพระยาไทรบุรี

ครั้น ณ เดือนสิบสอง แรมสี่ค่ำ เจ้าพระยานครยกทัพลงไปตั้งต่อเรือรบอยู่ที่เมืองตรัง ครั้นเรือแล้วเจ้าพระยานครให้เรือลงไปรับบรรทุกข้าวก็ไม่ได้ พระยาไทรปดให้เจ้าพระยานครเห็นเป็นทีแล้วยกลงไปทางบก ให้นายทัพนายกองยกทัพเรือลงไปเข้าปากน้ำเข้าตีเอาเมืองไทรพร้อมกัน ได้สู้รบกันเสียไพร่พลทั้งไทยทั้งแขกตายมาก ครั้น ณ เดือนสาม แรมแปดค่ำ เจ้าพระยาไทรก็หนีไปอยู่เกาะหมาก บุตรหลานศรีวันกรมการหนีไปอยู่เกาะนางกาว เจ้าพระยานครจัดให้นายฉิมนายปานน้อง ๆ หลายคนคุมเรือรบเจ็ดสิบลำไปตีเกาะนางกาวได้ พวกแขกหนีกระจัดกระจายไป ครั้งนั้นเสียไพร่พลมาก เจ้าพระยานครจึงตั้งพระภักดีบรรรักษ์ พระยาเสนาชิตผู้บุตรอยู่รักษาเมืองไทร แลกวาดต้อนครอบครัวแขกเข้ามาไว้ใช้ก็มาก ส่งเข้ามาถวายแลส่งเข้ามาให้ขุนนางที่ชอบพอกันก็หลายแห่ง

อังกฤษที่อินเดียขอเจริญทางไมตรีกับไทย

ในเดือนสี่ ปีมะเส็งนั้น ได้หนังสือเจ้าเมืองมังกลาบอกเข้ามาว่า จะให้กะฝ่ดเข้ามาทำหนังสือสัญญา จึงโปรดเกล้า ฯ

ตั้งพระยาสุรวงศ์มนตรขึ้นเป็นที่เจ้าพระยาพระคลังจะได้รับรองทูตอังกฤษ

ศุศักราช ๑๑๘๔ ปีมะเมียจัตวาศก เป็นปีที่ ๑๔ เจ้าเมืองมังกลาแต่งให้การะผ่อเป็นราชทูตคุมเครื่องบรรณาการเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี การะผ่อมาด้วยเรือกำปั่นสองเสาครึ่ง ถึงปากน้ำเจ้าพระยาณเดือนห้า ขึ้นสองค่ำ จึงโปรดให้ถอยเรือขึ้นมาทอดอยู่ที่หน้าบ้านเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าเมืองมังกลามีอักษรสาส์นมาถึงเจ้าพระยาพระคลังใจความว่า แต่งให้การะผ่อขุนนางถืออักษรสาส์นคุมสิ่งของเข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยความยินดี จะขอให้เมืองมังกลากับกรุงเทพมหานคร เป็นทางพระราชไมตรียิ่งขึ้นไปกว่าแต่ก่อน แลว่าที่เมืองยุโรปนั้นรบพุ่งกับฝรั่งเศสมาหลายปีแล้ว บัดนี้ฝรั่งเศสกับอังกฤษ แลเมืองฮินดูสตานก็ราบคาบปรกติกันเพราะอังกฤษมีกำลังมากกว่าชาติฝรั่งทั้งปวง ทางทะเลตั้งแต่เกาะลังกาไปจนถึงแดนเมืองจีน แต่แดนเมืองอังวะไปถึงทวีปอินเดีย คนประมาณเก้าโกฏิสิบโกฏิอยู่ในบังคับอังกฤษ อังกฤษหาต้องการที่จะคิดรบพุ่งเอาบ้านเมืองต่อไปไม่ แลเมืองอื่นนอกจากที่ขึ้นอังกฤษก็เป็นไมตรีรักใคร่กันทั้งสิ้น แลลูกค้า

อังกฤษไปมาค้าขายถึงกัน เป็นไมตรีกันทั้งสองฝ่าย แลเมืองยุโรปนั้นเมืองขนกมากเหลือที่จะบังคับบัญชา จึงมอบอาญาสิทธิ์ให้แก่เจ้าเมืองมังกลาเป็นใหญ่ในทวีปอินเดีย ถ้าเมืองอังกฤษกับกรุงเทพ ฯ มหานครเป็นไมตรีกันแล้ว ลูกค้าวาณิชจะไปมาค้าขายเห็นจะเกิดผลประโยชน์มาก ขอให้ลูกค้ากรุงออกไปค้าขาย ณ เมืองอังกฤษ ถ้าลูกค้าเมืองอังกฤษเข้ามาค้าขายขอให้ทรงพระเมตตาด้วย และจะได้คิดตั้งตึกบ่อมักำแพง ณ กรุงเทพมหานคร แลเมืองซึ่งขนกับกรุงเทพมหานครหามิได้ แลมิให้ลูกค้าอังกฤษทำผิดอย่างธรรมเนียมกรุงเทพมหานคร แต่อย่างธรรมเนียมกรุงเทพมหานครนั้นยากนัก ลูกค้าจึงไม่อาจจะเข้ามาค้าขาย ถ้าทรงพระเมตตาลดค่าธรรมเนียมลงบ้าง ลูกค้าทั้งปวงก็จะได้มีน้ำใจเข้ามาค้าขาย แลว่าการะผัดเข้ามาครั้งนี้เหมือนแทนตัวเจ้าเมืองมังกลา ถ้าการะผัดจะคิดการงานกับเจ้าพนักงานกรุงเทพมหานคร ตกลงกันประการใดเจ้ามังกลาจะทำตาม แลขอให้ช่วยทำนุบำรุงการะผัดด้วย

เสด็จออกรับการะผัด

การะผัดเข้ามาครั้งนั้น โปรดให้ขึ้นพักอาศัยอยู่ที่ตึกสูงหน้าบ้านท่านเจ้าพระยาพระคลัง พระราชทานเงินให้เป็นเบี้ยเลี้ยงเดือนละสามชั่ง เจ้าพนักงานได้พาการะผัดเข้าเฝ้า เสด็จออก

รับแขกเมืองเป็นการใหญ่ ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ถวายเครื่องราชบรรณาการ ขันคายศลาปลายหอกสามร้อยยอก ขันคายศลาแฝดยอกหนึ่ง ผ้าส่านขาวสี่ผืน พรมเทศสองผืน เครื่องแต่งตัวหญิงอย่างฝรั่งสองสำรับ เครื่องโต๊ะแก้วเจียระไนสำรับหนึ่ง ฉากอย่างดีห้าแผ่น พรมอย่างดีสองผืน หนังสือเรื่องราวพงศาวดารอังกฤษเล่มหนึ่ง รถมเครื่องพร้อมรถหนึ่ง ม้าเทศสำหรับรถม้าหนึ่ง ฉากเขียนด้วยหนังสิบาน ฉากกระจกสามบาน รวมเจ็ดบาน แล้วได้นำสิ่งของไปถวายพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทรบ้าง การะผัดได้ว่ากล่าวการที่จะทำหนังสือสัญญากัน พอเกิดเหตุขึ้นด้วยการะผัดให้ขุนนางไปหยั่งน้ำทำแผนที่ตามลำแม่น้ำแลคลองใหญ่น้อยทุกแห่ง แล้วการะผัดพูดว่าเมืองไทยเล็กนิดเดียว จนมากกว่าไทยสิบส่วน ถ้าจะตีเอาเมือง กำปั่นรบสัก ๒๐๐ ลำก็จะได้ เอากระสุนเผาเรือน ๓ ยิงเข้าไปก็จะไหม้หมด การะผัดเข้าไปเผ้าเห็นทหารไทยบ้านที่นั่งกลาบาตอยู่เป็นกองๆ เด็กบ้าง ผู้ใหญ่บ้าง คนแก่บ้าง นั่งบ้าง นอนอยู่บ้าง ขันทถอศลาปากนกกมสันมกินไม่ได้ขัดสีเสื้อขาดกางเกงขาด เมืองไทยเหมือนคนเปลือยผ้าอยู่ มีข้อม

ก็ไม่มีขึ้น คนรักษาก็ไม่มี ขึ้นที่มีอยู่ก็มีแต่สนิม จะใช้สู้รบใครได้

หนังสือกล่าวโทษการะผัด

ความที่ยอนครอเพ็ดกล่าวนี้ เจ้าพนักงานกราบทูลขึ้นทรงทราบก็ทรงขัดเคือง มีพระราชดำรัสว่ามันจะไม่มาทำหนังสือสัญญาโดยสุจริต จึงว่ากล่าวติเตียนบ้านเมืองแล้วยังหยั่งน้ำทำแผนที่ จะเข็นไม่ตรกันอย่างไรได้ การสัญญาจึงไม่ได้ทำกัน ให้แต่พระยาจุฬาราชมนตรีทำหนังสืออนุญาตให้ฉบับหนึ่ง ใจความว่าถ้ามีลูกค้าอังกฤษเข้ามาค้าขาย ณ กรุงเทพฯ แลสลุบกำปั่นเข้ามาถึงปากน้ำเจ้าพระยา ให้เจ้าเมืองกรมการตรวจดูผู้คน แล้วให้เอาปืนใหญ่น้อยขึ้นไว้ที่เมืองสมุทรปราการ ให้กรมการกำกับขึ้นมาส่ง ถ้าสลุบกำปั่นทอดท่าแล้ว ให้พระยาจุฬาทำนุบำรุงซื้อขายแก่ลูกค้า แล้วให้เจ้าพนักงานเรียกจังกอบภาษีตามอย่างธรรมเนียมอย่าให้เหลือเกิน แลโปรดให้มีหนังสือลงชื่อเจ้าพระยาพระคลังตอบไปถึงเจ้าเมืองมังกลากล่าวโทษการะผัดว่า การะผัดจะทำสัญญาให้อังกฤษเข้าไปตั้งเข็นกงสุล ณ กรุงเทพฯ ความข้อนี้ผิดกับหนังสือเจ้าเมืองมังกลา ที่ว่าอังกฤษจะไม่คิดตั้งบ่อมแลตั้งตึกในเมืองไทยแลหัวเมืองไทย

ตามหนังสือเจ้าเมืองมังกลา การะผัดเข้าไปอยู่ ณ กรุงเทพ ฯ สามเดือนเศษ จะพูดจาการสิ่งใดมิแต่เหลือเกิน แล้วก็ให้เสมียนทำบัญชีเรือ ขน ลอง ประมาณภูมิผู้คน ทำแผนที่ห้วยคลองหย่งล่องน้ำตนลก วัดเกาะใหญ่น้อย นอกปากน้ำเข้นหลายตำบล การะผัดรู้ความเข้าว่ากล่าวโทษตัวไม่ยอมให้มีหนังสือเจ้าพระยาพระคลังออกไป จะให้เป็นพระราชสาส์นออกไปให้ได้ ความเรื่องนี้ได้โต้ตอบกัน การะผัดก็ดึงดันพูดจาแข็งแรงว่าถ้าดังนั้น ให้เจ้าพระยาพระคลังเซ็นชื่อไปถึงท้าวสองเจ้าเมืองมังกลาจึงจะยอมหนังสือเจ้าพระยาพระคลังก็ค้างอยู่ จึงโปรดให้พระยาพิพัฒราชปลัดมีหนังสือไปถึงท้าวสองเจ้าเมืองมังกลาว่า ท่านเจ้าพระยาพระคลังผู้ใหญ่ ได้ช่วยทำนุบำรุงการะผัดเข้าเผ่า กรายถวายบังคมถวายสิ่งของแลข้อความในหนังสือเจ้าเมืองมังกลาแด่พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงทรายทุกประการแล้ว ได้ให้เจ้าพนักงานจัดของตอบแทนงาช้างสี่กิ่งหนักสองหาบ เนื้อไม้หนักสองหาบ กำยานหนักสองหาบ กระวานหนักหาบหนึ่ง เร่วหนักสามหาบ ดีปรีสุทธิหนักสิบห้าหาบ พริกไทยหนักร้อยห้าสิบหาบ น้ำตาลทรายหนักร้อยห้าสิบหาบ รงหนักห้าหาบ

มอบให้การะผัดคุมออกมา แล้วพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น
เทพสุดาฯ กับขุนนางผู้ใหญ่ ก็จัดของตอบแทนให้เจ้าเมืองมังกลาด้วย การะ-
ผัดได้รับทำหนังสือแต่ ณ วันอังคาร เดือนเจ็ด ขึ้นเก้าค่ำแล้ว

เจ้าพ่ากรมหลวงพิทักษมนตรีสืบพระชนม์

ฝ่ายกรมหลวงพิทักษมนตรี ประชวรพระยอดในพระศอ
มาตั้งแต่เดือนสาม ยิ่งเสวยรศก มาจนถึง ณ วันอาทิตย์ เดือน
เจ็ด ขึ้นเจ็ดค่ำ เวลาเช้าห้าโมงสี่บาท สิ้นพระชนม์ ๆ ได้ห้าสิบ
พระพรรษา พระองค์ได้สถาปนาวัดเกาะขึ้นแล้วมีงานฉลอง
อิเหนาโรงใหญ่ พระราชทานชื่อวัดเกาะแก้วลังการาม

การะผัดเป็นเจ้าเมืองสิงคโปร์

ครั้นถึงเดือนแปด การะผัดได้ออกไปจากกรุงเทพมหานคร
แล้วไปขอทำหนังสือสัญญาที่เมืองญวน ๆ ก็ไม่รับ การะผัดก็กลับ
มาเมืองสิงคโปร์ เจ้าเมืองมังกลาตั้งให้เป็นเจ้าเมืองสิงคโปร์ ๆ
กตงขึ้นแต่นั้นมา

ครั้นการะผัดออกไปแล้ว มีลูกค้าอังกฤษเข้ามาตั้งห้างค้าขาย
ชื่อมิสเตอร์หันแตร เช่าตึกสูงหน้าบ้านเจ้าพระยาพระคลังสอง
หลังอยู่หลังหนึ่ง ไว้สินค้าหลังหนึ่ง เป็นปูนก่อนห้างทั้งปวง

สร้างพระวิหารวัดสุทัศน์

ในปีมะเมียนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่าพระโตซึ่งประดิษฐานอยู่ที่เสาชิงช้านั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเชิญลงมาไว้เพื่อพระราชดำริจะทำวัดขึ้นในคลองพระนครเป็นวัดใหญ่อีกวัดหนึ่ง การก็ยังหาได้ทำไม่ จะต้องฉลองพระเดชคุณเสียให้แล้วมีพระราชดำรัสให้เจ้าพนักงานจัดการทำพระวิหารใหญ่ขึ้น องค์พระพุทธรูปนั้นทรงทอดพระเนตรเห็นว่าพระเศียรย่อมไปกว่าพระองค์ไม่สมกัน จึงให้ช่างถอดออกหล่อพอกพระเศียรพระพักตร์ให้ใหญ่ขึ้น แลนวพระหัตถ์ของเดิมนั้นสั้น ๆ ยาว ๆ อยู่ ก็โปรดให้ต่อนิ้วพระหัตถ์ให้เสมอกัน เหมือนอย่างพระพุทธรูปทวารนั้น ครั้นการแล้วก็ได้เชิญพระพุทธรูปขึ้นประดิษฐานบนพระวิหาร พระวิหารนั้นยังค้างอยู่แต่ช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ แลการอื่น ๆ ก็ยังมิได้กระทำ

สมเด็จพระสังฆราชถึงแก่มรณภาพ

ในเดือนเก้า ปีมะเมียจัตวาศก สมเด็จพระสังฆราชวัดพลับที่แห่มาไว้วัดมหาธาตุนั้น อาพาธถึงแก่มรณภาพเมื่อวันศุกร์ เดือนสิบ ขึ้นสิบสามค่ำ ครั้นมาถึงเดือนสิบสองก็โปรดให้ทำเมรุผ้าขาวที่ท้องสนามหลวงเสร็จแล้ว ก็ชักศพพระสังฆราช

เข้าสู่พระเมรุมีการสมโภชสามวันสามคืน แล้วก็ได้พระราชทานเพลิงในเดือนสิบสอง ปีมะเมียจัตวาศกนั้น

พ่อค้าอังกฤษถวายม้า

มีเรื่องลูกค้าอังกฤษเข้ามาค้าขาย ณ กรุงเทพฯ ลำหนึ่ง นายกำปั่นชื่อมิสเตอร์ สมิท ล่าตาชื่อมิสเตอร์ ตัม มีม้าเทศสีขาวสูงสามศอกมีนวลเข้ามาถวายม้าหนึ่ง เจ้าพนักงานได้รับขึ้นไปถวายทอดพระเนตร ไม่โปรดว่าเป็นม้าขาวแซมเลือดจะรับไว้ก็เป็นม้าโทษ จึงโปรดให้เอาไปคืนเจ้าของเสีย เจ้าพนักงานได้นำเอาม้ามาส่งถึงเรือมิสเตอร์ สมิท ว่าแก่หลวงสุรสาครล่ามว่า ของตั้งใจจะเอาเข้ามาถวาย เมื่อไม่โปรดว่าดีแล้ว จะเอากลับไปทำไมเล่าอายแก่เพื่อนฝูงเขา จึงชักเอาผ้าเช็ดหน้าที่กระเป๋าเสื้อมาคลุมหน้าม้าเข้า แล้วเอาค้อนเหล็กตีหน้าม้าลงสักประเดี๋ยวม้าก็ขาดใจตาย จึงให้กะลาสีลากม้าทิ้งน้ำเสียเมื่อ ณ วันเสาร์ เดือนสิบสอง ขึ้นสิบสองค่ำ เจ้าพนักงานก็นำความกลับเข้ามากราบทูลพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลแด่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบแล้ว ก็ทรงขัดเคือง ดำรัสว่าดูถูกทำเย้ยหยันประชดให้ ให้ไล่เสียอย่าให้ค้าขายในบ้านเมืองต่อไป จึงให้หลวงสุรสาคร

ไปหาตัวขนมาทั้งรับสั่งให้หลวงสุรสาครแปลคำยอกว่า ตัวทำดังนี้ผิดกฎหมายเมืองไทยเป็นข้อใหญ่ต้องลงโทษจำคุกไว้ แต่ตัวเป็นแขกเมืองมาก็ไม่ให้ค้าขาย ให้ไปเสีย ให้พ้นบ้านเมือง นายกำปั่นสองคนก็ลากลับลงกำปั่น แล้วก็ยังไม่ถอยกำปั่นไป จึงโปรดให้กรมอาสาจามแลกรมแปดเหล่า ลงเรือพิฆาตเรือเหราทหารสวมเสื้อแดงหมวกแดง ไปล้อมเรือกำปั่นอยู่ทั้งสองฟากน้ำ จนกำปั่นล่องไปก็ไม่แวะรับเอาขนสำหรับลำ แล่นเลยไปทีเดียว ขนนั้นเจ้าพนักงานต้องฝากเรือลูกค้าไปส่งการะผ่อเจ้าเมืองสิงคโปร์

เมรุกรมหลวงพิทักษมนตรี

ครั้นมาถึงเดือนสามโปรดให้ทำพระเมรุทองสนามหลวง ครั้นเมรุเสร็จแล้ว ได้ชักพระศพกรมหลวงพิทักษมนตรีออกสู่พระเมรุ ทำการสมโภชสามวันสามคืน ถวายไทยธรรมแก่พระสงฆ์เป็นอันมาก ครั้น ณ เดือนสาม ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ ก็ได้พระราชทานเพลิง

ญวนขุดคลองและสร้างเมืองโจฎก

ฝ่ายที่เมืองญวนองค์กุนให้เกณฑ์ญวนแลเขมร ผลัดเปลี่ยนกันผลัดละหมื่นให้ขุดคลอง ได้ลงมือขุดมาตั้งแต่ปากเกาะ

เอกศก มาถึง ณ เดือนสิบคำหนึ่ง จึงแล้ว ขุดตั้งแต่เมือง
มโจรุกตัดผ่ามาเมืองตรังมาทะลุคลองเอยมชวออกทะเลสาบเมือง
บรรไทยมาศ กว้างสิบสองวา ลึกเจ็ดศอก ทางเดินเรือวันหนึ่ง
กับคนหนึ่งถึงเมืองบรรไทยมาศ ที่ปากคลองขุดนั้นญวนก็สร้าง
เมืองขึ้นเมืองหนึ่ง ให้ชื่อเมืองโจฎก แล้วองตากุนแจกเบี้ย
แปะให้ญวนให้เขมรที่เกณฑ์มาขุดคลองนั้นเป็นอันมาก เป็นอันเหนื่อยยากลำบาก
นายคนร้อยพวง ไพร่พลคนยี่สิบพวง คนที่เกณฑ์มาขุดคลอง
ครั้งนั้นเป็นโรคปิดแลไข้ป่วงล้มตายเป็นอันมาก

สร้างป้อมเมืองสมุทรปราการและนครเขื่อนขันธ์

แล้วทรงพระราชดำริว่าที่เมืองสมุทรปราการนั้น การที่
จะรับรองข้าศึกศัตรูก็ยังไม่ได้ทำ เมืองนครเขื่อนขันธ์ทำไว้
แล้วก็ยังไม่มั่นคง จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรม
หมื่นศักดิพลเสพ ไปทำเมืองนครเขื่อนขันธ์ที่ทำค้างอยู่ ให้
ทำป้อมขึ้นป้อม ๑ พระราชทานชื่อป้อมเพชหึง แล้วขุดคลอง
คลองลัดหลังเมืองทะลุออกคลองตาลาว คลองนั้นกว้างหกวา
ยาวห้าสิบเส้นลึกห้าศอก แล้วทำการซ่อมแซมที่เมืองนครเขื่อน
ขันธ์ให้มั่นคงดีขึ้น กรมหมื่นศักดิพลเสพจึงได้สร้างวัดขึ้นใน
คลองวัดหนึ่ง พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงได้พระราชทาน

ชื่อวัดไพรชนพลเสพ พระนามต่อเข้าด้วยพระยาเพชรพิไชย ชื่อเกษ ซึ่งเป็นนายงานทำเมืองนครเขื่อนขันธ์นั้นสร้างวัดขึ้นวัดหนึ่ง ชื่อวัดโปรดเกษเชฐาราม ที่เมืองสมุทรปราการนั้น โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นแม่กองไปทำเมืองสมุทรปราการ ให้เจ้าพระยาพระคลังลงไปประจำอยู่ที่นั่น ให้รื้อบ้านเมืองกรมการแลราษฎรฟากตะวันออกสร้างเป็นเมืองขึ้น ทำป้อมขึ้นสี่ป้อม ชื่อป้อมประโคนไชยหนึ่ง ป้อมนารายน์ปราบศึกหนึ่ง อยู่ข้างหน้าป้อมปราการหนึ่ง ป้อมกาลกิรทธิหนึ่งอยู่ข้างหลังชักกำแพงถึงกัน มีตึกดินฉางข้าวแลที่ไว้เครื่องศาตราวุธอยู่ในกำแพงเมืองด้วย ที่เกาะกลางน้ำก็ได้สร้างป้อมขึ้นอีกป้อมหนึ่งพันสองชั้น ชื่อป้อมผเสอสมุทร ป้อมฟากตะวันตกอีกป้อมหนึ่ง ชื่อป้อมนาคราช ทรายเกิดเป็นเกาะขึ้นอีกแห่งหนึ่ง ทรงพระราชดำริไว้ว่า จะให้สร้างพระเจดีย์กลางน้ำ

ตั้งพิธีผังหลักเมือง

ครั้นณวันอาทิตย์ เดือนสิบเอ็ดค่ำ ได้ตั้งพิธีผังหลักเมืองแลผังอาถรรพณ์ พระสวดมนต์ไปถึงวันพุธ เดือนสิบสองค่ำ ย่ำรุ่งแล้ว ๔ นาฬิกา ๖ บาท พระฤกษ์เอาแผ่นยันต์ทองคำ

แผ่นยันต์เงิน แผ่นยันต์ทองแดง แผ่นยันต์ดบุก แผ่นยันต์ศิลา ลงสู่ภูมิบาท พระสงฆ์สวดไชยมงคลแล้วยกเสาหลักเมืองด้วย ครั้น ณ วันเสาร์ เดือนสิบสามค่ำ ได้ฝังอาถรรพณ์ เวลาเช้าย่ำรุ่งแล้ว ๕ นาฬิกา ๖ บาท พระสงฆ์สวดไชยมงคล เชิญแผ่นยันต์องครักษ์อาถรรพณ์ลงสู่ภูมิบาทอีกครั้งหนึ่ง

สถาปนาพระวันรัตน (ด่อน) เป็นสมเด็จพระสังฆราช

ในเดือนสิบนั้นทรงตั้งพระวันรัตน (ด่อน) วัดสระเกษเป็นสมเด็จพระสังฆราช มหาดิเรียญเอกวัดเลียบเป็นพระอมรโมลีหนึ่ง มหาดิกเรียญเอกวัดพระเชตพนเป็นพระศรีสุทธิวงศ์หนึ่ง พร้อมกันทพระทนงอมรินทรวินิจฉัย แล้วมีการสมโภชเวียนเทียนมโหรีข้างในด้วย ตั้งแล้วโปรดให้แห่สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) วัดสระเกษมาสถิตอยู่วัดมหาธาตุ

พม่าชักชวนญวนตีเมืองไทย

ศักราช ๑๑๘๕ ปีมะแมเบญจศก เป็นปีที่ ๑๕ เมื่อเดือนห้านั้นกำปั่นเหราข้ามสมุทรซึ่งไปค้าขายเมืองสิงคโปร์เมื่อจะกลับมาการะผัดเจ้าเมืองสิงคโปร์ฝากสำเนาราชสาส์นพม่าซึ่งมีไปถึงญวน เรื่องพม่าไฟไหม้เสียที่เกาะหมาก อังกฤษขอคัดสำเนาไว้เจ้าเมืองมังกลาว่าที่กรุงอังกฤษไม่มี มีแต่บาทหลวง

ฝรั่งเศสจึงให้แปลเป็นอักษรฝรั่งเศสส่งเข้ามา แล้วว่าญวนซ่อ
ตรงต่อไทยหาเข้าด้วยพม่าไม่ พม่าเป็นคนโกงอังกฤษจะต้อง
รบกับพม่าเสียให้เข็ดหลาบ พระราชสาส์นพม่านั้น เจ้าพนักงาน
ได้ให้บาทหลวงแปลออก ได้ความว่า ราชสาส์นมาแต่เมือง
ใหญ่ถือศาสนาพระเทียงแท้เป็นเจ้าทสูงเป็นผู้ทำนุบำรุงเมืองมี
เมืองขนถึงร้อยเมือง มีช้างเผือกชื่อเสหะดันเจนเมนแลช้าง
เผือกอื่น ๆ ทุกเมือง มีอยู่ทั่วไป เป็นเจ้าขุมทองขุมเงินแล
ของประเสริฐอื่น ๆ เป็นเจ้าแผ่นดินและเป็นเจ้าทะเล เป็นผู้ทำนุ
บำรุงศาสนา เป็นจักรพรรดิทรงธรรมแลมีฤทธิทุกประการ
ครอบครองบ้านเมืองทั่วทั้งปวงด้วยพระยาทอันศักดิสิทธิ์ ทำ
ราชสาส์นนี้พร้อมด้วยเสนาบดีแม่ทัพแลผู้ใหญ่ทั้งปวง มาถึง
มหาจักรพรรดิเมืองญวน เมื่อแรกตั้งแผ่นดินพระอาทิตย์พระ
จันทร์ รายฎรทั้งปวงชุมนุมกันเลือกขุนนาง เลือกเอาคนตรง
แน่นอนถือศีลสัย เป็นลูกพระอาทิตย์แลลูกเทวดา ชื่อว่ามุกา
ซามากา แปลว่าเป็นขุนหลวงทสูง เป็นจักรพรรดิต่อ ๆ กันมา
จนถึงองค์นี้ ยังคงบัญชาแผ่นดินทุกวันนี้ด้วยบุญของมุกาซามา-
กา จักรพรรดิองค์นี้เมื่อได้ครอบครองอาณาประชาราษฎร
เหมือนหนึ่งบิดารักษาบุตร แล้วลดส่วยสาอากร ไพร่บ้านพล

เมืองกมความยินดี เมื่อขนเสวยราชสมบัตินั้นสว่างสุกใสเหมือน
พระจันทร์ทรงกลด แล้วให้มีพระธรรมเทศนาสั่งสอน ไพร่
บ้านพลเมืองให้พร้อมว่าอยู่เย็นเป็นสุข ได้ครอบครองบ้านเมืองให้
ยืดยาวไป แล้วก็ได้เมืองขนอกชื่อเมืองปรันตาหนึ่ง เมืองซำปู
เดปาหนึ่ง เมืองดูรักกาหนึ่ง เมืองยะมินยาหนึ่ง เมืองศรียะ
กันเลรามาหนึ่ง เมืองรายาวดตาหนึ่ง เมืองกำปูราหนึ่ง เมือง
โยคหนึ่ง เมืองนการาหนึ่ง เมืองเกมายาทาหนึ่ง เมืองมหา
นักการาหนึ่ง เมืองศรีวเชยนหนึ่ง เมืองวลาอปูราหนึ่ง เมือง
งาเซงงาลาหนึ่ง เมืองลารายาทาหนึ่ง เมืองทาอูโมอุนชาชา
หนึ่ง แลเมืองอนทส่งส่วยชื่อมหาวหิกาเยกะปูราทพระมหามุน
ออก มีเมืองขนชื่อเดนหาวระดหนึ่ง เมืองกราวดหนึ่ง เมืองมกา
วดหนึ่ง เมืองรามาวดหนึ่ง แลเมืองขนทงนส่งส่วยหญิงสาว
ทยังไม่มีผัว แลส่งส่วยเครื่องศาตราอาวุธช้างม้าแลของทงปวง
ตามระยะเมืองใกล้แลเมืองไกลทุกปี แลเมืองครั้งขุนหลวงชื่อ
เจกาวะดทเหาะได้ขึ้น ครองราชสมบัตินั้นยกย่องพระศาสนาแล
ทำนุบำรุงพระสงฆ์วัดวาอารามทำบุญให้ทานจำศีลภาวนาจนล่วม
ตัว ทรงธรรมเมตตาแก่อาณาประชาราษฎรไพร่บ้านพลเมือง
ถ้าราษฎรผู้ใดกระทำความผิดกับตัวเธอก็หาเอาโทษไม่ แล

เจ้าอังวะได้ครองราชสมบัติครั้งนั้น ถึงอย่างเหมือนเมื่อครั้งขุนหลวงเจกาวะดีมหาสมณโคดม ว่าแผ่นดินสว่างทั่งสทิศ แต่ครั้งตาเจ้าอังวะองค์นั้น เมื่อครองราชสมบัติแต่งทูตไปเมืองญวนไปทางบกทางเรือหลายครั้งแล้วหาถึงไม่ ครั้นเจ้าอังวะตายแล้ว เจ้าอังวะผู้หลานได้ครองราชสมบัติ จึงคิดพันทางไมตรีกับเมืองญวนพอองโดยหล้ามาถึงเกาะหมาก แจ้งความแก่จันส่วยรังนกแขวงองทูหับตรง พม่าจันส่วยรังนกรู้ความแล้วจึงนำองโดยหล้าขึ้นทเมืององทูหับตรง ทวายไปหาเมืองมาหยัเสนาบดีทเป็นแม่ทัพเมืองเมาะตะมะ ขุนนางผู้ใหญ่สองคนจึงเอาญวนลงเรือแห่ไปถึงเมืองจากอันแลหัวเมืองส่งต่อขึ้นไปจนถึงเมืองหลวง ปลูกเรือนให้อยู่ใหญ่โตงามดีให้เลี้ยงดู แต่สงสัยอยู่ว่ามิใช่ทูตจริงจึงไม่สู้นับถือ ครั้นไต่ถามไล่เลียงดูเป็นทูตมาแต่เมืองอาเมราปูราค้างลมสำเภาจึงนับถือทูตญวนมากขึ้น องโดยหล้า องทูหับตรง ก็ได้เฝ้าแล้วได้ไต่ถามทูตญวนหลายข้อ ทูตญวนทูลว่า มหาจักรพรรดิ

ยาลองคิดนานแล้วจะให้ทูตมา พอยาลองตายลง แลมินมางขน
เสวยราชย์ได้สองปีจึงให้มาเผ้าองโดยหลำทูลต่อไปว่าญวนกับ
ไทยมีสาเหตุกันหน่อยหนึ่งด้วยเมืองเขมร ถ้าญวนกับพม่าตี
เมืองไทยก็จะได้โดยง่าย

แต่ครั้งเจ้าอังวะเสวยราชสมบัติ เมื่อศักราชพม่าได้
๙๐๐ ปี กรุงไทยเป็นเมืองขึ้นอังวะอยู่นั้น เจ้ากรุงไทยไป
อาศัยอยู่ที่เมืองขนกับเมืองอังวะได้นับถือทำตกให้อยู่ คิดมา
จนทุกวันนี้ได้สองร้อยปี ได้ยกที่แผ่นดินกรุงไทยให้แก่บุตรเจ้า
กรุงไทยให้เสียส่วยปีหนึ่ง ช้างสามสิบช้าง เงินสามหมื่นบาท
แล้วก็หาเสียให้ไม่ บิดาของตาเราให้กองทัพมาตีเมืองไทยคน
เมืองไทยต่อสู้ลอยลักทำเหมือนอย่างผู้ร้าย เราก็ทนมาจนทุก
วันนี้ องโดยหลำ องทูหับตรง ทูลว่าเมื่อจะกลับไปจะทำเหมือน
เรือลูกค้าเจ้าอังวะ เห็นว่าทูตญวนจะไปแต่ลำพังเห็นไม่ควร
จึงจัดให้เนมโยนรทาหนึ่ง เนมโยสาวนีหนึ่ง เนมโยกังนรัตหนึ่ง
เนมโยเสนรัตหนึ่ง เนมโยเสรีกอย่าหนึ่ง เสละจินนรทาหนึ่ง
เสรีจุนดานรทาหนึ่ง รวมเจ็ดนายให้ดวงตราทองสำหรับเมือง
หลวงไปดวงหนึ่ง แหวนทับทิมสี่วง แหวนไข่มุกสี่วง
แหวนนิลสี่วง พลอยทับทิมยังไม่ได้เจียระไนสามกระสอบ

ผ้าห่มนอนทอเมืองพม่าผืนหนึ่ง แพรสีไม้ลูกประคำศิลาเหลืองหนึ่ง เขียวหนึ่ง สองสาย ตระบะลายสีใบหยมเท้าใยหนึ่ง โคมมีเท้าสีใบ โต๊ะไม้ทาแดงใยหนึ่ง ถ้วยชาฝาใยหนึ่ง น้ำมันดินสามสิบหม้อ มีความไว้ใจจึงให้ขุนนางออกมาแจ้งความคิดทำลายเมืองไทยซึ่งเป็นศัตรูทั้งสองเมือง ได้มอบอาญาสิทธิ์ให้ขุนนางทั้งเจ็ดนายนั้น ซึ่งจะว่ากล่าวคิดอ่านทำกับเมืองไทย เสร็จอยู่กับขุนนางเจ็ดนายนั้น แล้วให้จักรพรรดิเมืองญวนมีพระราชสาส์นตอบด้วย ข้อความมีเรื่องนี้ให้ขุนนางทั้งเจ็ดนายถือไปโดยเร็ว แล้วให้แต่งขุนนางญวนที่ไว้ใจกำกับไปด้วย ได้ทรงทรายแล้วคอยฟังเหตุผลที่เมืองญวนอยู่

สร้างวัดอรุณราชวราราม

แล้วทรงพระราชดำริว่า เมื่อความไข้ปีมะโรงเกิดขึ้นสงบแล้วก็ยังไม่ขาดไปทีเดียว สลดพระทัยจึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมบริจาคพระราชทรัพย์ให้ทานแก่ยาจกวนิพกทั้งหลาย โปรดให้ตั้งศาลาโรงทานขึ้น ให้ทานจตุปัจจัยแก่พระสงฆ์สมณอาณาประชาราษฎรมิได้เลือกหน้า แล้วให้มีเทศนาเป็นธรรมทานทุกวันมาจนถึงกาลนั้น ตั้งแต่ได้ผ่านพิภพถวัลยราชสมบัติยังมิได้สถาปนาพระอารามใดอารามหนึ่ง ขึ้นให้เป็น

คุณแก่พระพุทธศาสนา เป็นเนื้อนาบุญอันวิเศษ เป็นเหตุที่จะให้ผลไปในปรโลก ทรงเห็นว่าวัดแจ้งยังชำรุดทรุดโทรมอยู่ พระยาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ก็ได้ทรงสร้างกุฏสงฆขึ้นไว้พอได้มีพระสงฆจำพรรษาอยู่เท่านั้น การอื่นยังมิได้กระทำ จึงดำรัสสั่งให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นแม่กองทำ ขอแรงพระวงศานุวงศ์ข้าราชการผู้ใหญ่ที่มีกำลังพอจะทำได้ พระราชทานเงินให้เป็นค่าจ้างทำตามราคาพอสมควร พระวงศานุวงศ์เสนาบดีนึกที่จะทำฉลองพระคุณ เดชกุฏนจะทำเป็นตึกเห็นว่าจะช้านัก จึงทำเป็นฝาขัดแตะถือปูน แลทำพระอุโบสถวิหารการเปลี่ยนขึ้นใหม่ทั้งสิ้น พระอุโบสถเดิมอยู่ริมน้ำ ก็ให้ปฏิสังขรณ์อุทิศถวายเป็นพระวิหาร การครั้งนี้ทรงอุตสาหะเสด็จทุกวันพระ นายด่านก็เร่งรัดประดวกการกันเอาใจเห็นความชอบ มิได้คิดแก่ยากเหนื่อย ทำการเสร็จแล้ว พระราชทานชื่อว่าวัดอรุณราชวราราม ยังมิได้ฉลอง

เจ้าพากรมหลวงเทพยวดีสนพระชนม์

ครั้นถึง ณ เดือนเก้า ปีมะแมเบญจศก สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ กรมหลวงเทพยวดี ประชวรพระโรคโบราณกรรม

สันพระชนม์เมื่อวันเสาร์ เดือนเก้า แรมเจ็ดค่ำ พระองค์ได้สถาปนาวัดบางจากขึ้นจนแล้ว ประทานชื่อว่าวัดภักคนานฎ

ข่าวอังกฤษจะเกิดรบกับพม่า

ในปลายปีมะแมนั้นกำปั่นเหราข้ามสมุทรกลับเข้ามา ขุนศรียภายาต้นหนแจ้งความว่า การะฝั่ดรัศดินเจ้าเมืองสิงคโปร์บอกว่า พม่ากับอังกฤษเห็นจะได้รบกันในครั้งนี้แล้ว ด้วยพม่าดูถูกดูหมิ่นลูกค้าอังกฤษมาช้านานหลายปีมาแล้ว อังกฤษสู้อดทนความดูถูกพม่า ๆ ก็ยิ่งกำเริบไปทุกที การะฝั่ดจึงได้คัดเอาจดหมายเหตุของสกัศตารเจ้าเมืองเบงคอล ซึ่งจดหมายไว้แต่ก่อนให้ขุนศรียาเข้ามาด้วย แปลออกมีความว่าเมืองอังกฤษศักราช ๑๖๐๐ ตรงกับจุลศักราช ๙๖๒ ปีชวดโทศก พม่าได้เป็นใหญ่แก่พวกมอญทั้งปวง เมื่อแรกอังกฤษไปอยู่ในเมืองพม่านั้นจะเป็นปีเดือนใดไม่รู้แน่ แต่หลายปีมาแล้วมีลูกค้าอังกฤษเข้ามาตั้งห้างค้าขายอยู่ ณ เมืองปรอน เมืองอังวะ แลเมืองปามอ ซึ่งอยู่ใกล้แดนจีน ครั้นอยู่มาพวกฮอลันดาก็ตั้งห้างอยู่ในเมืองพม่านั้นทำผิด พม่าโกรธพวกฮอลันดา สำคัญว่าอังกฤษกับพวกฮอลันดาเป็นพวกเดียวกัน ก็ขับไล่พวกฮอลันดาพวกอังกฤษฝรั่งทั้งปวง บรรดาที่ตั้งห้างอาศัยอยู่ในแว่นแคว้นพม่านั้นเสีย มิให้ตั้งห้างค้าขายอยู่ได้

ครั้นมาถึงคริสต์ศักราช ๑๖๘๗ ตรงกับจุลศักราช ๑๐๔๙ ปีเถาะนพศก อังกฤษชอกัปตันเวลดันได้รับใช้ผู้สำเร็จราชการให้มาตีเอาเกาะนิกะเรศซึ่งอยู่หน้าเมืองมฤท แต่ก่อนเป็นของไทย ครั้นได้เกาะนิกะเรศแล้วกัปตันเวลดันก็กลับไปแจ้งความแก่อังกฤษที่เป็นผู้สำเร็จราชการ แล้วพวกอังกฤษจึงได้ไปตั้งห้างค้าขายแลต่อเรืออยู่ในเกาะนิกะเรศ แล้วอังกฤษได้ใช้ทูตไปเมืองพม่าสองครั้ง จะขอตั้งห้างค้าขายอยู่ที่เมืองปามอของพม่าที่พม่าขับไล่เสีย พม่าก็ไม่ยอม หนังสือสัญญาก็ไม่ทำ แต่พวกอังกฤษที่ไปอาศัยทำมาหากินอยู่นั้นก็มีบ้าง แต่ได้ไปอยู่ก่อนคริสต์ศักราช ๑๖๙๐ ตรงกับจุลศักราช ๑๐๕๒ ปีมะเมียโทศก ครั้นมาถึงคริสต์ศักราช ๑๖๙๕ ตรงกับจุลศักราช ๑๐๕๗ ปีกุนสัปตศก อังกฤษจึงได้ใช้ให้มิสเตอร์ ฟลิดวูด กับมิสเตอร์ เกลิ สองคนเป็นทูตไปเมืองพม่าว่าด้วยทางไมตรี ทำหนังสือสัญญาให้ไว้เป็นผลประโยชน์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ครั้นมาถึงคริสต์ศักราช ๑๖๙๗ ตรงกับจุลศักราช ๑๐๕๙ ปีฉลูนพศก เจ้าเมืองมัตราชใช้ให้มิสเตอร์เบาเยย เป็นราชทูตไปเมืองพม่าอีกครั้งหนึ่ง แต่ความว่าทูตไปจะทำไมตรีสัญญากับพม่าให้แน่นหนาขึ้นเพื่อจะให้พวกลูกค้าอังกฤษค้าขายสบาย ก็หาได้ทำไม่ เพราะไปไม่ถึงเมืองอังวะ

แต่พวกลูกค้าอังกฤษก็ยังค้าขายอยู่ในเมืองพม่าตามเคย ครั้นมาถึงคริสตศักราช ๑๗๐๙ ตรงกับจุลศักราช ๑๐๗๑ ปีฉลูเอกศก มิสเตอร์ ยัดเจ้าเมืองมัตราชได้ใช้ให้มิสเตอร์อาลันซันเป็นทูตไปเมืองอังวะ ทูตคนนี้ได้ไปถึงเมืองอังวะสองครั้ง ทำหนังสือสัญญาไว้ได้ พวกอังกฤษกับพม่าจึงค้าขายกันอยู่ในเมืองศรยาคือเมืองเชียงนนหลายปี ตั้งแต่นั้นมาพวกอังกฤษที่เป็นลูกค้ากับบรรดาอังกฤษที่อยู่ในเมืองเชียงนั้น ก็คุมครองรักษากันเอง กุมปั่นนี้มิได้คุมครองรักษาให้ ตั้งแต่กุมปั่นนี้เป็นอริกับพม่าๆ ขับไล่พวกลูกค้าอังกฤษเสียนั้น พวกลูกค้าของกุมปั่นนี้ไม่มีในเมืองพม่าตั้งแต่นั้นมา ครั้นมาถึงคริสตศักราช ๑๗๔๐ ตรงกับจุลศักราช ๑๑๐๒ ปีวอก โทศก ครั้งนั้นพวกมอญเมืองทละ เมืองมัตมะ เมืองตองอู เมืองปรอน คิดขบถต่อพม่าเกณฑ์รบพุ่งฆ่าฟันกัน เป็นสามารถทั้งสองฝ่าย ครั้นมาถึงคริสตศักราช ๑๗๔๔ ตรงกับจุลศักราช ๑๑๐๖ ปีชวดฉศก อังกฤษที่ตั้งห้างค้าขายอยู่ในเมืองเชียงนั้น มอญกับพม่าทำลายเสียสิ้น อังกฤษกับพม่ามอญก็มิได้ค้าขายกันต่อไป ด้วยพม่ากับมอญยังรบพุ่งกันอยู่ อังกฤษพวกลูกค้าคิดกลัวรักษาตัวอยู่ แต่พม่ากับมอญรบพุ่งกันอยู่ช้านานหลายปีหารู้ว่าข้างไหนจะมีชัยชนะไม่ ครั้นมาถึงคริสตศักราช ๑๗๕๑

ตรงกับจุลศักราช ๑๑๑๓ ปีมะแมตรีศก มอญกะซอเครื่องอาวุธจากลูกค้าฝรั่งกับพวกชอลันดาพวกโปรตุเกสที่ทำความชั่วหนีมาจากเมืองชอลันดา เมืองโปรตุเกสอาศัยอยู่ในเมืองมอญนั้นเข้าช่วยมอญทำศึกกับพม่า มอญจึงทำได้ชำนะแก่พม่า เพราะเหตุนั้นมอญจึงมีใจกำเริบยกทัพไปล้อมเมืองอังวะ ครั้นศักราช ๑๗๕๒ ตรงกับจุลศักราช ๑๑๑๔ ปีวอกจัตวาศก พม่ากลับยกมาอมอญๆ ล้อมเมืองอังวะอยู่ไม่ช้านานก็ได้เมืองอังวะ ครั้นมาถึงคริสต์ศักราช ๑๗๕๔ ตรงกับจุลศักราช ๑๑๑๖ ปีจอฉศก พวกอังกฤษพวกฝรั่งเศสก็กลับตั้งห้างค้าขายในเมืองเชียงอก พวกอังกฤษพวกฝรั่งเศสที่อาศัยอยู่ในเมืองเชียงนั้นก็ผิดใจกัน ฝ่ายข้างฝรั่งเศสก็เข้ากับมอญ ฝ่ายข้างอังกฤษก็เข้ากับพม่า แต่เป็นในหน้าที่นั้นอยู่ทั้งสองข้างยังไม่ออกตัวจนมอญกับพม่ารบกันขึ้นในเมืองเชียงนั้น ฝรั่งเศสช่วยมอญรบ อังกฤษช่วยพม่ารบ ครั้งนั้นเจ้าพม่าชออลังพลาคอมังลองเป็นเจ้าเมืองบุกโซโบคิดเห็นว่าพม่ากับมอญจะรบพุ่งกันมากที่แม่น้ำฝ่ายข้างทะเล มีความปรารถนาจะเป็นไมตรีกับเมืองที่ชำนาญการทะเล ให้ขุนนางพม่าเป็นทูตไปที่เกาะนิกะเรศ ไปหาอังกฤษชื่อมิสเตอร์เยิกผู้เป็นนายห้างใหญ่อยู่ ณ ที่นั้น ไปด้วยกำปั่นของกัปตันเยกกาๆ ก็พาไปถึงเกาะนิกะเรศ ไปหา

มิสเตอร์เบิกในเดือนมีนาคมครั้งศักราช ๑๗๕๕ ตรงกับปีกุนสัปตศก จุลศักราช ๑๑๑๗ (พ.ศ. ๒๒๙๘) มิสเตอร์เบิกกเขียนหนังสือฉบับหนึ่ง ให้แก่ทูตพม่าๆ กกลับมาเมืองร่างกุ้ง ด้วยคราวนั้นเจ้ามังลองมาตั้งอยู่ที่เมืองร่างกุ้ง ฝ่ายพวกฝรั่งเศสที่เข้ากับมอญ พวกอังกฤษที่เข้ากับพม่านั้นเกิดอิจฉาขัดเคืองกันมากขึ้น ถึงคราวอังกฤษเห็นได้เปรียบก็ออกหน้าเข้าช่วยพม่ารบ ถึงบริษัทอีสต์อินเดียให้กำปั่นหลายลำที่อยู่ในเมืองเซียงนน ไปเมืองร่างกุ้งช่วยพม่ารบมอญ

อนึ่ง ในครั้งนั้นบริษัทอีสต์อินเดียอังกฤษให้กำปั่นไปที่เกาะนิกะเรศสองลำกับให้อังกฤษชื่อมิสเตอร์เวเทนที่ให้มาเป็นใหญ่ในเกาะนิกะเรศมาในลำกำปั่นด้วย กำปั่นสองลำถูกพายุใหญ่ต้องแวะเข้าเมืองร่างกุ้ง เจ้ามังลองรู้ว่าอังกฤษชื่อมิสเตอร์เวเทนจะมาเป็นใหญ่ในเกาะนิกะเรศ ก็ต้อนรับเลี้ยงดูโดยไมตรี มิให้พวกอังกฤษติเตียนได้ ขณะเมื่อพม่ากับมอญรบกันอยู่นั้น มิสเตอร์เบิกกับเจ้ามังลองยังว่ากล่าวในการที่จะทำหนังสือสัญญากันอยู่ยังหาแล้วไม่ ต่อมามิสเตอร์เบิกใช้อังกฤษสองคนเป็นทูตถือหนังสือแลสิ่งของไปถวายเจ้ามังลอง ด้วยคิดว่า (จะทำสัญญา) เป็นไมตรีกัน ทูตนั้นขึ้นไปทางลำแม่น้ำเอราวดีเมื่อเดือนกันยายน จนถึงเมืองอังวะก็หาพบเจ้ามังลอง

ไม่ ด้วยเมื่อเจ้ามังลองตีได้เมืองอังวะแล้วไปตั้งตัวเป็นใหญ่อยู่ที่เมืองบุกโชโบ ครั้นทูตอังกฤษไปถึงเมือง (พัก) อยู่ริมแม่น้ำเอราวดีผังตะวันตก เจ้ามังลองก็ใช่ให้ขุนนางไปรับทูตอังกฤษสองคนนั้นไปที่เมืองบุกโชโบ แลทูตได้เข้าเฝ้าเจ้ามังลอง ๆ ปราศรัยทูตอังกฤษแล้วอวดว่า เมื่อรบกับมอญนั้นได้มีชัยชำนะมาก แลก็อวดต่อไปว่าบ้านเมือง แลแว่นแคว้นของพม่านั้นใหญ่โตนัก แล้วยกโทษว่าเมื่ออยู่เมืองร่างกุ้งนั้นเราได้รักใคร่อังกฤษแลทำนุบำรุงไว้หารู้จักคุณไม่ กลับเอาปืนยิงเอาพวกพม่าเสียอีก ทูตอังกฤษได้ฟังดังนั้นไม่รู้ที่จะตอบประการใดด้วยหารู้ในการอันนั้นไม่ จึงขอทเลาในการอันนี้ไว้จะตริตรองดูก่อน แล้วตอบว่ามิสเตอร์เบกซึ่งเป็นใหญ่ในเกาะนิกะเรศไม่ได้สั่งให้พวกอังกฤษทำร้ายแก่พม่า แลพวกอังกฤษจะทำร้ายแก่พม่าประการใดนั้นมิสเตอร์เบกหารู้ไม่ ครั้นหลายวันมาทูตอังกฤษเข้าเฝ้าทูลลาอีกครั้งหนึ่ง เจ้ามังลองจึงให้เขียนหนังสือตอบมอบให้ทูตเอาไปให้แก่มิสเตอร์เบก ใจความในหนังสือว่ายอมให้พวกอังกฤษเข้ามาตั้งห้างค้าขายอยู่ในเมืองร่างกุ้งกับเมืองพสิม ด้วยคิดว่าจะทำลายเมืองเชียงนั้นเสีย ทูตอังกฤษก็ขอเกาะนิกะเรศต่อเจ้ามังลองให้เป็นของอังกฤษ เจ้ามังลองจะให้ก็ไม่ว่าไม่ให้ก็ไม่ว่า แล้วเจ้ามังลอง

ว่าแก่ทูตอังกฤษ ว่าจะใคร่ไปเมืองร่างกุ้งจัดแจงเตรียมการรบกับพวกมอญ การที่ขอเกาะนิกะเรศนั้นให้งดไว้ก่อน แล้วทูตกลามาเมืองกยกมยง เดือนเสบเตมเบอร์ ตรงกับเดือนสิบ ทูตกลงกำปั่นกลับไปเกาะนิกะเรศ อนึ่ง ความว่าเมื่อพม่ากับมอญรบพุ่งกันวุ่นวายอยู่ ขณะนั้นแผ่นดินฮินดูของอังกฤษนั้นยังไม่ราบคาบ เพราะเหตุดังนั้นการที่อังกฤษจะมาว่าขอเกาะนิกะเรศกับพม่าจึงงดอยู่ เมื่อไรอังกฤษปราบแผ่นดินฮินดูได้ราบคายเรียบร้อยแล้วจะมาขอเกาะนิกะเรศกับพม่าต่อไปอีก

อนึ่ง ความว่ามอญกับพม่านั้นมอญแพ้พม่าแล้ว พม่าได้เป็นใหญ่แก่มอญ พวกอังกฤษฝรั่งทั้งปวงก็เข้าพึ่งอยู่ในเจ้ามังลองทั้งสิ้น เจ้ามังลองก็ให้ไปเชิญอังกฤษชื่อมิสเตอร์นันซึ่งกำปั่นตั้งให้เป็นใหญ่อยู่ที่เกาะนิกะเรศจะให้มาพบกันที่เมืองปรอน ขณะเมื่อให้ไปเชิญมิสเตอร์นันนั้นเจ้ามังลองได้เขียนราชสาส์นใส่แผ่นทองฉบับหนึ่ง แผ่นทองนั้นประดับพลอยทับทิม แล้วมอบให้อังกฤษชื่อมิสเตอร์ยอนไดยากับพวกอังกฤษหลายคนให้ส่งออกไปถึงเจ้าแผ่นดินอังกฤษ แลมิสเตอร์นันรู้ว่าเจ้ามังลองให้เชิญตัวมิสเตอร์นันไป แต่มิสเตอร์นันไม่ได้ไป จึงใช้ให้อังกฤษนายทหารชื่อมิสเตอร์ลศตาคุมสิ่งของถือหนังสือไปถวายเจ้ามังลอง แล้วสั่งให้ขอเกาะนิกะเรศแลขอ

ให้ลูกค้าอังกฤษไปค้าขาย ในเมืองพม่าโดยสะดวก มิสเตอร์ลิศตาได้ออกจากเกาะนิกะเรศไปเดือนยูน คริสต์ศักราช ๑๗๕๗ ตรงกับเดือนเจ็ด จุลศักราช ๑๑๑๙ ปีฉลูนพศก แต่ความว่าเมื่อมิสเตอรลิศตามาถึงอยู่หลายวันจึงได้เข้าเฝ้าแล้วทำหนังสือกันไว้เป็นเนื้อความห้าข้อ ข้อหนึ่งพม่ายกเกาะนิกะเรศให้เป็นสิทธิแก่กุมปั่นนี ข้อสองยกท่าบลหนึงตรงเมืองพสิมให้อังกฤษตั้งห้างได้ ข้อสามกุมปั่นนี้ต้องจัดแจงเครื่องศาตราวุธกับสิ่งของที่สำหรับสู้รบข้าศึกนั้นให้พม่าทุกๆ ปี ข้อสี่ว่าถ้าเจ้าอังวะมีการศึกกับเมืองใดๆ ก็ดี กุมปั่นนี้ต้องยกมาช่วย แต่เจ้าอังวะต้องเสียค่าจ้างให้พวกทหารกุมปั่นนี้ตามแต่เจ้าอังวะจะเอาไว้ใช้นั้น ข้อห้าถ้าพม่ากับทวายเป็นศึกรบพุ่งติดพันกัน แล้วกุมปั่นนี้จะต้องเร่งรบมาช่วยให้ได้ มีความว่าถ้าพม่าประพฤติตามความสัญญาห้าข้อนี้แล้ว ก็จะเป็นผลประโยชน์แก่พวกอังกฤษเป็นอันมาก แต่พม่าหาประพฤติตามไม่ คำเลองลือนี้ว่าเจ้ามังลองหาได้รู้เนื้อความในสัญญาห้าข้อนี้ไม่ ในเดือนออกสี่ตรงกับเดือนเก้า มิสเตอร์ลิศตาไปวัดดูที่พม่ายกให้หน้าเมืองพสิมนั้น แล้วก็ยกธงอังกฤษขึ้นยังปั้นสามครามเป็นสำคัญบอกว่าที่นั้นเป็นสิทธิของอังกฤษ ครามนั้นแผ่นดินอันดูอันเป็นของอังกฤษยังไม่ราบคาบ ยังวุ่นวายอยู่

เพราะเหตุนี้ การจัดแขงส่งสิ่งของทั้งปวงซึ่งจะเลี้ยงผู้คนที่เกาะนิกะเรศแลเครื่องศาตราวุธสำหรับรักษาป้องกันเกาะนิกะเรศให้มั่นคงยังไม่ได้ จึงมิได้ให้พวกอังกฤษไปอยู่ที่เกาะนิกะเรศ แลมิสเตอร์นุตันซึ่งอยู่ที่เกาะนิกะเรศนั้นกลับมาเสีย คริสต์ศักราช ๑๗๕๙ ตรงกับจุลศักราช ๑๑๒๑ ปีเถาะเอกศก มิสเตอร์นุตันมาถึงเมืองเบงคอลที่เกาะนิกะเรศเหลือคนอังกฤษอยู่เล็กน้อยพอรักษาไม้แลเครื่องมือที่สำหรับต่อกำปั่นต่าง ๆ ที่เอาไปจากเมืองเบงคอลยังไม่ได้เอากลับคืนมานั้น เจ้าเมืองเบงคอลจึงใช้ให้มิสเตอร์โซบีอังกฤษไปเฝ้าของที่ตกค้างอยู่ที่เกาะนิกะเรศแล้วให้รักษาเกาะนั้นไว้ด้วย เหตุด้วยเกาะนี้เจ้าเมืองเบงคอลให้กำปั่นสองลำมาทอดอยู่ที่หน้าเกาะนิกะเรศในเดือนออกโตเบอร์ ตรงกับเดือนสิบเอ็ด เพลาค่ำ กำปั่นมาถึงมิสเตอร์โซบีขึ้นไปบนเกาะ ฝรั่งดาชออันโทเนียวเบนล่ามของพม่ามาเกาะนิกะเรศพบกับมิสเตอร์โซบี แล้วเอาหนังสือฉบับหนึ่งให้กับมิสเตอร์โซบี แล้วบอกว่าหนังสือนี้ของเจ้าอังวะ มิสเตอร์โซบีก็เรียกอันโทเนียวกินโต๊ะด้วย เพื่อจะให้พร้อมหน้ากันกับอังกฤษทั้งปวงที่อยู่ในเกาะนั้น ขณะเมื่อกินโต๊ะอยู่นั้น อันโทเนียวก็ลุกขึ้นลาออกไปข้างนอก ประเดี๋ยวหนึ่งพวกพม่าเบนอันมากถือเครื่องศาตราวุธวิ่งตรูกันเข้ามาล้อมฆ่า

กับสิ่งของไปเมืองพม่าเดือนยี่ ตรงกับเดือนเจ็ด กัปตันอาลวิศก์ไปถึงเมืองพสิม การที่เมืองพสิมก็ต้อนรับด้วยธรรมเนียมอันดี ขณะนั้นเจ้าเมืองพสิมหาอยู่ไม่ไปเมืองร่างกุ้งก็ใช้คนมารับสิ่งของทกัปตันอาลวิศ ๆ ก็ไม่ให้จะเอาไปถวายเจ้าอังวะเอง ด้วยพม่าไม่เอาเรืออันสมควรมารับทูตไป แล้วพม่าก็ลักเอาสิ่งของเล็กน้อยกับบันคายศิลาไป ครั้นกัปตันอาลวิศทูตได้เรือแล้ว เดือนยี่ไลย์ตรงกับเดือนแปด ก็ไปจากเมืองพสิมถึงเมืองร่างกุ้งแล้ว เจ้าเมืองพสิมที่ไปอยู่เมืองร่างกุ้งก็เรียกเอาสิ่งของเครื่องบรรณาการไว้จะส่งขึ้นไปเอง กัปตันอาลวิศก็ไม่ยอมให้ เจ้าเมืองพสิมก็ไม่ฟัง ทำดุถูกดุหมิ่นทูตต่าง ๆ กัปตันอาลวิศจะขึ้นไปเฝ้าเจ้าอังวะให้ได้พม่าก็ห้ามเสีย กัปตันอาลวิศก็ไม่ฟังจะไปให้ได้ เดือนออกสี่ตรงกับเดือนเก้า กัปตันอาลวิศก็ไปถึงเมืองราชาได้เป็นที่อาศัยของเจ้าอังวะ ในครั้งนั้นก็ได้เฝ้าถวายหนังสือทูตกว่าขนถึงเรือง่ามาพันกันในเกาะนิกะเรศ เจ้าอังวะก็ไม่ตอบว่ากระไรว่าแต่สิ่งของ ๆ กุมบันนทพม่าเก็บไว้นั้นจะคืนให้กับพวกอังกฤษ ที่ติดอยู่ในเรือนจำในแว่นแคว้นของพม่านั้นจะปล่อยไปให้ด้วย จะยกที่แห่งหนึ่งที่เมืองพสิมให้พวกอังกฤษตั้งห้างค้าขาย แต่ให้พวกอังกฤษมาอยู่ในที่แห่งเดียวกัน ไม่ให้ไปอยู่ที่ในเกาะนิกะเรศต่อไป มีความว่า ซึ่งเจ้าอังวะจัดแจง

อังกฤษเสีย เหลือสคนก็สู้รบพลางถอยหลังเข้าในห้องไว้ของแล้วสู้รบอยู่ ครั้นพม่าสัญญาว่าจะไม่ฆ่าอังกฤษสี่คนก็หยุดการที่สู้รบวางอาวุธเสีย ขณะเมื่อพม่าฆ่าอังกฤษวุ่นวายกันอยู่นั้น อังกฤษที่เป็นนายรองในกำปั่นรบขึ้นมาจะกินโต๊ะด้วย ครั้นเห็นพม่าฆ่าอังกฤษก็หนีไปที่ริมชายทะเลลงเรือไปกำปั่น เมื่อพม่าฆ่าพวกอังกฤษที่กินโต๊ะแล้วก็ไล่ฆ่าพื้นบรรดาคนที่อยู่ในเกาะเสียสิ้น คนชาวเกาะหนีลงเรือไปอาศัยอยู่ในกำปั่น ชายหกสิบหญิงสี่เด็กหนึ่งรวมหกสิบห้าคน แล้วพม่าก็เอาปืนของอังกฤษที่สำหรับเกาะนั้นยิงกำปั่น กำปั่นนั้นก็ยับเยินไปบ้าง ความว่าฝรั่งเศสชอลแวนเป็นผู้ช่วยคิดการให้พม่าทำแก่อังกฤษ แต่กัปตันอาลวิศนายกำปั่นรบนั้น เมื่อพม่าฆ่าพื้นอังกฤษวุ่นวายกันอยู่นั้น อยู่ที่กำปั่นหาได้อยู่ขึ้นบกไม่ ก็ใช้ใบกำปั่นกลับไปเมืองเบงคอลแจ้งความตามเรื่องราว ซึ่งเกิดเหตุที่เกาะนิกะเรศนั้นแก่เจ้าเมืองเบงคอลทุกประการ เจ้าเมืองเบงคอลเห็นว่าพม่าทำผิดมากควรจะไปลงโทษได้แล้ว แต่การบ้านเมืองข้างฮินดูยังไม่เรียบร้อย จะต้องทำการรบเป็นสองกังวลขึ้น จึงได้เอาใจดีต่อพม่าไว้ก่อน แล้วมิสเตอร์หอลแวนผู้เป็นเจ้าเมืองเบงคอลกับมิสเตอร์ยัดเจ้าเมืองมัทราช จึงตั้งให้กัปตันอาลวิศซึ่งได้พามิสเตอร์โซบิไปส่งที่เกาะนิกะเรศก่อนนั้น ให้เป็นทูตถือหนังสือ

ทำดังนี้เหมือนทำลายความสัญญาที่ทำไว้กับมิสเตอร์ลิศตานาย
ทหารแต่ก่อนนั้นเสียสิ้น แล้วเจ้าอังวะจึงถอดพวกฮอลันดา
สามคนซึ่งอยู่ในเรือนจำซึ่งเจ้ามังลองจำไว้แต่ครั้งเมื่อยกกอง-
ทัพไปตีเมืองไทยนั้นมอบให้ตามคำของกัปตันอาลวิศ แล้วกัปตัน
อาลวิศก็ลาออกจากเมืองยา ได้กลับไปในเดือนออกโตเบอร์
ตรงกับเดือนสิบเอ็ดถึงเมืองพสิม จึงมอบสิ่งของกุมปั่นนี้ไว้กับ
มิสเตอร์โรเบิดเซน มิสเตอร์ทเลศแล้วก็กลับไปเมืองกะละกะตา
ในปลายปีนั้น

ครั้นมาถึงคริสต์ศักราช ๑๗๖๕ ตรงกับจุลศักราช
๑๑๒๗ ปีระกาสัปตศก พม่าแต่งกองทัพมาตีเมืองไทยทัพ
หนึ่งไปตีเมืองกระแซทัพหนึ่ง ครั้นมาถึงคริสต์ศักราช๑๗๖๗
ตรงกับจุลศักราช ๑๑๒๙ ปีกุนนพศก กรุงไทยก็เสียแก่พม่า
แลทัพพม่าจึงยกไปตีเมืองมณฑุระ คือเมืองกระแซนั้นได้แล้ว
ก็เที่ยวเกบทรัพย์สิ่งของทั้งปวงในเมืองนั้นได้เป็นอันมาก แล้ว
ก็พักกองทัพอยู่เดือนหนึ่ง ฝ่ายจีนฮ่อโกรธว่าพวกพม่าฆ่าพวก
จีนฮ่อเสีย จีนฮ่อขอให้ส่งตัวผู้ฆ่าให้กับจีนฮ่อพม่าก็ไม่ส่ง จึงยก
กองทัพมาตีเมืองพม่า ครั้นกองทัพพม่ามาตีเมืองไทย เมือง
กระแซได้แล้ว ก็ยกกลับไปเมืองพม่าช่วยกันสู้รบจีนฮ่อๆ สู้
ไม่ได้ก็ยกทัพกลับไป ครั้งมาถึงคริสต์ศักราช ๑๗๖๘ ตรง

กับจุลศักราช ๑๑๓๐ ปีชวดสัมฤทธิศก จันอ่อกยกมารบพม่า
อก จันอ่อสู้พม่าไม่ได้กยกกลับไป ครั้นมาถึงเดือนตแซมเบอร์
ครีสต์ศักราช ๑๗๖๙ ตรงกับเดือนอ้าย จุลศักราช ๑๑๓๑
ปีฉลูเอกศก จันอ่อยกมารบกับพม่าอก พม่าเสียทแก่จันอ่อก
ยอมทำหนังสือสัญญา ขอเลิกการรบแลขอส่งราชสาส์นเครอง
บรรณาการสิบครั้งหนึ่ง แม่ทัพจันอ่อกยอมเลิกทัพกลับไป เจ้า
อังวะทำโกรธแม่ทัพพม่าว่าไปทำสัญญากับจันอ่อว่าจะให้เครอง
บรรณาการสิบครั้งหนึ่ง เป็นความคิดของแม่ทัพต่างหาก เจ้า
อังวะไม่รู้เห็นด้วยทำทังนเป็นการแก้อาย แต่คนมีปัญญาเขา
คิดเห็นว่าจันอ่อยกมาถึงสามคราว เจ้าอังวะคิดอ่านยอมถวาย
ราชสาส์นเครองบรรณาการเพอจะระงับการศกจันอ่อเสียฝ่าย
หนึง แต่ทำทีเป็นขัดเคองแม่ทัพนัก ปรารถนาจะสำแดงความ
โกรธให้ปรากฏจึงเอาโทษแม่ทัพพม่าให้เอาผ้าผู้หญิงให้แม่ทัพ
นุ่ง ให้ได้อายแก่คนทังปวง เพราะเหตุนัน เมอครองกฤษ
ณกับพม่าทำหนังสือสัญญากันทเมองยันตบุ พม่าจงชักเอาเรอง
จันอ่อนมาเปรียบเทียบให้องกฤษฟัง จะให้องกฤษประพฤติตาม
ธรรมเนียมทพม่ากับจันอ่อได้ทำกันนัน แม่ทัพพม่าจงว่ากับแม่-
ทัพองกฤษว่า ครังพม่ารบกับจันอ่อแล้วเป็นไมตรีกันต่างคน
ต่างก็เลิกทัพกลับไป จันอ่อก็ไม่อวดตัวว่าชนะพม่าเหมือนอย่าง

อังกฤษ แล้วจึงส่งทูตมาขอทำสัญญาให้ค้าขายกันเหมือนอย่างทหารอังกฤษ ครั้นมาถึงคริสต์ศักราช ๑๗๗๔ ตรงกับจุลศักราช ๑๑๓๖ ปีมะเมียฉศก พม่ายกทัพไปตีเมืองนิครุซึ่งเป็นเมืองกระแซอกครึ่งหนึ่งกับไปตีเมืองกทราด้วย แล้วคิดไปตีเมืองอารกันคือเมืองยะไข่ จึงยกทัพออกจากเมืองพม่า ในเดือนเสียเตมเบอร์ คริสต์ศักราช ๑๗๘๓ ตรงกับเดือนสิบ จุลศักราช ๑๑๔๕ ปีเถาะเบญจศก พม่ากตีเมืองอารกันแตกจับตัวเจ้าเมืองได้เอาไปไว้ที่เมืองอำระโปรา ไม่ช้าไม่นานเจ้าเมืองอารกันก็ตายในเมืองอำระโปรานั้น ครั้นพม่าได้เมืองอารกันแล้วอยู่มาเกาะจักรวาร เกาะนาวาร์ เกาะกับกาหลายเกาะซึ่งอยู่หน้าเมืองอารกันนั้นก็มาขึ้นพม่าทั้งสิ้น พม่าก็ตั้งให้คนของพม่าเป็นเจ้าเมืองอารกัน เป็นหัวเมืองอันหนึ่งมาขึ้นกับเมืองอังวะ ครั้นคริสต์ศักราช ๑๗๘๕ ตรงกับจุลศักราช ๑๑๔๗ ปีมะเส็งสัปตศก เจ้าอังวะคิดจะยกทัพไปตีเมืองไทยอีก ก็ตระเตรียมกองทัพเป็นอันมาก แล้วก็ยกไปจากเมืองเมาะตะมะเป็นทัพใหญ่มายังไม่ทันถึงแดนไทย กองทัพไทยไปตั้งรับได้สู้รบกันสามารถ กองทัพพม่าก็แตกยับเยินหนีไปทั้งสิ้น แต่เจ้าอังวะนั้นเล็ดลอดหนีไปได้ ครั้นมาถึงคริสต์ศักราช ๑๗๙๐ ตรงกับจุลศักราช ๑๑๕๒ ปีจอโทศก พม่ายอมยก

เมืองทวายให้แก่ไทยด้วยกลัวไทยจะรบเลยไป ครั้นมาถึง
คริสต์ศักราช ๑๗๙๑ ตรงกับจุลศักราช ๑๑๕๓ ปีกุนตรีศก
พม่าคิดกลอุบายเอาเมืองทวายคืนได้ ครั้นมาถึงคริสต์ศักราช
๑๗๙๓ ตรงกับจุลศักราช ๑๑๕๕ ปีฉลูเบญจศก ไทยไป
ขอพม่าเลิกการรบกันเสียทำสัญญาให้เป็นผลประโยชน์แก่พม่า
เป็นอันมาก ในหนังสือสัญญานั้นไทยยอมยกเมืองข้างตะวันตก
ริมชายทะเลจนถึงเมืองมฤท ข้างใต้นั้นข้างเมืองตะนาวศรีเป็น
ของพม่าด้วย อนึ่งมีความว่าเมืองอารกันเมื่อเป็นของพม่านั้น
พวกพม่าเบียดเบียนคุมเหงชาวเมืองอารกันหนัก ชาวเมือง
อารกันก็พากันหลบหลีกหนีเข้าไปอยู่ในป่า แลไปอยู่ตามเกาะ
ข้างทิศใต้แว่นแคว้นอังกฤษบ้าง แล้วมาประชุมพร้อมกันยกมา
รบแก้แค้นพม่าเนืองๆ แล้วก็กลับไปซุ่มซ่อนอยู่ในที่เคยอยู่
ลางทีก็ไปอยู่ในเมืองจิตตกองของอังกฤษๆ ก็หารู้ไม่ ครั้งนั้น
พม่ารู้ว่าชาวเมืองอารกันสามคนเป็นตัวนายคุมพวกชาวเมือง
อารกันให้มาทำร้ายพม่า ไปซุ่มซ่อนอยู่ในเขตแดนอังกฤษ
พม่ายกทัพล่วงเข้าไปในเขตแดนอังกฤษจะจับชาวเมืองอารกัน
มิได้บอกให้อังกฤษรู้ก่อน ทัพหน้ายกล่วงเข้าไปในแดนอังกฤษ
ทัพหลวงมีคนประมาณสองหมื่นตั้งอยู่ในเมืองอารกันเพื่อจะได้
หนุนกองหน้า อังกฤษรู้ข่าวดังนั้นจึงสั่งให้อารสกันอังกฤษเป็น

แม่ทัพยกทัพไปตั้งอยู่เมืองจิตตกอง จะได้ป้องกันทัพพม่า ครั้นพม่ารู้ว่าอังกฤษยกทัพมาตั้งรับก็ใช้ให้ทูตพม่าไปหาอังกฤษว่ากล่าวกันโดยดี ภายหลังแม่ทัพพม่าก็ไปหาแม่ทัพอังกฤษเอง แม่ทัพอังกฤษก็มิได้ว่าประการใด ให้แต่แม่ทัพพม่ายกกลับไปเสียให้พ้นเขตแดน แล้วอังกฤษจึงจะพูดเนื่องความต่อไป พม่าก็ทำตามอังกฤษ ๆ จึงจับคนชาวเมืองอารกันซึ่งเป็นนายสามคนนั้นมาซักไซ้ไต่ถามดูเห็นว่าเป็นความผิดก็มอบคนสามคนให้แก่พม่าไป อนึ่งว่าขุนนางผู้ใหญ่อังกฤษชื่อ เซอร์ยอนชัวมาเป็นผู้สำเร็จราชการในเมืองเบงคอล ครั้นรู้ว่าพวกฝรั่งเศสไปอาศัยอยู่ในแว่นแคว้นเมืองพม่า และเมืองที่อยู่ริมเขตแดนพม่าเป็นอันมาก ก็คิดเห็นว่าถ้าอังกฤษได้ทำไมตรีแก่พม่าให้สนิทยิ่งขึ้นไปกว่าแต่ก่อนก็จะเป็นผลประโยชน์กับอังกฤษเป็นอันมาก ในคริสต์ศักราช ๑๗๙๕ ตรงกับจุลศักราช ๑๑๕๗ ปีเถาะสัปตศก จึงให้กัปตันไมแกลซินเป็นทูตถือหนังสือและคุมสิ่งของเครื่องบรรณาการไปเมืองพม่า ครั้นทูตมาถึงเมืองร่างกุ้งก็คอยอยู่ช้านานตามธรรมเนียมของพม่าที่เคยถูกมาแต่ก่อนนั้น ทูตอังกฤษทนพม่าดูถูกในเมืองร่างกุ้งอยู่ช้านานแล้วจึงไปว่ากับเจ้าเมืองร่างกุ้ง ว่าถ้าไม่ต้อนรับตามธรรมเนียมทูตแล้วส่งขึ้นไปให้ถึงเมืองอังวะโดยเร็วแล้ว ทูตจะพาหนังสือและ

ส่งของเครื่องบรรณาการกลับไปคืนให้แก่เจ้าเมืองเชงคอลเสีย เมื่อทูตว่ากล่าวขนาดนั้น เจ้าเมืองร่างกุ้งก็จัดเรืออันสมควรส่งทูตกับส่งของเครื่องบรรณาการขึ้นไปเมืองอังวะ ทูตอังกฤษได้สำเร็จความปรารถนาแล้ว พม่ายอมให้ตั้งกงสุลอยู่ในเมืองร่างกุ้งสำหรับดูผดชอบแลรักษาลูกค้าอังกฤษทั้งปวงแต่บรรดาที่อยู่ในแว่นแคว้นพม่านั้น แล้วเจ้าอังวะให้ป่าวร้องประกาศพวกพม่าให้เกบภาษีอากรแก่พวกลูกค้าอังกฤษแต่ตามธรรมเนียมบ้านเมือง

ครั้นทูตอังกฤษจัดการสำเร็จแล้วก็กลับไปเมืองเชงคอล มีความว่าอังกฤษจะประพฤติตามหนังสือของเจ้าอังวะที่ตอบให้กัปตันไมเกลซินซึ่งเป็นทูตมานั้น แลหนังสือนั้นจะเรียกว่าเป็นหนังสือสัญญาก็ไม่ถูก แล้วเจ้าเมืองเชงคอลจึงให้ตั้งกัปตันอีกเป็นเรสิเดนของเจ้าเมืองเชงคอลให้ไปอยู่เมืองร่างกุ้ง การที่ใช้ให้กัปตันอีกไปนั้นมีกิจการที่จะทำสามข้อ ข้อหนึ่งจะให้ทำการที่อังกฤษกับพม่าเป็นไมตรีกันให้สนิทยิ่งขึ้นไป เป็นทองแผ่นเดียวกัน ตามหนังสือสัญญาซึ่งทำไว้ในคริสต์ศักราช ๑๗๙๕ ตรงกับจุลศักราช ๑๑๕๗ ปีเถาะสัปตศก ข้อสองให้เรสิเดนรักษาพวกลูกค้าแลแว่นแคว้นของอังกฤษนั้นอย่าให้

พวกพม่าเยียดเยียนได้กับให้ระวังการงานของอังกฤษอย่าให้พม่าทำลายเสีย ข้อสามถ้าจะมีศัตรูคิดทุษร้ายต่ออังกฤษก็ให้เรสิเดนคิดทำลายเสียด้วยการลูบไล้เกลี้ยกล่อมให้ดีแล้ว อย่าให้เรสิเดนถือตัวให้คิดอ่านชักชวนเจ้าอังวะให้มีทูตไปถึงเจ้าเมืองเบงคอลให้ได้ ครั้นเดือนออกโตเบอร์ตรงกับเดือนสิบเอ็ดกัปตันก็อกก็ไปถึงเมืองร่างกุ้งพวกพม่าก็ต้อนรับด้วยธรรมเนียมอันดี แล้วเจ้าอังวะมีตรามาถึงเจ้าเมืองร่างกุ้งให้ส่งกัปตันก็อกขึ้นไปเฝ้า เจ้าเมืองร่างกุ้งจึงเรียไรชาวเมืองได้เงินสามหมื่นรูเบี้ย จะเอามาใช้ในการที่จะส่งกัปตันก็อกขึ้นไปเฝ้า ถึงว่าเรียไรได้เงินมากดังนี้ก็ดี กัปตันก็อกทูตก็ไม่ได้ขเรอดขึ้นไปเงินนั้นก็เป็นผลประโยชน์แก่พม่าเอง เดือนยันนุวารี ศกศักราช ๑๗๙๗ ตรงกับเดือนยี จุลศักราช ๑๑๕๙ ปีมะเส็งนพศก กัปตันก็อกไปถึงเมืองอมรโปราที่เจ้าอังวะไปพักอยู่นั้น กัปตันก็อกก็ต้องทรมานทนความดูถูกของพม่า ที่พม่าคิดไว้จะทำอยู่หลายวัน ครานั้นเจ้าอังวะเคยออกขุนนางที่เมืองมังวนที่อยู่เหนือเมืองอมรโปราน้อยหนึ่ง ด้วยเจ้าอังวะไปสร้างวังอยู่ที่นั่น กัปตันก็อกก็ตามไปอยู่ที่เมืองมังวนหลายวันหามีขุนนางพม่ามาถามข่าวคราวไม่ ครั้นถึงเดือนเฟบวารีตรงกับเดือนสาม

มีขุนนางพม่ามาบอกว่าเจ้าอังวะจะให้ไปเผาแลการที่จะได้เผาเรือนั้นเห็นว่าเจ้าอังวะจะใคร่ได้รถฝรั่งแลพิมพ์หล่อเงินแลสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งได้สั่งทูตอังกฤษคนก่อนออกไปกับสิ่งของซึ่งเป็นเครื่องบรรณาการของกัปตันก็อกเอามานั้น เพราะสิ่งของเหล่านี้จึงได้เผาง่ายโดยสบาย ครั้นเผาแล้วออกมาพักอยู่ที่อาศัยกับหามีขุนนางพม่าไปมาหาสู่ไม่ ครั้งนั้นในเมืองอชำเกิดชิงสมบัติวงศ์ของเจ้าเมืองอชำคนหนึ่งชิงเอาสมบัติได้ อังกฤษเห็นว่าวงศ์เจ้าเมืองอชำคนนั้นไม่ควรแก่สมบัติ ก็ช่วยข้างบุตรเจ้าเมืองอชำที่ควรแก่สมบัตินั้นให้ได้ครองเมือง วงศ์ของเจ้าเมืองอชำที่ไม่ควรแก่สมบัตินั้นจึงไปขอกองทัพพม่า ๆ ก็เตรียมกองทัพจะยกไปช่วย กัปตันก็อกก็ห้ามปรามพม่าว่าเมืองอชำนี้อยู่ในบำรุงของอังกฤษ ๆ ได้เอาธุระอยู่แล้วก็ห้ามปรามหลายครั้งพม่าก็ไม่ฟัง กัปตันก็อกจึงขอเรือให้ส่งตัวจะกลับไป ครั้นถึงเดือนมาศตรงกับเดือนสี่ พม่ากแกล้งทำนบถอยกัปตันก็อกมากขึ้นแล้วก็ทำนบำรุงไว้โดยธรรมเนียมอันสมควร เพราะด้วยเจ้าอังวะจะใคร่ได้พันชักหนึ่งของพระสมณโคดมที่อยู่เมืองกันดีในเกาะลังกา คือพระทันตธาตุจะต้องอาศัยอังกฤษให้ช่วยเอามาให้ อยู่ไม่ช้าไม่นานพม่าก็ทำดูถูกดูหมิ่นอีก

กัปตันก็อกอยู่ในเมืองมงังวนสองเดือนก็ไปเมืองอมรโปราในเดือนยูน ตรงกับเดือนเจ็ด กัปตันก็อกได้ความทรมานอยู่ในเมืองอมรโปรา เพราะพม่าดูถูกดูหมิ่นจงว่ากับขุนนางผู้ใหญ่ว่าตัวจะไม่ได้อยู่ในเมืองอมรโปราแล้ว ขุนนางได้ฟังดังนั้น จึงคิดอ่านกันจะเกาะตัวกัปตันก็อกไว้เป็นจำนำ กว่าจะได้พวกเมืองอารกันเจ็ดพันคนที่หนีไปอาศัยอยู่ในเมืองจิตตกอง เมื่อครั้งพม่ายกกองทัพไปตีเมืองอารกันได้นั้นอีกอย่างหนึ่งจะเกาะตัวกัปตันก็อกไว้ กว่าเมืองจิตตกอง เมืองดากา เมืองลุบกิโป เมืองโคสิมปสาสเมืองซึ่งเคยขึ้นแก่เมืองอารกันแต่ก่อนที่ไปอาศัยพึ่งอังกฤษอยู่เดี๋ยวนี้ จะให้กลับมาขึ้นแก่พม่าอีกอย่างหนึ่ง พม่าจะคิดเอาอาการกับเมืองสี่เมือง ตั้งแต่ไปขึ้นแก่อังกฤษจนอังกฤษส่งมานั้นครั้งหนึ่ง กัปตันก็อกกลัวพวกพม่าจะทำอันตรายแก่ตัว แต่ทนทรมานอยู่ในเมืองอมรโปรานั้นเก้าเดือน เดือนออกโตเบอร์ คริสต์ศักราช ๑๗๙๗ ตรงกับเดือนสิบเอ็ดจุลศักราช ๑๑๕๙ ปีมะเส็งนพศก กัปตันก็อกกับพาสมัครพรรคพวกลงเรือไปจากเมืองอมรโปราประมาณทางสองร้อยเส้น มีคนพม่ารับใช้มาแต่บุตรองค์ใหญ่ของเจ้าอังวะ มาพูดจาปราศรัยด้วยธรรมเนียมอันดี กัปตันก็อกก็กลับไปหาบุตรองค์ใหญ่ของ

เจ้าอังวะถึงที่อยู่พูดจาปราศรัยกันอยู่หน่อยหนึ่งก็เห็นว่าเป็นกล
อุบายของพม่า กัปตันก็อกคิดอายนักจึงออกจากที่นั้นไปเมือง
ร่างกุ้ง ถึงในเดือนนอเวมเบอร์ ตรงกับเดือนสิบสองอยู่ที่นั่น
ได้สองวันสามวัน เจ้าเมืองร่างกุ้งตามมาจากเมืองอัมรโปรา
ถึงเมืองร่างกุ้ง แล้วก็บอกแก่กัปตันก็อกว่ามีรับสั่งห้ามไม่ให้
ไปจากเมืองพม่า แล้วสั่งคนนำล่องน้ำว่าถ้าเรือจะเข้ามาถึง
เครื่องศาตราวุธแล้ว ให้คนนำล่องน้ำแกล้งนำไปให้ติดอยู่
อย่าให้เข้ามาได้ ครั้งนั้นเจ้าอังวะผูกพันจะใคร่ได้ปืนคาบศิลา
มีความปรารถนาจะให้กัปตันก็อกช่วยส่งเอาเข้ามาให้ จึงใช้
ให้ขุนนางไปบอกกัปตันก็อก ว่าเจ้าอังวะยอมรับตัวไว้เป็น
เรสิเดนในเมืองร่างกุ้งแล้ว แลยอมยกที่ให้ตั้งห้างแลทำสวน
แต่ขอรับสั่งมขุนนางนำมาหาทันไม่ ด้วยกัปตันก็อกกับพรรค-
พวกพากันไปอยู่ในกำปั่น ๆ ก็อยู่ปากน้ำแล้ว กัปตันก็อก
ออกจากเมืองร่างกุ้งในเดือนมาศ ตรงกับเดือนสิบสองขึ้นมาถึง
เดือนนอเวมเบอร์ คริสต์ศักราช ๑๗๙๘ ตรงกับเดือนสิบสอง
จุลศักราช ๑๑๖๐ ปีมะเมียสัมฤทธิศก เจ้าเมืองอารกันซึ่ง
เป็นพม่าเขียนหนังสือฝากไปถึงเจ้าเมืองเบงคอล ในหนังสือนั้น
ว่าเป็นคำหยาบช้านักว่าให้เจ้าเมืองเบงคอลส่งตัวพวกมุก คือ

โจรที่หนีพม่ามาอาศัยอยู่ในเมืองจิตตกองนั้นให้ส่งมาโดยเร็ว เจ้าเมืองเบงคอล ชอมาควัยเวนเลิศลัรู้ความในหนังสือแล้วก็คิดว่าการอังกฤษกับพวกพม่ายังไม่สำเร็จจะต้องใช้ให้อังกฤษไปเมืองพม่า จะได้ทำการนั้นให้สำเร็จ

ครั้นมาถึงคริสต์ศักราช ๑๘๐๒ ตรงกับจุลศักราช ๑๑๖๔ ปีจอจัตวาศก กัปตันซมซังได้เลื่อนที่เป็นลุดแตนแนน กลับมาแต่เมืองลอนดอน เจ้าเมืองเบงคอลจึงให้ไปเมืองอังวะ ว่าด้วยความห้าข้อ ข้อหนึ่งว่าให้ทูตไปขัดแจงหนังสือสัญญาที่ว่าเป็นไมตรีกันนั้นให้เลื่อมใส ข้อสองว่าให้รักษาการค้าขายอย่าให้พม่าเบียดเบียนได้ตามที่พม่าเคยทำ ข้อสามว่าให้ทูตถามเจ้าอังวะดูถึงเรื่องที่เจ้าเมืองอารกัน มีหนังสือไปว่าหยาบช้าต่อเจ้าเมืองเบงคอลนั้นจะรับหรือจะปฏิเสธ แล้วให้บอกเจ้าอังวะให้รู้ว่าการที่จะทำตามกฎหมายบ้านเมืองที่ธรรมเนียมอันดีอันสูง แลพวกมุกที่หนีรอนมาพึ่งเป็นส่งให้ไปไม่ควร เพราะเจ้าเมืองเบงคอลก็คิดสงสัยหนังสืออยู่ว่าเป็นหนังสือปลอม มิใช่เจ้าอังวะสั่งให้ทำ จึงมิได้ยกกองทัพมารบพม่า ถ้าครั้งนั้นอังกฤษมารบพม่าแล้ว ก็จะให้พม่ารู้ว่าอังกฤษอดทนดูถูกดูหมิ่นของพม่าไม่ได้ ได้ยกด้วยอังกฤษไม่มีความผิด ข้อสี่

ให้ทูตว่ากับเจ้าอังวะขอตั้งเรสิเดนคนหนึ่งไว้ในเมืองอังวะ เพื่อจะให้เจ้าอังวะทำให้ถูกตามหนังสือสัญญาที่ทำไว้ในคริสต์ศักราช ๑๗๙๕ ตรงกับจุลศักราช ๑๑๕๗ ปีเถาะสัปตศก กับให้ขอตั้งกงสุลคนหนึ่งที่เมืองร่างกุ้ง เพื่อจะให้ตัดสินความแลรักษาการค้าขายของพวกลูกค้าอังกฤษ ข้อห้าอังกฤษจะเอาเกาะนิกะเรศอันเป็นของค้างอยู่ก่อนเป็นสิทธิ์ ถ้าเจ้าอังวะไม่ให้เกาะนิกะเรศก็ต้องยอมให้อังกฤษมีผลประโยชน์อย่างอื่นเท่ากับเกาะนิกะเรศ ครั้นทูตอังกฤษมาถึงเมืองร่างกุ้ง เจ้าเมืองร่างกุ้งก็ต้อนรับเลี้ยงดูรักษาไว้ด้วยธรรมเนียมอันดี ครั้นเดือนเสบ-เตมเบอร์ ตรงกับเดือนสิบ ก็ไปถึงเมืองที่เจ้าอังวะอยู่ แลทูตอังกฤษก็ต้องทนทรมานดูถูกดูหมิ่นของพม่าเหมือนกับพันก่อกคนก่อน ทูตคอยจะเฝ้าอยู่หลายวันได้ความลำบากนัก ในเดือนนอเวมเบอร์ ตรงกับเดือนสิบสอง เจ้าอังวะก็ให้มารับทูตเข้าไปเฝ้า ครั้นมาถึงเดือนดิเสมเบอร์ ตรงกับเดือนอ้าย ทูตกลากลับไป แลความที่พม่าตอบหนังสือเจ้าเมืองเบงคอลใจความว่าไปภายหน้าจะไม่ขอพวกชาวเมืองอารกัน ซึ่งเรียกว่ามุกที่หนีไปอาศัยอยู่ในแว่นแคว้นอังกฤษนั้นต่อไปอีก อนึ่งเจ้าอังวะไม่ได้สั่งให้เจ้าเมืองอารกันซึ่งเป็นพม่ามีหนังสือไปว่ากล่าวหยาบช้า

ต่อเจ้าเมืองเชงคอล เจ้าอังวะไม่ยอมสารภาพ อนึ่งเจ้าอังวะไม่ยอมให้ทำหนังสือสัญญาใหม่ แล้วไม่ยอมให้ตั้งเรสิเดนในเมืองอังวะ แลไม่ยอมทำตามหนังสือสัญญาที่กัปตันก็อกทำไว้นั้นด้วย แต่การค้าขายคงอยู่ตามเดิม ตามที่สัญญาไว้ในคริสต์ศักราช ๑๗๙๕ ตรงกับจุลศักราช ๑๑๕๗ ปีเถาะสัปตศก กับเจ้าอังวะไม่ยอมให้ที่แผ่นดินแก่อังกฤษทั้งปวงอยู่ในเมืองพม่าต่อไป ครั้นลุดแตนแนนซิมทูตกลับมาเมืองร่างกุ้ง พม่าก็ทำดูถูกดูหมิ่นมาก ทูตก็คิดจะเขียนหนังสือกล่าวโทษเจ้าเมืองร่างกุ้งฝ่ายไปฟ้องแก่เจ้าอังวะ ครั้นมาถึงเดือนยันนุวารี คริสต์ศักราช ๑๘๐๓ ตรงกับเดือนยี่ จุลศักราช ๑๑๖๕ ปีกุนเบญจศก ลุดแตนแนนซิมทูตก็ออกจากเมืองร่างกุ้งกลับไปเมืองเชงคอล ลุดแตนแนนซิมเข็ดพม่าจะไม่ไปเมืองพม่าต่อไป จึงตั้งให้ลุดแตนแนนแกนนึงเป็นทูตแทนตัวไปอยู่สำหรับเมืองร่างกุ้ง แล้วลุดแตนแนนแกนนึงซึ่งเป็นทูตแทนตัวลุดแตนแนนซิมก็ไปเมืองร่างกุ้ง ด้วยการที่จะทำสองข้อ ข้อหนึ่งให้พม่ามีช่องมีโอกาสที่จะสารภาพโทษ ที่พม่าได้ทำผิดไว้กับทูตอังกฤษทั้งสองซึ่งเข้ามาครั้งก่อนนั้น ข้อสองให้สืบดูว่าพวกฝรั่งเศสจะชอบพอกลมเกลียวกับพม่าอย่างไรบ้าง แล้วก็คอยดูกิริยาใจ

ของพม่าจะคิดคิดร้ายประการใดแก่อังกฤษบ้าง ถ้าได้ความประการใดก็ให้บอกหนังสือไปให้รู้โดยเร็ว ครั้นลุดแตนแนนแกนนงมาถึงเมืองร่างกุ้ง เจ้าเมืองร่างกุ้งก็ต้อนรับด้วยธรรมเนียมอันดี แล้วส่งหนังสือลุดแตนแนนซมทเบ็นทูตมาก่อนนั้น ให้ไปถึงเจ้าอังวะ จึงมีรับสั่งเจ้าอังวะให้เจ้าเมืองร่างกุ้งตอบทูตอังกฤษว่า เจ้าอังวะยอมตามหนังสือลุดแตนแนนซมทูตซึ่งมาขอนั้นทุกประการ แลการที่จะให้ทูตพม่าไปเมืองเบงคอลอังกฤษปรารถนาจะพึงเรากยอมให้พึง มีความว่าซึ่งเจ้าอังวะมีใจอารักว้างขวางแลเจ้าเมืองร่างกุ้งได้ต้อนรับลุดแตนแนนแกนนงด้วยธรรมเนียมอันดีนั้น เพราะด้วยสะดุ้งตกใจกลัวแก่พวกไทย ด้วยกองทัพไทยแทบจะถึงกำแพงเมืองอยู่แล้ว ความว่าไทยได้ชนะพม่า แล้วก็ขับพม่าจากเมืองเชียงใหม่ แล้วกองทัพไทยก็กลับมาพักอยู่ริมฝั่งแม่น้ำสาละวินฟากข้างตะวันออก แลการที่พม่าต้อนรับลุดแตนแนนแกนนงด้วย อัธยาศัยนั้นหาดตลอดไปนานไม่ ด้วยในเดือนนอแวมเบอร์ ตรงกับเดือนสิบสอง เจ้าเมืองร่างกุ้งลงมาจากเมืองหลวง ก็สั่งให้เรียกเอาหนังสือฝากของอังกฤษบรรดาที่ได้รับไว้นั้นมาฉีกผนึกออกดูทั้งหมด ลุดแตนแนนแกนนง เห็นผิดธรรมเนียมก็ห้ามปรามเจ้าเมือง-

ร่างกุ้ง เจ้าเมืองร่างกุ้งไม่รู้ว่าผิดชอบประการใดก็หาพึ่งไม่ ลุตแตนแนนแกนนึงโกรธออกจากเมืองร่างกุ้งไปเมืองเบงคอล ครั้นคริสต์ศักราช ๑๘๐๔ ตรงกับจุลศักราช ๑๑๗๐ ปีมะโรงสัมฤทธิศก เจ้าอังวะให้เจ้าเมืองอารกันแต่งทูตพม่าไปเมืองเบงคอลตามสัญญา อันมีความว่าเกาะทวนกับฝรั่งเศสหลายเกาะอังกฤษยกไปล้อมไว้แล้ว เจ้าเมืองเบงคอลจึงให้กัปตันแกนนึงเป็นทูตไปเมืองร่างกุ้งอีก ว่าด้วยการสองอย่างหนึ่งอย่างหนึ่ง ไปบอกให้พม่ารู้ว่าอังกฤษยกไปล้อมเกาะทวนกับฝรั่งเศสไว้ กับให้พม่ารู้ในธรรมเนียมที่พม่าควรจะประพฤติตามอังกฤษได้ทำไว้กับฝรั่งเศสนั้น ข้อสองให้พูดจาว่ากล่าวให้พม่าสบายใจ อย่าให้มีความสงสัยแก่อังกฤษ ด้วยอังกฤษยกไปรบฝรั่งเศสอยู่ที่แผ่นดินยุโรปใหญ่โต ฝรั่งเศสจึงมาค้าขายที่เมืองมอญไม่ได้ แล้วบอกให้พม่ารู้ธรรมเนียมที่อังกฤษจะรบแลล้อมบ้านเมืองนั้นด้วย ข้อสามบอกให้พม่ารู้ว่าอังกฤษจับเอากำปั่นสองเสาที่มาขอพม่าได้ลำหนึ่ง ชำระไถ่ถามได้ความว่าของที่บรรทุกมาในลำกำปั่นนั้นเป็นของฝรั่งเศส ด้วยธรรมเนียมเป็นศึกกันแล้วต้องจับเรือลูกค้า ข้อสี่ให้กัปตันแกนนึงพิทักษ์รักษาสิ่งของแลพวกอังกฤษซึ่งอยู่ในเมืองพม่านั้น แลตริตรอง

ระวังกลอุบายแห่งศัตรูด้วย กัปตันแกนนิงก็มาถึงเมืองร่างกุ้ง ในเดือนยอกโตเบอร์ ตรงกับเดือนสิบเอ็ด แล้วได้ไปเฝ้าเจ้าอังวะถึงที่อยู่เจ้าอังวะในคริสต์ศักราช ๑๘๑๐ ตรงกับจุลศักราช ๑๑๗๒ ปีมะเมียโทศก พม่ากรับเลี้ยงดูโดยธรรมเนียมอันดี พวกขุนนางพม่าก็ขัดแข็งหนังสือตอบให้กัปตันแกนนิงเอาไปให้เจ้าเมืองเบงคอล ในหนังสือนั้นยกตัวเป็นสูงสุดอวดสติปัญญาว่าเป็นไหน ๆ จะให้อังกฤษคืนเมืองจิตตกอง เมืองดากา เมืองลบกิโบ เมืองโคสิมปสา สี่เมืองให้แก่พม่า แล้วกัปตันแกนนิงจึงบอกให้เจ้าอังวะรู้อย่างธรรมเนียม ที่อังกฤษจะต้องรบตามกฎหมายอังกฤษ แล้วก็ห้ามเจ้าอังวะว่า กำปั่นทั้งปวงที่อยู่ในเมืองพม่า ถ้ามาขอเบิกร่องจะไปที่เกาะอันขนกับฝรั่งเศสอย่าให้ไปเลย ด้วยอังกฤษกับฝรั่งเศสยังทำศึกกันอยู่ ครั้นกัปตันแกนนิงจัดแจงการสำเร็จแล้ว ก็กลับไปเมืองกะละกะตาในเดือนเม คริสต์ศักราช ๑๘๑๐ ตรงกับเดือนหก จุลศักราช ๑๑๗๒ ปีมะเมียโทศก

รุ่งขึ้นปีใหม่กัปตันบีชาวเมืองอารกันคนหนึ่ง ชอเคยนเคยนเป็นใหญ่ในพวกมุก เมื่อครั้งก่อนได้พาพรรคพวกหนีไปอยู่ในเมืองจิตตกอง เดี๋ยวนี้คุมสมัครพรรคพวกกลับไปปล้น

เมืองอารกันกับมีพวกมุกอกเป็นอันมาก ทั้งชาวเมืองอารกันที่
อยู่ในแว่นแคว้นเมืองอารกันก็พร้อมกันเข้าปล้นชิงเอาหัวเมือง
อารกันได้สิ้น เว้นไว้แต่เมืองหลวงที่พม่าเป็นเจ้าเมืองอยู่นั้น
ครั้งนั้นเจ้าเมืองเบงคอลรู้ว่าเจ้าเมืองอารกัน ซึ่งเป็นพม่าสงสัย
ว่าอังกฤษให้ไปตีเมืองอารกัน ก็คิดกลัวพม่าจะแก้แค้นทำ
อันตรายแก่พวกอังกฤษและสิ่งของ ๆ อังกฤษที่อยู่ในเมือง
ร่างกุ้ง จึงให้กัปตันแกนนั่งเป็นทูตไปเมืองพม่าเป็นเคารพสาม
แลการที่ทูตจะว่ากล่าวแก่พม่านั้นมีสามข้อ ๆ หนึ่งว่าให้ชแจง
ให้เจ้าอังวะแลขุนนางพม่าทั้งปวงหายสงสัยว่าอังกฤษหาได้คบ
คิดให้ชาวเมืองอารกันมาตีเมืองอารกันของพม่าไม่ ข้อสอง
ให้ชแจงแก่เจ้าอังวะให้เห็นการว่า ซึ่งพม่าที่เป็นเจ้าเมืองมอญ
ทำกับพวกอังกฤษและกำปั่นอังกฤษนั้นไม่ควร แลซึ่งเจ้าเมือง
มอญให้เกบเอากำปั่นลำหนึ่ง แล้วถอดกัปตันเสียตังคนอื่นเป็น
กัปตันให้บรรทุกทหารพม่าไปเมืองทวาย แล้วมิได้คิดค่าจ้าง
ให้นั้นไม่ชอบ ข้อสามให้ชแจงให้เจ้าอังวะให้เข้าใจในข้อความ
ต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั้งสองฝ่ายนั้น ว่าด้วยอังกฤษจับกำปั่นพม่าไว้
เพราะมีเหตุร้ายต่างๆ กับว่าด้วยคนที่ในกำปั่นอกลำหนึ่งอังกฤษ
ได้จับไว้แล้ว ทำโทษว่าคนเหล่านั้นว่าเป็นสลัดฆ่าฟันผู้คน

กับว่าด้วยเครื่องศาตราวุธในกำปั่นสองเสาลำหนึ่งที่นายกำปั่นรบอังกฤษจับได้ เมื่อกำปั่นนั้นใช้ใบไปจากเมืองฉลางจะไปเมืองทวายนั้นด้วย ครั้นกัปตันแกนนิงมาถึงเมืองร่างกุ้ง เจ้าเมืองร่างกุ้งก็ต้อนรับด้วยอัธยาศัยอันดี กัปตันแกนนิงก็บอกชี้แจงข้อความที่เมืองอารกันนั้นให้เจ้าเมืองร่างกุ้งฟัง เจ้าเมืองร่างกุ้งมีชนชมยินดี ด้วยว่าอังกฤษไม่ได้เป็นใจด้วยชาวอารกันให้ไปตีเมืองอารกัน กัปตันแกนนิงอยู่ที่เมืองร่างกุ้ง มีรับสั่งเจ้าอังวะให้ไปเผ้าในเดือนยันนุวารี ครั้สต์ศักราช ๑๘๑๑ ตรงกับเดือนย จุลศักราช ๑๑๗๓ ปีมะแมตรีศก พระยาปรึงซอเพียนยาเป็นเจ้าเมืองอารกันกับสมัครพรรคพวก เมื่อแตกพม่าก็พาสมัครพรรคพวกหนีไปอาศัยอยู่ในบ้ารมีเมืองจิตตกอง พม่ารู้กยกกองทัพรุกไล่เข้าไปในเขตแดนอังกฤษแล้ว ว่าให้อังกฤษส่งตัวพวกเหล่านั้นด้วยคำหยาบช้าดังนั้น ว่าถ้าอังกฤษไม่ส่งตัวพวกชาวอารกันให้แล้ว กองทัพพม่าได้ตระเตรียมไว้ถึงแปดหมื่นคน จะมาล้อมเมืองรบอังกฤษทั้งฝรั่งเศสก็จะมาช่วยพม่ารบด้วย แล้วก็ว่ากล่าวโต้ตอบกับอังกฤษผู้เป็นตระลาการในเมืองจิตตกองแล้วพม่าจึงถอยทัพกลับไป แล้วแม่ทัพพม่าก็ปฏิเสธว่าไม่ได้ยกกองทัพเข้าไปในเขตแดนอังกฤษ เพราะเหตุนั้นเจ้า

เมืองเชงคอลจึงสั่งให้กัปตันแกนนิงไปพ้องต่อเจ้าอังวะว่าแม่ทัพพม่าทำลายไมตรีเสีย แล้วยังอาจยกกองทัพล่วงเข้ามาเหยียบเขตแดนอังกฤษมิได้บอกให้รู้ แล้วแม่ทัพพม่าที่เป็นเจ้าเมืองอารกันให้หนังสือมาว่ากล่าวเป็นข้อหยาบช้าต่อเจ้าเมืองเชงคอลบอกให้เจ้าอังวะรู้ว่าการทั้งนี้เป็นเหตุที่เจ้าเมืองเชงคอลจะยกกองทัพมารบกับพม่า แต่ว่าเจ้าเมืองเชงคอลนั้นมิใจรักใคร่ในทางไมตรีจึงมิได้ยกกองทัพมา แลการเป็นดังนี้ เดียวนี้อังกฤษกับพม่าจะพูดจากันต่อไปนั้นไม่ได้ก่อว่ากองทัพพม่าจะยกกลับไปพ้นเขตแดนต่อแดนแล้วจึงจะพูดจากันต่อไปได้ แลซึ่งอังกฤษตั้งค่ายไว้ที่เมืองจิตตกองนั้น จะป้องกันรักษาเมือง ไว้ดอกใจเจ้าเมืองเชงคอลนั้นจะใคร่ให้เป็นไมตรีอยู่สุขสบายด้วยกันทั้งสองฝ่าย แต่ว่าอังกฤษก็ได้จัดตระเตรียมการพร้อมอยู่เป็นนิตย์ถ้าผู้ใดทำดุกยกทัพรุกล่วงเข้ามาในแดนแล้วก็คงจะต้านทานรับไว้ไม่ให้ข้าศึกบุกหมื่นได้ แต่ผู้ใดจะมาพูดจาตามธรรมเนียมโดยสุภาพ อังกฤษก็คงจะยอมตามบ้าง อันการที่จะคนพวกมุกให้นั้น ถ้ามาสู่ขอว่ากล่าวกันโดยธรรมเนียมอันดีเห็นสมควรแล้วคงจะคืนให้ มีความว่า ข้อความซึ่งพม่ากับอังกฤษจะผิดกันนั้น อังกฤษได้คิดจัดแจงทำไว้พร้อมอยู่แล้ว ทูตอังกฤษก็จัดแจงเตรียมตัวไว้คอยจะขึ้นไปเฝ้าเจ้าอังวะ แลมีข่าวบอกมา

แต่เจ้าเมืองเขมรคอลในเดือนมาศ ตรงกับเดือนสี่ ว่ากองทัพพม่ายกไปล้อมเมืองจตุตกองอกครั้งหนึ่ง เพราะเหตุกัปตันแกนนั้งยังมิได้ขึ้นไปเฝ้าเจ้าอังวะ เจ้าเมืองร่างกุ้งก็ได้ชักชวนด้วยอุบายหลายอย่าง กัปตันแกนนั้งก็ไม่ไป เจ้าเมืองร่างกุ้งก็คิดจัดแจงจะให้คนเป็นอันมากไปช่วยกันฉุดเอาตัวไปให้ได้ แต่ว่ากัปตันแกนนั้งกับพรรคพวกหลบหนีขึ้นกำปั่นได้ก่อน เจ้าเมืองร่างกุ้งครั้นคิดเห็นความที่ตัวทำกับกัปตันแกนนั้งนั้นก็รู้ตัวผิดจะแก้ตัวให้พ้นความผิดกัปตันแกนนั้งกลับเรือกำปั่นได้แล้วก็กลับมาแจ้งความแก่เจ้าเมืองเขมรคอลต่าง ๆ เจ้าเมืองเขมรคอลก็สู้อดทนไว้ อนึ่งเมื่อทูตองกฤษไปเฝ้าเจ้าอังวะ ที่กล่าวมาแล้วว่าพม่าทำดูถูกดูหมิ่นนั้น คือทูตไปถึงอังวะแล้วมีขุนนางพม่าห้ามว่า เจ้าอังวะไม่อยู่มีที่เสด็จไปในที่ต่าง ๆ ให้ทูตพักอยู่นอกเมืองก่อนประมาณเดือนหนึ่งบ้างสองเดือนบ้าง แล้วก็มีขุนนางออกบอกทูตว่าเจ้าอังวะเสด็จกลับมาแล้ว ให้รับทูตเข้าไปในเมือง ทูตต้องทนความลำบากอยู่ช้านาน ครั้นเข้าไปถึงในเมืองแล้วเดินไปตามทาง ถ้าเห็นยอดปราสาทราชมนเทียรที่ใดก็ให้ทูตกราบถวายบังคมเสียครั้งหนึ่ง ทูตก็ตอบว่าไม่มีธรรมเนียม ที่จะกราบไหว้บ้านเรือนที่อยู่ดังนี้ไม่ควรนัก ขุนนางพม่าก็โกรธ ครั้นพาไปถึงที่เรือนรับแขกเมืองแล้วก็ให้ทูตอาศัยอยู่ ไม่มีขุนนาง

พนักงานมาเยียมเยียนไต่ถามประการใด ทูตต้องทนความดู
ถูกดูหมิ่นอยู่หลายวัน ทูตจึงคิดว่าเหตุใดพม่าจึงไม่รับเข้าไป
ในเมืองโดยเร็ว เห็นว่าพม่าจัดแจงตบแต่งบ้านเมืองยังไม่แล้ว
มันจึงยังไม่ให้เข้าไป

ครั้นเข้าไปในเมืองแล้วดูถนนหนทางก็เรียบร้อยหมดจด
สองข้างถนนก็มีร้านขายของต่าง ๆ ทั่วทั้งแลบ้านขุนนางนั้นก็
ตบแต่งฉาบปูนใหม่ให้สะอาด ทูตจึงคะเนการว่าที่บอกเจ้าอังวะ
ไม่อยู่นั้น คือจัดแจงการบ้านเมืองยังไม่แล้วเท่านั้นต้องเอา
ความเท็จมาบอก ครั้นเมื่อเวลาทูตจะได้เฝ้าขุนนางมาพาไป
อยู่ที่ศาลาใหญ่ริมทาง ที่ขุนนางจะเข้าไปเฝ้าต้องคอยอยู่หลาย
ชั่วโมง จึงเห็นมีกระบวนแห่ตัวนายช้างแลมีคนแต่งตัวสวม
เสื้อกำมะหยี่ เสื้อสักหลาด ถือเครื่องอาวุธแลเครื่องยศแห่ข้าง
หน้าข้างหลังเป็นอันมากตามเข้าไป ถึงประตูวังก็ลงจากช้าง
เข้าไปในวัง ทูตถามว่าผู้ใด ล่ามบอกว่าอินแซะมหาอุปราช
ครั้นสิ้นกระบวนอินแซะแล้วก็ถึงกระบวนเจ้าขช้างบ้างขม้าบ้าง
มีคนแห่มามาก ๆ กระบวนหนึ่งก็หลายร้อย ครั้นสิ้นเจ้าแล้วก็
ถึงขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยก็ตบแต่งไปเหมือน ๆ กัน ทูตได้ถาม
ล่ามไปทุก ๆ กระบวน ล่ามก็บอกว่าเป็นกระบวนเจ้าน้องบ้าง

เจ้าลูกบ้าง เจ้าหลานบ้าง ขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยบ้าง ทูตถามว่าเจ้าแลขุนนางมาเผ้าตบแต่งอย่างนี้ทุกวันหรอ ๆ เป็นแต่ตยแต่งออกรับแขกเมืองครั้งหนึ่งคราวหนึ่ง ขุนนางพนักงานให้ล่ามบอกว่าเป็นธรรมเนียมเผ้าดังนี้เสมอทุกวัน ทูตว่าไม่จริงถ้าทำอย่างนี้ทุกวันเสื้อและเครื่องแห่ก็จะเก่าไปบ้าง นี่เป็นของใหม่ทั้งนั้น เห็นจะเย็บในเร็ว ๆ นี้เอง ประการหนึ่งเอาคนมาไว้มาก ๆ สำหรับทำยศ จะเอาข้าวปลาอะไรมาเลี้ยงมันได้ทุก ๆ วัน ล่ามตอบว่าคนในเมืองพม่ามากนัก มันผลัดเปลี่ยนกันมารับราชการ มันหาของมันกินเอง ทูตถามว่าผ้ากำมะหยี่สักหลาดเอามาทำเสื้อให้ข้าวใส่ พม่าทำได้เองหรือซื้อมาแต่ไหน ล่ามบอกว่าทำได้ที่เมืองพม่าเอง ทูตว่าพม่าพูดไม่จริง ของนี้มาแต่เมืองอังกฤษ บี่หนึ่งพม่าใช้สนมากน้อยเท่าใดเขาก็รู้ขาญชัพอได้ยินเสียงประโคมขึ้นข้างในวัง แลมีคนออกมาเชิญทูตเข้าไปเผ้า ทูตเข้าไปในที่เผ้าแล้วก็ไม่เห็นเจ้าอังวะ เห็นแต่ประตูแย้มออกหน่อยหนึ่ง พวกขุนนางก็กรายถวายบังคม แล้วบอกให้ทูตกรายถวายบังคมด้วย ทูตก็ถามว่าเจ้าอังวะอยู่ไหนจะได้คำนับ ขุนนางบอกว่าเสด็จอยู่ที่พระทวาร ทูตว่าไม่เห็นตัวเจ้าอังวะคำนับไม่ได้ ให้เจ้าอังวะออกมาให้เห็นตัวก่อนข้าจึงจะคำนับ ในเวลานั้นก็เกิดทุ่มเถียงกันไม่ได้เผ้า พวกทูตก็กลับ

ออกมาเสีย อยู่หลายวันขุนนางพม่าจึงมานัดเผ้าใหม่บอกว่าเจ้าอังวะจะออกมาให้เห็นตัวแล้วทูตก็ยอมเข้าไป พม่าก็ตั้งกระบวนแห่ตบแต่งเหมือนอย่างเผ้าครั้งก่อน ครั้นทูตเข้าไปเผ้าในที่ประชุม เจ้าอังวะเสด็จออกมาให้เห็นตัวทูตจึงได้คำนับตามอย่างธรรมเนียมอังกฤษ ทูตแลขึ้นไปเห็นเจ้าอังวะดำนักคล้ายกับแขกดำ จึงนึกว่าเพราะมันดำอย่างนี้มันอายอยู่จึงไม่ออกมาให้เห็นตัว มันออกมาให้เห็นตัวก็เพราะอยากได้ของถวาย ครั้นเผ้าพูดจากันแล้วทูตก็กลับมาที่อยู่ จึงคิดว่าพม่าเหมือนคนบ้าไม่รู้จักอะไร จะพูดจาการงานอะไรให้แข็งแรงไปก็ไม่ได้ กลัวมันจะทำร้ายต้องเอาใจคอยต่อ ทนความลำบากเอาแต่พอได้ราชการบ้างเล็กน้อย สิ้นความในจดหมายเหตุแต่เท่านี้

อังกฤษรบกับพม่าที่เมืองมนปูและจิตตกอง

แล้วการะผัดจึงเล่าความนอกจดหมายเหตุให้ขุนศรีภาษาเข้ามากราบเรียนท่านเสนาบดีให้ทราบ ว่าเมื่อเดือนออกโตเบอร์ คริสต์ศักราช ๑๘๒๒ ตรงกับเดือนสิบเอ็ด จุลศักราช ๑๑๘๔ ปีมะเมียจัตวาศก อังกฤษกับพม่าเกิดความวิวาทกันขึ้นข้างฝ่ายเหนือเมืองพม่า ต่อเขตแดนอังกฤษเจ้าเมืองมนปูตายลง พม่าตั้งคนอื่นมาเป็นเจ้าเมืองมนปู บุตรเจ้าเมืองมนปูคนเก่าหนีไป

อยู่กับอังกฤษเจ้าเมืองจิตตกอง แล้วขอกองทัพเจ้าเมืองจิตตกองไปตีเอาเมืองมนปูคน ได้รบกันกับเจ้าเมืองมนปูคนใหม่ กองทัพฝรั่งแตกทหารอังกฤษตายหลายคน พม่าจึงมีหนังสือไปถึงเจ้าเมืองจิตตกองให้ส่งตัวบุตรเจ้าเมืองมนปูคนเก่าสับไป เจ้าเมืองจิตตกองไม่ให้เจ้าเมืองระแกงที่เรียกว่ายักไข่กับเจ้าเมืองมนปู ยกกองทัพไปตั้งอยู่ที่เมืองอาซาม แลแม่น้ำเมืองศรีสัชนางใกล้กับเมืองจิตตกองประมาณวันหนึ่ง เจ้าเมืองจิตตกองเกณฑ์กองทัพอังกฤษประมาณสองพันยกไปตีกองทัพเมืองยักไข่ ๆ แตกกลับไปเมืองอาซาม กองทัพฝ่ายพวกเมืองยักไข่ตายลงประมาณ ๕๐๐ เศษ พม่าจึงเกณฑ์กองทัพหลายหัวเมืองยกขึ้นไปตามลำน้ำศรีสัชไปถึงเมืองดากาของอังกฤษ กองทัพพม่าข้ามน้ำไปตั้งค่ายฟากเมืองดากาทางประมาณครึ่งวัน เจ้าเมืองดากาให้คนออกไปนัดกองทัพพม่าว่าอีกสองวันจะยกออกไปรบ พม่าจึงขุดสนามเพลาะไว้หน้าค่ายยาวประมาณห้าสิบเส้น พม่าลงไปอยู่ในสนามเพลาะอังกฤษไม่รู้ ยกกองทัพเข้าไปถึงสนามเพลาะ พม่าขึ้นมาจากสนามเพลาะยิงเอากองทัพอังกฤษแตกทหารนายไพร่ตายเป็นอันมาก เจ้าเมืองดากาเกณฑ์กองทัพเติมมาอีกหาทันรบกันไม่ พม่าลอบเข้าไปเผาบ้านนอกกำแพงเมืองดากา กองทัพอังกฤษรู้พากันยกกลับไป แล้วเจ้าเมืองจิตตกอง

เจ้าเมืองดากาขอกหนังสือมาถึงเจ้าเมืองเชงคอล ๆ จึงแต่งให้คนถือหนังสือขึ้นไปถึงเจ้าเมืองอังวะว่า เจ้าเมืองยักไข่ เจ้าเมืองมนปู ยกกองทัพลงมารบหัวเมืองขึ้นกับเมืองเชงคอลนั้น เจ้าอังวะให้เกณฑ์กองทัพลงมารบ หรือเป็นแต่เจ้าเมืองยักไข่ เมืองมนปูเกณฑ์กองทัพมารบเอง ผู้ถือหนังสือขึ้นไปเมืองอังวะยังหากลับลงมาไม่ เจ้าเมืองเชงคอลให้เกณฑ์กองทัพเมืองเชงคอลเมืองมัตราชไว้ ถ้าพม่าตอยหนังสือมาประการใด จะให้ยกกองทัพไปตีเขตแดนพม่าให้รบมิให้หยุดกว่าจะได้เมืองอังวะให้ยกกองทัพไปตี ทั้งนี้ปรารถนาจะเอาบ้านเมืองนั้นหามิได้ จะทำให้เข็ดหลาย พม่าจะมิได้ฉ้อลูกค้าวาณิชนานาประเทศต่อไป

สืบได้ข่าวว่าอังกฤษกับพม่ารบกันขึ้นแล้ว

ลุศักราช ๑๑๘๖ ปีวอกฉศก เป็นบท ๑๖ เมื่อเดือนห้า โปรดให้แต่งกองอาทมาทออกไปสืบราชการที่เมืองพม่า กลับมาแจ้งความว่าพม่ากับอังกฤษได้รบกันเข้าแล้ว ทรงพระราชดำริว่าการศึกนี้ใหญ่อยู่ไม่ไว้ใจแก่ราชการ จะต้องจัดให้มีกองทัพไปตั้งขัดทัพพังราชการอยู่

ในเดือนห้านั้นเกิดทุ่มเพลิงขึ้นทิศอีสาน ท้องฟ้านั้นมีเหมือนหนึ่งเพลิงไหม้

พระเมรุเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพยวดี

ครั้นมาถึง ณ วันจันทร์ เดือนหก ขึ้นหกค่ำ เพลาสองทุ่มเศษ เห็นดาวพระประหัสเข้าในวงพระจันทร์ โปรดให้เจ้าพนักงานทำพระเมรุสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทพยวดี ครั้นพระเมรุเสร็จแล้วในเดือนหก ขึ้นสิบค่ำ ได้ชักพระศพออกสู่พระเมรุมงานมหรสพสามวันสี่คืน ถวายไตรบริการแก่พระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรมสงฆ์อันดับเป็นอันมาก ครั้นถึงวันเดือนหก ขึ้นสิบสามค่ำ ก็ได้พระราชทานเพลิง

พวกเจ้าพระยาอภัยภูธรกับเจ้าพระยามหาเสนาวิวาทกัน

เมื่อทำการพระศพนั้นเจ้าพระยามหาเสนาบุญสังข์ กับเจ้าพระยาอภัยภูธรเกิดวิวาทกันขึ้น ด้วยเจ้าพระยามหาเสนาพาภรรยาน้อยไปดูงานที่พลับพลามวย ครั้นเวลาค่ำเลิกดอกไม้แล้วเสด็จกลับเข้าพระราชวัง เจ้านายแลขุนนางก็พากันกลับ เจ้าพระยามหาเสนาก็พาภรรยาน้อยตามหลังแคร่มา แล้วจึงถึงทนายถือเครื่องยศตามหลังหม่อม ๆ มาถึงมุมวังกรมหมื่นเทพพลภักดิ์จะเข้าประตูวิเศษไชยศรีมาออกประตูรัตนพิศาล มาลงเรือที่ท่าขุนนางที่ประตูวิเศษไชยศรีนั้นคงกันอยู่ แคร่เจ้าพระยามหาเสนาจะเข้าไปยังไม่ได้ พอแคร่เจ้าพระยาอภัยภูธร

ตามมาข้างหลังกยกรุกเข้าไป พวกทนายห้ามก็ไม่ฟังเกิดตีกันขึ้น พวกทนายเจ้าพระยามหาเสนาแย่งเอากระบี่เครื่องยศผู้กทองของเจ้าพระยาอภัยภูธรไว้ได้ แต่พวกภรรยาน้อยเจ้าพระยามหาเสนานั้นยังเข้าเต็มที่ ครั้นรวบรวมกันเข้าได้แล้วก็พากันไปลงเรือ

ฝ่ายบุตรหลานเจ้าพระยาอภัยภูธร เป็นเจ้ากรมปลัดกรมพระตำรวจอยู่หลายนาย ครั้นส่งเสด็จขึ้นพระมหามนเทียรแล้วก็พากันกลับออกมาพบเจ้าพระยาอภัยภูธรที่ทางจะเลยไปหน้าศาลาลูกขุน เจ้าพระยาอภัยภูธรก็เล่าความซึ่งว่าทนั้นให้พวกบุตรหลานญาติพี่น้องเจ้าพระยาอภัยภูธรแจ้งดังนั้น ก็พากันวิ่งตามเจ้าพระยามหาเสนาลงมาทันที่ท่าเรือก็แย่งชิงเอากระบี่คืนไปได้ เวลานั้นก็ได้วิวาทกันอีกครั้งหนึ่ง เจ้าพระยามหาเสนาก็ลงเรือข้ามไปบ้าน เจ้าพระยาอภัยภูธรบุตรหลานก็พากันข้ามไปบ้าน

ชำระคดีเจ้าพระยามหาเสนากับเจ้าพระยาอภัยภูธร

ครั้นงานพระศพแล้วเจ้าพระยามหาเสนาก็กราบบังคมทูลกล่าวโทษเจ้าพระยาอภัยภูธร จึงโปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิพลเสพเป็นตระลาการชำระ การที่ชำระกันนั้นก็เป็นแต่ล้อเจ้าพระยา

มหาเสนาเล่น ด้วยท่านทำผิดธรรมเนียมหลงไปด้วยมาตุคาม ความยังไม่ทันแล้วก็พอยังเกิดช้างเผือกล้มแลสิ้นแผ่นดินต้อง ด้วยคำโบราณว่าท่านเสนาบดีผู้ใหญ่วิวาทกันเป็นอุบาทว์มักเกิดเหตุใหญ่ต่าง ๆ

ญวนแจ้งให้ไทยทราบเรื่องพม่ามาชวนรบไทย

ในเดือนหกนั้นเจ้าเมืองไซ่งอนแต่งให้ญวนถือหนังสือเลโปเสนาบดีเข้ามาส่งฉบับหนึ่ง ได้แปลหนังสือเลโปเมื่อวันเดือนหก แรมสิบสองค่ำ ใจความว่า เมื่อ ณ ปีมะแมเบญจศก มีพม่าถือราชสาส์นแลคุมเครื่องบรรณาการมาถึงเมืองไซ่งอน นายไพร่สิบเจ็ดนาย แจ้งว่าเรือทัพมาแต่เมืองพม่าไฟไหม้เสียที่เมืองเกาะหมาก ต้องจ้างกำปั่นอังกฤษมาส่ง ในพระราชสาส์นพม่าว่าหยายคายเป็นอันมาก ตัดเอาแต่ใจความมอกราบทูลเจ้าเวียตนาม ว่าแต่ครั้งพระเจ้ากรุงเวียตนามยาลองได้จัดให้ทูตมาหลายครั้งแล้วหาถึงไม่ ครั้งนี้ได้ยินว่าพระเจ้ากรุงเวียตนามขึ้นครองราชสมบัติใหม่ เมืองพม่ายินดีหาที่สุดมิได้ จึงจัดขุนนางผู้ใหญ่ให้เชิญราชสาส์นมา ขอให้กรุงเวียตนามตัดทางไมตร เมืองพม่าจะได้ทำศึกกับกรุงพระมหานครศรีอยุธยา แล้วมีรับสั่งเจ้าเวียตนามว่าจะคบค้าด้วยพม่าก็จะเสียทางพระราชไมตรีกับกรุงไป จึงมิให้ทูตขึ้นไปเฝ้าให้กลับ

ไปเสีย แล้วทูตพม่าอ้อนวอนให้รับเครื่องบรรณาการไว้ ขุนนางญวนพร้อมกันรับแหวนทับทิมไว้วงหนึ่งแลของทั้งปวงนั้นคืนให้ทูตไปสิ้น ณ เดือนสาม ปีมะแมเบญจศก จึงมีรับสั่งให้เจ้าเมืองไซ่งอนจัดเรือพระราชทานให้ทูตพม่ากลับไป แลจัดอาหารเสบียงพร้อมจ่ายให้ทูต ๆ กลับไปเมืองพม่าแล้วพระเจ้ากรุงเวียตนามเห็นแก่ทางพระราชไมตรีจึงให้บอกข้อความเข้ามาให้แจ้งราชสาส์นพม่าหาได้สั่งมาไม่

พระยาเศวตไอยราล้ม

ครั้นมาถึงเดือนเจ็ด ปีวอกฉศก พระยาเศวตไอยราพระยาเศวตรคชลักษณเจ็บไม่ขับหญ้าน้ำ ครั้น ณ วันพฤหัสบดี เดือนเจ็ด ขึ้นเจ็ดค่ำ พระยาเศวตรไอยราล้ม ครั้น ณ วันเสาร์ เดือนเจ็ด แรมแปดค่ำ พระยาเศวตรคชลักษณล้ม

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าพามงกุฎทรงผนวชเป็นภิกษุ

ครั้นมาถึงเดือนแปดทรงพระราชดำรัสต่อพระราชวงศานุวงศ์ว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าพามงกุฎสมมุติเทวาวงศ์มีพระชนม์ควรจะอุปสมบทแล้ว แต่เป็นคราวเคราะห์ร้าย ช้างสำคัญศรีบ้านศรีเมืองเป็นเหตุลงอย่างนี้ ให้จัดการโดยควร อย่าให้เสียบุเสียเดือนเลย

ครั้น ณ วันอังคาร เดือนแปด ขึ้น ๙ ค่ำ จึงมีพระราชโองการให้เจ้าพนักงานสมโภชเวียนเทียนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติเทวาวงศ์ ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน รุ่งขึ้น ณ วันพุธ เดือนแปด ขึ้นสองค่ำ เสด็จทรงพระเฉลยงตามธรรมเนียม ได้ตั้งกระบวนแห่ออกประตูวิเศษไชยศรี มีกระบวนช้างม้าพลเดินเท้าถือธนูเกาทัณฑ์สรรพอาวุธภายา มีเครื่องสูงชมสายพัดโบกจามรทานตะวันบังแทรกบังสูรย์กลองชนะแตรสังข์ประโคมมาหน้าพระที่นั่ง พร้อมพรั่งด้วยกระบวนหลังแลกระบวนหน้าเลยเข้าประตูสวัสดิโสภามาประทับหน้าเกยมาศ เสด็จขึ้นเกยหน้าพลับพลาเปลื้องเครื่อง เสด็จโดยพระราชยานจนถึงอัฒจันทร์พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงโปรยเงินเสร็จเสด็จมาสู่พลับพลาเปลื้องเครื่องต้นแล้วสรงอุทกธาราทรงพระภูษาจับเชิงทอง ฉลองพระองค์ครุยกรองทองรัดพระองค์ธำมรงค์เพชรเสด็จเข้าสู่พระอุโบสถ ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุต่อสมเด็จพระสังฆราชเป็นพระอุปัชฌายพระราชาคณะเป็นอันดับ ครั้นอุปสมบทเป็นพระภิกษุแล้วสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสมเด็จพระพรรษาพระราชวงศานุวงศ์ ข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน ก็ได้ถวายเครื่องบริขารแลไตรจีวรเป็นอันมาก ครั้นเสร็จการผนวชแล้วก็ประทับอยู่ในพระอุโบสถ เวลา

ข่ายพระสงฆ์ราชาคณะได้สวดพระพุทธมนต์ ครั้นรุ่งขึ้นเวลาเช้าพระสงฆ์ฉันเย็นการฉลองเสร็จ แล้วเสด็จไปสถิตย์อยู่วัดมหาธาตุในวันนั้น

พระราชกรณียกิจ

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น ไม่มีการณรงค์สงครามสิ่งไร เวลาเช้าเสด็จออกทรงปรนนิบัติพระสงฆ์แลว่าราชการแผ่นดิน เหมือนอย่างแผ่นดินในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เวลาบ่ายห้าโมงเสด็จออกพังรายงานบ้าง ทรงพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์บ้าง อิเหนาบ้าง แล้วก็ทรงธรรมครั้นจบธรรมเทศนาแล้วพระสงฆ์ถวายพระพรลา แล้วก็เสด็จออกประทับที่พระที่นั่งสนามจันทร์ เจ้านายแลขุนนางเข้าเฝ้าทุกเวลา ว่าราชการบ้างเล็กน้อย พอย่ำยามก็เสด็จขึ้นทอดพระเนตรละคร แลความฎีกานั้นโปรดเกล้า ฯ พระราชทานให้ไปร้องที่วังพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เป็นผู้รับฎีกาของราษฎร ท่านได้ว่ากรมพระตำรวจด้วย ก็แจกให้เจ้ากรมบ่ลัดกรมตำรวจชำระทุก ๆ กรม เอาพระทัยใส่ความมักแล้วไปได้ไม่สะสมอยู่ แลภาษีอากรก็ยังไม่มีมาก มีอยู่แต่อากรสวนค่าน้ำเตาสุราบ่อนเบี้ย สมภักษรขนอนตลาดภาษีสินค้าขาออกนอกจากนั้นก็ไม่มีสิ่งไร ทรงทะนุบำรุงพระนครด้วยการแต่งสำเภา

ไปค้าขายได้เงินมาใช้สอย ราชการแผ่นดินบ้างก็ไม่พอจ่ายแจก เขยหวัด ลางยกได้เต็ม ลางยสามส่วนลดส่วนหนึ่งบ้าง ลางยลดกึ่งบ้าง ลางยกเต็มผ้าลายให้บ้าง

ในครั้งนั้นมีเรือกำปั่นหลวงสองลำ ชื่อมาลาพระนครหนึ่ง ชื่อเหราข้ามสมุทรหนึ่ง ก็แต่งไปค้าขายเมืองมังกลาแลเมืองเกาะหมากสิงคโปร์เมืองมาเกาบ้าง

โปรดให้ช่างกระทำเรือกิ่ง เรือเอกไชย เรือประกอบ เรือกราบ

ครั้งนั้นพระยาไชยากวายเรือมาดเข้ามาลำหนึ่ง ยาวสิบเจ็ดวาสามศอกคืบ กำลังห้าศอกคืบแปดนิ้ว ทรงเห็นว่าเป็นเรือมาดยาวใหญ่แต่ก่อนยังไม่เคยมี ให้เหลาเป็นเรือพระที่นั่งกราบ มาดนั้นงอนข้างท้ายไม่ต้องใช้ไม้ทับติดแต่ไม้โขน เหลาขึ้นแล้วประทานชื่อพระที่นั่งประจำทวีป

ช้างเผือกเอกสามเลยครบกระเบียมหกช้างได้มรดกพระเทพกุญชรเผือกหนึ่งพระยรมฉัตรทันต์ทองแดงหนึ่ง เป็นราชพาหนะ ช้างต้นม้าต้นม้าเทศม้าไทยขึ้นระวางตามชื่อ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีเป็นอันมาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มิได้เสด็จพระราชดำเนินไปประพาสที่ใด

ตำบลใด ได้เสด็จพระราชดำเนินไปก็แต่พระราชทานผ้าไตรพระกฐินเท่านั้น ในแผ่นดินนั้นเจ้าแลขุนนางแต่งข้าไปตั้งซ่องสุมผู้คนอยู่ในป่าสำหรับหาของป่าต่าง ๆ มาส่งส่วย ทาสลูกหนี้ผู้ใดหนีเข้าซ่องแล้วก็เอาตัวไม่ได้ เพราะนายซ่องมีเจ้านายมีอำนาจแข็งแรง

ทรงพระประชวรแล้วเสด็จสวรรคต

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดำรงราชสมบัติมาตั้งแต่ปีมะเส็งเอกศกมาถึง ณ วันพุธ เดือนแปด แรมสี่ค่ำ ปีวอกฉศก ทรงพระประชวรให้มีนเมื่อยพระองค์ เรียกพระโอสถชื่อจารในเพชรข้างที่ ที่เคยเสวยนั้นมาเสวย ครั้นเสวยแล้วให้อ้วกเป็นกำลัง เรียกทิพยโอสถมาเสวยอีก พระอาการก็ไม่ถอยให้เชื่อมซึมไป แพทย์ประกอบพระโอสถถวายก็เสวยไม่ได้ มิได้ตรัสสิ่งไรมาจนถึง ณ วันพุธ เดือนแปด แรมสิบเอ็ดค่ำ เวลาย่ำค่ำแล้วห้าบาทเสด็จสู่สวรรคต พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอยู่ในราชสมบัติสิบหกพระพรรษา พระองค์ประสูติวันพุธ เดือนสี่ขึ้นเจ็ดค่ำ ปีกุนนพศก ศักราช ๑๑๒๙ ปี สิริพระชนม์ได้ห้าสิบแปดพระพรรษา คิดอายุโหรได้ห้าสิบหกปีสี่เดือนสิบเก้าวัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชโอรสแลพระราชธิดาสมเด็จเจ้าพ่าแลเจ้าพ่า พระเจ้าลูกยาเธอแลพระเจ้า

ลูกเธอฝ่ายหน้า ๑ ฝ่ายใน ๑ พระราชบุตรา ๑ สิบ พระราชบุตร ๓ สิบ ๓ รวม ๗๓ พระองค์

พระบรมวงศานุวงศ์เสนาบดีพร้อมกันเชิญสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งเป็นพระราชโอรสผู้ใหญ่ขึ้นสำเร็จราชการแผ่นดินเสด็จประทับอยู่ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ฝ่ายพระเฉลียงด้านตะวันออก

ครั้นรุ่งขึ้นเวลาเช้าพร้อมด้วยพระวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน เสด็จเข้าไปสรงน้ำทรงเครื่องพระบรมศพเสร็จแล้วเชิญพระบรมศพประดิษฐานในพระโกศลองเงิน แล้วตำรวจแห่ออกมาทางประตูสนามราชกิจ เชิญพระโกศขึ้นพระยานมาศสามคานประกอบด้วย พระโกศทองคำจำหลักลายกุดั่นประดับพลอยเนาวรัตน์ ตั้งกระบวนแห่ไปประดิษฐานไว้บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทมุขข้างประจิมทิศ ประดับด้วยเครื่องสูงมีพระมหาเศวตฉัตรครบเครื่องบูชา เฉลิมพระเกียรติยศตามราชประเพณีบรมศพพระมหากษัตริย์ เวลาเช้า ๔ โมงเสด็จไปจุดธูปเทียนเครื่องสักการะบูชา กรายถวายบังคมบรมศพถวายไทยธรรมองคาสแก่พระสงฆ์ มีพระธรรมเทศนาแลสดับปกรณ์บำเพ็ญพระราชกุศลเป็นนิตยมิได้ขาด

รายชื่อหนังสือชุดภาษาไทยที่พิมพ์ออกจำหน่ายแล้ว

ชุดที่ ๑-๑๐๑ ไตรภูมิพระร่วง

ชุดที่ ๒-๒๐๑ ชุมนุมฉันท์ดุษฎีสังเวย เล่ม ๑

ชุดที่ ๓-๓๐๑ + ๓๐๒ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑-๒ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ชุดที่ ๔-๔๐๑ บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ ร. ๖

๔๐๒ รามเกียรติ์ชุดเบิกโรง, อรชุนกับทศกรรฐ์อภิเสก สมรส, สัตหาย, เผาลังกา, พิเภษณ์ถูกขับ, นางลอย, จองถนน, ประเดิมศึกลงกา, พิธีกุมภนิยา,นาคบาศ และ พรหมาสตร์

๔๐๗ บทละครพูดเรื่อง กุศโลบาย โดย ศรีอยุธยา

ชุดที่ ๕-๕๐๑ พิมพ์พิไล ของ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล

๕๐๒ แม่ศรีครัว, บ่อยใหม่, หมั้นไว้ และตาเงาะ ของ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

ชุดที่ ๖-๖๐๓ นิราศสุนทรภู่ เล่ม ๑ ของสุนทรภู่

ชุดที่ ๗-๗๐๑ + ๗๐๒ ตำนานพระพุทธเจดีย์ เล่ม ๑-๒ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ชุดที่ ๘-๘๐๑ + ๘๐๒ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑-รัชกาลที่ ๒ ของ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์

ชุดที่ ๙-๙๐๑ ลัทธิธรรมเนียม เล่ม ๑

ชุดที่ ๑๐-๑๐๐๑ เตือนใจ ของ ภิกขุ ปัญญานันทะ

๑๐๐๒ ชุมนุมปาฐกถา ของ ภิกขุ ปัญญานันทะ

๑๐๐๓ + ๑๐๐๔ กองทัพธรรม เล่ม ๑-๒ ของ นายสุชีพ ปุญญานุภาพ

๑๐๐๖ สนิมในใจ ของ พ.อ. ปิ่น มุทุกันต์

๑๐๐๗ หลักพระพุทธศาสนา และธรรมบรรยายพิเศษ ของ พุทธทาส ภิกขุ

NATIONAL LIBRARY

ชุดที่ ๑๑-๑๑๐๑ เที่ยวทะเลตะวันออก ของ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เที่ยวเมืองเพชรบูรณ์ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เที่ยวน้ำตกเจ้าอนัมกกที่เกาะกูด และทรงพระโรคุ ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

หอสมุดแห่งชาติ
๒๑ ก.ย. ๒๕๑๗
กรมศิลปากร

ชุดที่ ๑๒-๑๒๐๑ ชีวิวัฒน์ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

ชุดที่ ๑๒-๑๒๐๑ พระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กับ ดอนเจดีย์ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ชุดที่ ๑๓-๑๓๐๑ รวมเรื่องสั้น ของ แสงทอง

๑๓๐๒+๑๓๐๓ แผ่นดินของเรา เล่ม ๑-๒ ของ "แม่อนงค์"

๑๓๐๕+๑๓๐๖ บันไดแห่งความรัก เล่ม ๑-๒ ของ สันต์ เทวรักษ์

๑๓๐๗ อันเป็นที่รักแห่งเหมันต์ ชาครินทรา, เพื่อนชาย และห้องที่ ๖๙ ของ สันต์ เทวรักษ์

ชุดที่ ๑๕-๑๕๐๒ เรียงความยอพระเกียรติสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฉบับได้รับรางวัลที่ ๑ เริ่มแต่ พ.ศ. ๒๔๖๗

ชุดที่ ๑๖-๑๖๐๑ ประชุมพระนิพนธ์เรื่องเบ็ดเตล็ด ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ราคาจำหน่ายมาตรฐาน ปกอ่อน เล่มละ ๑๐ บาท ท่านเป็นเจ้าของหนังสือชุดนี้แล้วหรือยัง ถ้ายังโปรดติดต่อขอซื้อที่องค์การค้าของคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์ อาคาร ๙ ถนนราชดำเนิน พระนคร (โทร. ๒๔๒๙๔, ๒๒๙๙๐) เพราะหนังสือชุดนี้จัดพิมพ์ออกจำหน่ายในจำนวนจำกัด

สำหรับผู้สนใจจะสั่งจองซื้อทุกเล่ม ที่พิมพ์ออกจำหน่ายทั้งปี และผู้ที่จะซื้อเป็นจำนวนมาก องค์การค้า ฯ จะให้ส่วนลดเป็นพิเศษ โปรดติดต่อขอทราบรายละเอียดจากผู้จัดการองค์การค้าของคุรุสภา.

โรงพิมพ์คุรุสภา นายกำธร สถิรกุล ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา

๓๑ กรกฎาคม ๒๕๐๔

องค์การค้าของคุรุสภา

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภา

นายกำธร สถิรกุล ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๐๔